

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

PAP JÓZSEF VERSE
KONCZ ISTVÁN: A KÉK MADAR ÉGBE SZALLT
BRASNYÓ ISTVÁN: GYÖNGYÖM, VIRÁGOM
VESZTEG FERENC RÁDIÓJÁTÉKA
HARKAI IMRE ÉPÍTÉSZETI TANULMÁNYA
HÓDI SÁNDOR: DEVIÁNS — NÖRMÁLIS
KOLTAI TAMÁS PESTI SZÍNHÁZI LEVELE

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKIKA
KÉPZÖMŰVÉSZETI-

1982

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVI. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Pap József:</i> El akarnak ráncigálni magukkal (vers)	1097
<i>Koncz István:</i> A két madár égbe szállt (novella)	1101
<i>Danijel Dragojević</i> versei	1107
<i>Brasnyó István:</i> Gyöngyöm, virágom (regényrészlet)	1113
<i>Vesztég Ferenc:</i> Gépiró—hangverseny (rádiójáték)	1130
<i>Miroslav Demák:</i> Jamo (novella)	1140

HAGYOMÁNY

<i>Harkai Imre:</i> A bácskai ház topolyai vázlatrajzai (tanulmány)	1147
---	------

DOKUMENTUM

<i>Matijevics Lajos:</i> Jegyzetek Tóth Ferenc levele kapcsán	1156
---	------

EL AKARNAK RÁNCIGÁLNI MAGUKKAL

PAP JÓZSEF

A villanybódé
ott áll a sarkon.
Annak, aki nem tudja,
hol a mi sarkunk,
elmondom röviden:
Becsén, az Alsóvárosban,
ott, ahol a volt
Mező utca meg a mi utcánk,
a volt Halász utca,
keresztezi egymást.
A bódénál van
a mi estéli
gyülekezőhelyünk.
Napszállat után karimás lámpa
világítja meg, és
távolról nézve olyan
a térség körötte,
mint egy színpad.
Halálfej meg villámok
vannak rápingálva, és
szüntelen zúg benne valami,
de mi nem félünk tőle.
Még a nyelvünket is
hozzáérintjük. Ott, ahol
lepergett róla
a sűrke olajfesték,
savanykás az íze.
Megesik, hogy éjfél is

ott kuporgunk a bódénál,
a lámpa alatt,
és hallgatjuk a nagyobbak meséit.
Legtöbbször ipi-apacsozással
kezdjük a játékot, a lányokkal.
A bódé a hunyófalunk.
De a lányokat mindig korábban
hazaszólítják.
Tudhatnák pedig,
meg láthatják is,
mert meg vagyunk világítva,
hogy nem teszünk semmi rosszat.
Azt azonban, hogy mért ülök én ki
mostanában a bódé tövébe
kora délelőtt is
nagy karaj zsíros kenyérral a kezemben,
azt nem tudja senki.
Csak ülök ott,
arccal a Mező utcának,
eszem is meg nem is,
hogy minél tovább eltartson a kenyér.
Gondolhatnák, a libákat őrzöm,
mert ott csipkedik előttem a füvet.
Miféle libák!
Az istálló
meg a hátsó udvar
van az én gondjaimra bízva.
Mielőtt kiülnék,
az istállóban összeszedem
a szárízíket, kiganézok,
polyvával meg szalmával megaljazok,
megitatok.
Esetleg a söprögetést hagyom későbbre,
de jobb szeretem azt is elintézni
még reggel.
Egy napon
odarontanak hozzám
a Varga gyerekek:
— Gyüssz velünk, a vásártérre,
nincs ki a csapat.

Gabinak szappanoznia
kell... — hadarják lihegve.
Így, ahogy mondom:
„Gyüssz velünk...”, s már
cibálnának. Alig érkezem
összeszedni az eszem.
Mondom nekik:
— Hogy játszhatok, mezítláb,
mikor gennyedzik a körmöm!
— Fotballcipőben, te mafla!
Meg igazi dresszben. A Szlavia
ificsapatával. Ha győzünk,
vasárnap a nagypályán játszunk!
Ígéretik, hogy meccs után
segítenek felsőprögetni.
Ha akarom, még azt a tetves
csirkeólat is kitakarítják.
Erővel el akarnak ráncigálni magukkal.
Kis híján összepofozkodunk.
Alig tudom lerázni őket.
S éppen jókor,
mert látom ám,
már a Katona-bolt előtt
lépeget Ilona.
Az a fodros nyakú
barna bársonyruhája
van rajta és a nagy kék
zománcos kanna
a kezében.
Jön a tejgyárból hazafelé.
Amióta kimaradtunk az iskolából,
ő hordja a gyárba a tejet.
Innen a bódétól fölismerem,
mihelyt befordul
a Zöldfás utcából,
és négy sarkot szemmel kísérem,
míg csak el nem fordul
a Varnyúék sarkán.
Amikor a közelembé ér,
kezében könnyedén meglendül

és himbálódzik a kanna.
Mintha intene vele.
Ezért ülök én ki a bódéhoz
minden reggel.
De ezt nem tudja senki.
És neki se mondom el.
Az volna az első dolga,
hogy mindenkinek eldicsekedje.
Úgy tett tavaly is,
amikor fogócskázás közben
a szünetben elmondtam neki,
hogy Kisasszonykor a búcsúban
őmiatta lettem rosszul,
őmiatta, mert a bolondkocsit
őmiatta toltam.

A KÉK MADÁR ÉGBE SZÁLLT

KONCZ ISTVÁN

Amikor Liptai Léderer Péter Pált elbocsátották, közölték vele, hogy számítanak munkájára és tehetségére.

Liptai Léderer Péter Pál visszakapta személyi igazolványát, vezetői jogosítványát és egyéb iratait, amelyeket azonban már nemigen tudott rendeltetésük szerint azonosítani. Temérdek különféle papírt kapott, amelyek szerinte biztosan nagyon fontos rendeltetéssel bírtak, ezért első dolga volt elbocsáttatása után, hogy papírai számára megfelelő helyiségeket keressen.

Felesége, gyermekei és barátai nem ismerték fel Liptai Léderer Péter Pált. Nem erőltette a dolgot, úgy gondolta, hogy ráér feltárni kilétét, miután majd megfelelő helyet talál a letelepedésre. Emlékezetébe véste, hogy amikor közölték vele, számítanak munkájára és tehetségére, azt is tanácsolták, keressen a letelepedésre olyan helyet, amely legjobban megfelel személyiségének és ahol dolgozhat és legjobban gyümölcsozthati tehetségét.

Liptai Léderer Péter Pál terjedelmes hivatalos okiratot is kapott, amely igazolta a rehabilitálását. Idővel azonban az a meggyőződés alakult ki benne, hogy erre aligha van szüksége. Bármerre is utazott, ismerősként fogadták. „Te vagy Liptai Léderer Péter Pál, akit rehabilitáltak, és aki személyiségednek megfelelő helyet keresel letelepedésre, hogy dolgozhass és gyümölcsozthass tehetségedet” — mondták már előre, amikor valahova megérkezett. Bár érzése szerint ettől többet nemigen tudtak róla, Liptai Léderer Péter Pál úgy gondolta, hogy minden egyéb adalék ismerete felesleges is lenne. Megfelelő helyen, megfelelő szakemberek bizonyára nagy hozzáértéssel kezelnek minden személyére vonatkozó adatot.

Nagyon sok helyen megfordult már Liptai Léderer Péter Pál, — a legtöbb helyen még egy teljes napot sem tartózkodott, amikor

aggódni kezdett. Utazása során a bemutatkozás szinte mindenhol egyformán zajlott le: „Hát te vagy Liptai Léderer Péter Pál, akit rehabilitáltak, és aki most személyiségednek megfelelő helyet keresel, hogy dolgozhass és gyümölcsöztethesd tehetségedet?” — szölt a fogadtatás —, mire ő: „Boldoggá tesz, hogy számíthatok jóakaratókra, leginkább betűk rajzolásához érzek hajlamot, de érces hangom is van, nagy hatású beszédeket is tudnék tartani.” Szóval utazása során mindjárt a bemutatkozás után, ami szinte mindenhol egyformán zajlott le, az emberek a nevet kezdték kifogásolni, vagy inkább a neve miatt kezdtek aggályoskodni: „Túl sok részből áll a neved; miért van neked két családi és két személynév?” Pontosan el kellett magyaráznia azt is, hogyan írja és hogyan ejti helyesen a nevet. Arra azonban nem tudott válaszolni, hogy hol, mikor és mi módon vált személye kizárólagos és egyedül hivatalos megjelölésévé a Liptai Léderer Péter Pál név. Néha úgy tűnt, hogy őt, sőt apját is mindig így hívták, néha azonban elbizonytalanodott, de senki olyan személy nem jutott eszébe, aki erről felvilágosítást tudna adni. Elhatározta ugyan, hogy egyszer majd utánajár neve eredetének, de mivel vállalta is és megfelelőnek is tartotta a Liptai Léderer Péter Pál nevet, másodlagos kérdéssé vált számára a név eredete. Az aggályoskodókkal kellő tisztelettel, de határozottan vitába szállt: „Szerintem ez egészen jó, nekem való név, igaz, hogy két családi és két személynévből áll és talán a huszonegy betű több az átlagosnál, de mindössze kilenc szótag, és kiejtése is valamennyi nyelven könnyű. Kérlek, ne vegyetek el a nevéből és ne ragaszkodjatok ahhoz sem, hogy megváltoztassam, nem hiszem, hogy a nevem így, ahogy van, ártalmas lenne.” Az is eszébe jutott már, hogy a „Liptai Léderer Péter Pál”-nak sajátos ritmusa, zenéje van, de nem volt biztos benne, hogy erre hivatkozhat, ugyanis olvasmányaiiban valahol olyasmire akadt, hogy „a zene gyanús, politikailag gyanús”, ő pedig pillanatnyilag nem akart ilyen természetű vitába keveredni. És egyébként is: talán azt sem vennék jó néven, hogy ilyesmit olvasott, és akkor el kellene magyaráznia, hogy valójában nem is emlékszik semmire a rehabilitálása előtti olvasmányokból és ami mégis megmaradt emlékezetében, azt nyilván a rehabilitáció is szükségesnek tartotta.

Az emberek, úgy tűnik, megértőek voltak Liptai Léderer Péter Pál makacsságával szemben. Megköszönte megértésüket és jóakarataikat, néha azonban lelkiismeret-furdalása volt: hálátlannak érezte magát a derék emberekkel szemben. Liptai Léderer Péter

Pálnak gyakran volt lelkiismeret-furdalása. Úgy is mondhatnánk, hogy állandóan lelkiismeret-furdalása volt. Liptai Léederer Péter Pál legalábbis azt hitte. És mivel a lelkiismeret-furdaláshoz nem lehet hozzászokni, mindig újabb lelkiismereti gonddal szabadította meg magát a korábbtól. „Nekem olyan szükségem van az újabb lelkiismeret-furdalásra, mint a fuldoklónak a levegőre” — szokta mondani, amikor végre megszabadult valamelyik fojtogató lelkiismereti gondjától. Egészen átadta magát az új, kínzó önvizsgálatnak: „Nem lehet-e, hogy ő saját maga okolható, amiért mindéddig nem találta meg a személyiségének megfelelő helyet, ahol letelepedhetne, dolgozhatna és gyümölcsözteszethetné tehetségét?” Meggyőződése szerint mindenképpen létezik ilyen hely, sőt több ilyen hely kell, hogy létezzen, csak tájékozódás kérdése megtalálni azokat.

Éppen elhatározta, hogy óvatosan kérdezősködni fog, amikor valószínűtlen múltja eléggé megbízhatatlan emlék-ködeből — ami rossz pillanataiban már korábban is előfordult — olyan érzések emlékei kezdték kísérni, amiket nem értett.

Tudni kell, hogy Liptai Léederer Péter Pál mindig is kiegyensúlyozott személyiségnek számított. Rehabilitációra is önként jelentkezett. Most már nem emlékszik rá, hogy ez mikor történt; — néha úgy tűnt, mintha csak napokkal ezelőtt, néha pedig úgy, mintha évekkal, sőt évtizedekkel ezelőtt jelentkezett volna a nagy tekintélyű intézetnél. Az önkéntesség persze nem jelentett semmit, legfeljebb annyit, hogy korábban vették jegyzékbe és hogy kitette magát a stréberség gyanújának. Liptai Léederer Péter Pál nem volt stréber, de nem is gyanúsították meg stréberséggel. Az intézetből új emberként távozott, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy rehabilitálása tökéletesen sikerült. „Teljesen felszabadult”, állt az értékelés azon a terjedelmes hivatalos okiraton, amely rehabilitálását igazolta. Igaz, az intézetben találkozott néhány olyan személlyel, akit már másodszor utaltak rehabilitációra, de ezek nyilván ritka kivételnek számítottak. Liptai Léederer Péter Pál egyébként is nagyon bízott a tudományban, és arról is tudomása volt, hogy már hosszú idő óta senkit sem kellett elpusztítani azért, mert alkalmatlannak bizonyult a rehabilitációra.

Érthetetlen emlékeivel tusakodott, közben azt latolgatta, hogyan kérdezősködjön — anélkül, hogy olyan személynek tűnne, akinek nincs önbizalma — a személyiségének megfelelő hely felől, ahol letelepedhetne, dolgozhatna és gyümölcsözteszethetné tehetségét, amikor olyan helyre érkezett, ahol valamilyen vetélkedőre készültek. Az

emberek szinte minden ruhadarabjukon különböző jelvényeket, feliratokat, arcképeket viseltek, — kezükben csakúgy, mint az épületeken, zászlók lengtek, feliratokon és hangszórókon keresztül jelszavak lelkesítettek. Liptai Léderer Péter Pál elhatározta, hogy továbbra is ragaszkodni fog nevéhez, mivel az nyilván nem ártalmas és nem is áll ellentétben saját felszabadult személyiségével.

Liptai Léderer Péter Pált ugyanúgy fogadták, mint bárhol eddig. A fogadtatás után azonban senki sem tette szóvá a nevét. „Nagyszerű pillanatban érkeztél hozzánk Liptai Léderer Péter Pál” — mondták neki, igazán lelkesen és lelkesítően, a szokásos fogadás után; — „Nagy küzdelem és döntő jelentőségű verseny van kilátásban!” „De a nevem, két családi és két személynév, huszonegy betű és kilenc szótag, valóban nem zavar benneteket?” — kérdezte őket, mintegy figyelmeztetésül is, hátha megfélemedtek az eddig elmaradhatatlan kritikáról ebben a vetélkedő előtti lázas izgalomban. „Az a tény, hogy téged Liptai Léderer Péter Pálnak hívnak, önmagában közömbös a számunkra” — válaszolták. „Tudjuk, hogy leginkább betűk rajzolásához érzel hajlamot, de érces hangod is van, nagy hatású beszédeket is tudnál tartani” — majd így folytatták: „Legjobb, ha az ipszilónra szakosítod magad, ipszilón-rajzolóból most nagy a hiány. De a festéket is magadnak kell elkészítened és a mázolókefét is és egyáltalán minden kelléket, mert közös javunkat szolgálja, ha a felszabadult személyiség egyetemes tudással párosul.” Végül mégis az „O” betűben egyeztek meg, mert valaki úgy találta, hogy pillanatnyilag ipszilónra nincs is szükség, és ha nincs szükség ipszilónra, nem lenne szükség ipszilón-rajzolóra sem. Ezzel Liptai Léderer Péter Pál is egyetértett.

Liptai Léderer Péter Pál maga is sportolt, és kedvelt mindenféle vetélkedőt. Utazása során soha nem mulasztotta el az edzéseket, és ügyelt arra, hogy fenntartsa erőnlétét.

A verseny napján már kora reggel hívták Liptai Léderer Péter Pált. Mindannyian jelen voltak, akik az előző nap öt megölelték és megcsókolták. Liptai Léderer Péter Pálnak úgy tűnt, mintha most gondterheltebbek lennének. Igaz, ő maga is fáradtnak érezte magát. Rosszul aludt. Talán nem is tudott egyáltalán aludni. Ezt nem tudta pontosan, de nem is akart rá gondolni. Ugyanis, ha nem aludt, nyilván nem tehetett mást, mint azoknak az érthetetlen emlékeknek az érzései közt kalandozott, amelyek rossz pillanataiban kísértik valószínűtlen múltja eléggé megbízhatatlan emlékködén át.

Liptai Léderer Péter Pálnak két „O” betűt kellett sebtében meg-

rajzolni a plakáton. Észrevehettek rajta valamit, mert aki tegnap legelőször ölelte és csókolta meg, mintegy figyelmeztetőleg — a rajzolás szemmel láthatóan érdeklődő tanulmányozása közben —, így szólt Liptai Léderer Péter Pálhoz: „A felszabadult személyiség köteles boldog lenni. Ez nem ugyanaz, mint a boldogság keresése. Egyszerűen köteles boldog lenni! A tegnapi ,O' betűid jobbak voltak. A tegnapi ,O' betűid olyanok voltak, mint a boldog ,O' betűk, míg a maiak ugyancsak aggodalomra adnak okot.”

Liptai Léderer Péter Pál úgy érezte, közölnie kell — és ez a legmegfelelőbb alkalom —, hogy ő a versenyeken nem szokott szurkolni. Verseny közben kialakul ugyan benne valamilyen pártosságféle, amit inkább rokonszenvnek lehet nevezni — és ilyenkor kívánni is szokta az illető versenyző győzelmét —, anélkül azonban, hogy feladná a másik versenyző ugyanilyen szimpatizálásának lehetőségét. Egy ideig értetlenül bámulták Liptai Léderer Péter Pált, végül aztán szinte egyszerre horkantak fel: „Mit köntörfalazol, te Liptai Léderer Péter Pál, hiszen nem is úgy beszélsz, hogy mondani valódat első hallásra meg lehessen érteni. Aztán miféle szurkolást gondoltál ki magadnak? Azt hiszed talán, hogy páholyban fogsz ülni, míg tart a háború?” Az emberek, Liptai Léderer Péter Pál megítélése szerint, nagyon fel voltak háborodva. Pedig még azt is közölni akarta velük, hogy „már teljesen boldognak érzi magát, ami ugyancsak bizonyíthatja, megbízhatóságát. És hogy azoknak az érthetetlen emlékeinek érzéseit, amelyek rossz pillanataiban kísértetni szokták valószínűtlen múltja eléggé megbízhatatlan emlékködének át, már végképp ez a boldogság, hogy úgy fejezze ki magát, ez a forradalmi boldogság váltotta fel”. Így szónokolt volna Liptai Léderer Péter Pál, ha szóhoz engedik jutni. A vehemensebbjei elragadtatásukban azonban még gyalázkodtak is vele: „huszonegy betűs nevűnek”, „boldogságkereső O betű-rajzolóknak” nevezték, a gyerekek pedig megtanulták visszafelé olvasni a nevét, és azt kiáltották kórusban: „Láp-retép-reredél-iatpil!” Itt-ott aztán felhangzott néhány „áruló” felkiáltás is, és Liptai Léderer Péter Pál, csakúgy, mint a többiek, tudta, hogy az úgy továbbra már nem rá tartozik.

Liptai Léderer Péter Pál választhatta volna az arénát is. Ő azonban végtelenül bízott a tudományban. Tudta, hogy már hosszú idő óta senkit sem kellett elpusztítani azért, mert alkalmatlan a rehabilitációra, és annak idején is alig néhány olyan személlyel talál-

kozott, akit már másodszor utáltak oda, akik azonban nyilván ritka kivételnek számítottak.

Liptai Léderer Péter Pál azzal a mély meggyőződéssel adta át személyi igazolványát, vezetői jogosítványát és egyéb iratait, hogy ezúttal, majd ha elbocsájtják, végképp felszabadult személyiségként fogja megtalálni a vadonatúj személyiségének megfelelő helyet, ahol letelepedhet, dolgozhat és gyümölcsözteszheti tehetségét. Életének ebből a szakaszából egyedül az „O” betű maradt számára sorsdöntő. Nevét már így írta alá: „O”. Mindössze egy jel, egy boldog „O” betű. És ő maga is tökéletesen boldog volt.

DANIJEL DRAGOJEVIĆ VERSEI

A BETEGSÉG ECSETELÉSE

Ha betegekkel beszélgetünk — ami nagyjából annyit jelent hogy az emberekkel általában —, látható, mennyire szeretnék, hogy az állapotuk ne csupán megállapítást nyerjen, hanem történetté is kerekedhessen. Mi volt azelőtt, amikor még nem voltak betegek, mi történik most, amikor már azok és mi lesz később — mindezekről a fázisokról és még rengeteg körülményről és a hozzájuk kapcsolódó gondolatokról beszélgetni akarnak, és kíváncsiak, hogy mi ezeknek az értelme. A dramatizálást eközben elvárják mindenkitől: az orvosoktól, a szomszédoktól, a távoli rokonságtól, az ismerősöktől, de maga a beteg is a legkülönbözőbb szerepeket egyesíti magában. Úgy tűnik, hogy a betegnek, ha nem ecsetelheti a baját, jóval kevesebb reménye van a gyógyulásra. A tényleges kórtani állapotnak kétségtelenül döntő a szerepe, de ha nem ejtenénk szót róla, nem lehetne teljes, sőt lehet, hogy még rosszabbodna is. Mindenképpen fontos történetet kerekíteni, hogy a gyógyszer, a történettel együtt, amely szintén orvosság, hatni kezdhessen és célt érhessen. Lehet, hogy az „igazság”-nál előbbre való a képzelet ereje. A történetben, vagyis a létezésben biztosak vagyunk, a történet itt van, az igazság meg ki tudja micsoda.

Erre a képzelet, a betegség-ecsetelés segítségével való betegségbenosztózásra legjobban talán Karlheinz Stockhausen zeneszerző mutatott rá egyik beszélgetésében. „Mint már mondtam, be tudok hatolni testem bizonyos részeibe és időnként igen pontos élményt formálok testem egyes állomásairól. S ez elég sok időmet veszi igénybe. Sokszor szinte képes voltam arra, hogy meghatározzam és pontosan érezzem azt a pillanatot, amikor a baktériumok vagy a vírusok belém hatolnak. Néha kellemetlenségeim voltak a jobb fülemmel, később, bizonyos pillanatokban sikerült kiűznöm belőle a ví-

rusokat. Sikerült szó szerint kidobnom őket — minden egyes alkalommal észleltem azt a pillanatot, amikor távoztak vagy amikor sikerült őket elpusztítanom. Orvosokhoz is elmentem és megállapítottam, hogy mit csinálnak a vírusok idebenn, majd megkíséréltem megváltoztatni belül a vegyi összetételt, amivel sikerült is eltávolítanom őket. Nos, ugyanezt szellemi téren is meg tudom csinálni.” Feltehetnénk a kérdést, hogy ez egészségügyi vagy valamilyen más szempontból pontos-e. Ez azonban itt nem fontos. Itt az eredmény a fontos, az eredményben viszont, tehát a gyógyulásban, ebben az esetben nem kell kételkednünk. A képzelet, amely ezt a történetet létrehozta vagy segített létrehozni, tévedhetetlenül éppen azokon a pontokon lépett működésbe, ahol a patikaszer az ő segítségével nélkül kudarcot vallott volna.

Nemcsak azért, mert zeneszerzőről van szó, hanem egy szélesebb szemszögből is meg kell említeni Novalisnak azt a homályos, de mindenképpen ösztönszerű fragmentumát, amelyben azt mondja, hogy „minden betegség zenei kérdés, a gyógyulás pedig zenei megoldás. Amennyivel a megoldás rövidebb és mégis tökéletesebb, annyiival nagyobb az orvos zenei tehetsége”.

Ma sok gyógyszer adagolnak „némán”, rájuk hagyják, hogy a testben magukra hagyatkozva hassanak és hogy a képzelet (ha úgy tetszik, a zene) ne jusson semmilyen szerephez. Az ember így egyfajta testi kényszerképzet hatása alatt marad. Nem jut el ahhoz a képességhez, amikor a test kitárulkozik a széles körű érintkezések, áramlások előtt.

Az orvosságnak, amely csak eszköz a történetben, egy kereten belül kell kiadósnak lennie. Szent György kardjával öli meg a sárkányt, de tudnunk kell, hogy hova tegyük ezt a kardot, amely természetesen lehet közönséges árnyék vagy gondolat is: nem karddal ölünk.

Valaha füvet használtak a mágikus szertartásban. A szerencsétlenségben viszont nemcsak a fű változtatott az emberen. Szavai, mozdulatai és akarata segítségével ő is megváltoztatta a füvet. A füvet is elő kell készíteni, édeskeveset ér az ő természete a szavak nélkül. Mi hat erőteljesebben: a fű gyógyhatása vagy a szavak homályossága? Bizonyára mindkettő együttesen. Ma már a gyógyszerészet tudománya is tisztában van azzal, hogy az orvosság nem engedhető útjára kísérő nélkül. Mégis, azok a mélyebb szóbeli képességeket nélkülöző fehér papírszeletek csupán erőtlen és inkreatív árnyai a valamikori szertartásnak, és inkább kereskedelmi, mintsem

gyógyító értékük van. A szakszerűség nem helyettesítheti a konkrét személyt, testet szem előtt tartó és leíró történet nemes szükségétenségét. Az orvosoknak és gyógyszerészeknek egyszer még nagyon alapos irodalmi képzésben kell részesülniük. Gyógyszereik ugyanis, miközben állandóan tökéletesítik őket és ezzel mind jobban eltávolítják az embertől, egyáltalán nem fognak többé hatni; csupán valamiféle emberképű tökéletes gépek számára lesznek jók. A mágia és a tudomány földje között nem folyik elválasztó határfolyó.

(Végére érve ennek a feljegyzésnek, akaratlanul is a beszéd és a gyógyulásban játszott szerepe mellett törve lándzsát, úgy tűnik, hogy csak az Ezeregyéjszaka kerettörténetét vettük át, amelyben Szeherezádé minden éjjel egy új mesét mond a kalifának, hogy az őt — szerelmében csalatkozva — a nászéjszaka végeztével nehogy kivégeztesse. A történet itt is, mint egyébként a *Dekameron*ban is az életet védi a haláltól: a mesét azért mesélik, hogy életben maradjanak, akkor is, ha életben maradnak. Ez így van. Ezt elmondtuk. De egész idő alatt, míg erről beszéltünk, Novalis *Fragmentumok* c. könyvéből egy mondattal lesett ránk: „A betegség az emberi elégedettségek közé tartozik, miként a halál is.” Ez a mondat lebegett szüntelenül a mi gyógytörténetünk fölött. Mögötte a miénknél mélyebb és érdekesebb történetet sejtünk. E jegyzet végén egy újabbnak, egy tágasabbnak kellene kezdődnie, de most megállunk az elején, Novalis szavainál. Amíg nem gyűjtünk egy kevés bátorságot, hogy belevágjunk, maradjon csak ez a jegyzet. A mélyebb szavak nem zárják ki a megelőzőket, csupán kibővítik őket.)

SÁRGA NAPVIRÁG

Az érzékeny sárga virág bizonyos idő elteltével tökké változott. Micsoda távolság! Ha csupán a virágot és a tököt láttuk volna, soha nem tudtuk volna elképzelni ezt az átalakulást és a kapcsolatot, képzeletben nem tudtuk volna felidézni ezt a folyamatot. A sárga virág és a tök — két dolog-e vagy csak egy? Hol ér véget az egyik és hol kezdődik a másik?

Ám ne tévesszen meg bennünket a nyilvánvalóság. Az, amit látunk, mégsem a megismerés, hanem az álom körébe tartozik. Ez a távolság, ha úgy akarjuk, leküzdhető a lelkesedéssel és azzal a szóval, amely a kezdet és a vég: „Íme!”

CSOMÓK

A csomóknak, mondhatni, egész világa létezik: van tengerész-, takács-, szövőipari, hegyászó- és sok egyéb csomó. A legegyszerűbbek neve egyszerű csomó. Az egyszerűek tovább oszlanak bal és jobb oldaliakra. A jobbos tükkörben balos, a balos jobbos. Az ember megszokja, hogy mindig egyforma csomót kössön: van, aki mindig jobbosat, van, aki balosat köt. Hogy erre mi indítja őket, egyesek miért csak az egyikfélét, mások miért csak a másikat kötik, még senki sem vizsgálta meg. Ha az anya balosat, az apa jobbosat köt, nem tudni, milyent fog kötni a fiuk. Valéry is ugyanígy csodálkozott a csigákon: „Nem értjük, hogy egyes csigafélék miért fordulnak balra, mások meg jobbra.” „Csak annyit tudunk, hogy a csigák szépek, a csomók pedig irgatóak, noha közöttük nehéz felállítani bárminemű oksági összefüggést.

LÁBJEGYZET A CSOMÓKRÓL

Vannak próféták prédikátorok igazhitűek
 egyhitűek templomok bálványozások
 hogy-mit-kell-tenned-mindig-tudók
 erények dogmák megtérések szentségek
 gyóntatók hadvezérek orvosok

*De mi köze hozzá bárkinek
 hogy kertemben rózsá nyílik*

Vannak hevesek hívek kiválasztottak
 rendeletek reparátorok reformátorok
 puritánok mindentudók fanatikusok
 szerzetesek katonák szónokok
 pártosok egypártiak tanítók

*De mi köze hozzá bárkinek
 hogy kertemben rózsá nyílik*

Vannak mindenfajta közösségek sokféle MI
 futurologusok bírák tanúk klasszikusok
 felszabadítók öntudatos vezérek törvényhozók

mentők szabadgondolkodók porkolábok
 rendelkezők javaiddal megbízottak
 felesküdték titkosak önfeláldozásra készek
 természetesen mindannyiszor valamelyest mindenütt
 mindenképpen régtől fogva csőstül kivéve ámbár

*De végül is mi köze hozzá bárkinek
 hogy kertemben rózsá nyílik*

HANGOSAN BESZÉLNI

Hangosan beszélni nem kisebb hiba, mint a rövidlátás és a nagyothallás, mert a következmény ugyanaz: nem látunk és nem halunk.

Marcel Duchamp, akit egy beszéde alkalmával arra kértek, hogy a magnetofonfelvétel miatt hangosabban beszéljen, azt válaszolta, hogy azért beszél halkán és lágyan, hogy erejét megőrizze a gondolatai számára.

Mint a primitív emberek, akik úgy képzelik, hogy egyes jelenségek egy bizonyos helyről származnak, én azt hiszem, hogy a kiáltást jórészt abból a pontból merítjük, amelyet Arkhimédész keresett, mondván: „Adjatok egy szilárd pontot, és én kimozdítom sarkai-ból a világot!”

Amint tehát az ember egy képzeletbeli és igazi emelőrúddal a kezében úgy gondolja, hogy megtalálhatja vagy megtalálta ezt a pontot, kiáltása egyre fokozódik, és eszelősen kezdi ismételtetni: „Tudom, akarom és bírom!” Nem csoda hát, hogy Arkhimédész kérése, mint egyébként mindaz, amit az ő nevében követeltek, vocativusban, felszólító módban hangzott el. Ebből következik, hogy a felkiáltójellel, amely (grafikailag) maga is egy pont és egy rúd (!), ki akartuk billenteni a világot.

Nem segített és nem segít az, hogy a józanabbak és halkszavúbbak azt állították, hogy árnyékból nem csinálható sem emelőrúd, sem egy szilárd pont, csupán a kiáltás forrása, és hogy csak fölöt-tünk, bennünk, ahol nincsen semmi szilárd, csak ott található az, amit a filozófus „beszédfölötti”-nek hív — a csend.

A PIACON

A piacon egy fiatal nő hangját hallom
magam mögött *Micsoda szép borjúhús!*
Ránézek, majd lelkesedése tárgyára.
Sietve menekülök a banális összehasonlítás
szorítójából: rúzs a szép formájú
ajkakon és bíborszín amott.
De hallom Bacont is, aki azon kapja magát,
mennyire meg van lepődve mindig a hentesnél,
hogy az állatok helyére nem ő maga került.
Ahogy az asszonytól, úgy tőle is szabadulni akarok.
Menjetek isten hírével!
A pillanatok ködében tudom, hogy hazudok, ha szánakozom.
Ki gondol az állatra. Én csak attól félek,
hogy egy nyilvános ünnepélyen egyszer majd még megnyúznak,
mint isten tudja kinek az ellenségét.
Menekülök a piacról. Tenyeremben, amelybe arcom
temetem, nem vért érzek, hanem a reggeli arcvizet,
megfordulok, kiköpöm és arra gondolok,
annyi csavargás után itt az ideje,
hogy rimes verseket írjak, mint Petrarca: abba abba cdc dcd...

Fordította Túri Gábor

GYÖNGYÖM, VIRÁGOM (regényrészlet)

BRASNYÓ ISTVÁN

Még esti élményeitől összeégetve, félrecsúszott gallérral és esetlenül megkötött, elzsírozódott és kifényesedett hurkú nyakkendővel, a házból pedig kitől sem véve búcsút — hiszen még mindenki alhat, a nappal alig derengi be az égalt —, anélkül, hogy megragadt volna benne, mennyit mutatott arcából a hajnali tükör homálya, máris kocsiért integetve, hogy minél gyorsabban elenyészzen e helyről, felszippanthassa az aranyos ködpázmákkal lefátyolozott utca, fakó porköpenye sátorlapnyira duzzadva röptesse fel a magasba, a hegyes csúcsú tetők csöndje fölé: talán űzött, magányos lovasként is könnyebb dolga lenne, de akkor minden poggyászát, feljegyzéseivel és okmányokkal teliszúfolt útiböröndjét és műszeres ládáját sem érezhetné állandóan karnyújtásnyira magától, s ha ezektől egyszer elszakadna, mindenesetre örökre elveszettnek tekinthetné őket, s minél inkább távolodna tőlük, annál bizonyosabbá válna, hogy valaki már feltörte rajtuk a zárat, s miután ostoba elfogultságában számára semmi érdemlegeset sem talált bennük halomnyi teleírt régi papíron meg néhány semmire sem használható szerkezeten kívül, az egészet a szélbe, a szemétre vagy jobban esetben poros padlászugba hajtja, hogy azontúl senkinek ne agghasson, amíg csak valamennyi darabot porrá nem őröl a nyirkosság, illetve a műszeres fém részeit meg nem eszi a rozsda, a huzatos, távoli hegyekből áradó levegő, persze, csak akkor, ha a bőröndben már korábban nem ütöttek tanyát futkározó rágcslók, s a lapokat nem borították el a papíron élőködő atkák, amelyek előbb az írást cserzik láthatatlanra, majd váladékaiktól lassan a papír is foszladozni kezdene. Most ezzel a megdöntéssel futni egy kocsni nyomában, amely különben egy utcakeresztezéskor nagy

ívben visszakanyarodik érte, s hogy most merre menjen? — hiszen itt minden átalakul, megváltozik, évszázados szeme előtt, szakadatlan expanziót tapasztalni, amely már nem neki szól, s nem is lehetne részese, hiszen a történések egyre ferdébb vetületű síkjában léteznek, majd kikerülve minden lehetséges látószögéből, egyszerre nyoma is vész, akár egy kölyök forgószélnek, amely még véletlenül feléled őszi időben is az egymással éles szöveget bezáró, hámló téglafalú épületek sarkában, de ugyanolyan észrevétlenül el is hal, már nem teljesedik ki a szeles, fénymarta reggelen: hát ideje lesz mégis fellépni a kocsi hágcsojára, és szemébe húzott kalappal egészen tanácstalanul tétova vitába kezdeni a kocsisal, hogy melyik útirány is volna célszerűbb ahhoz, hogy — egyetlen titkolt, de annál kifejezettebb vágya szerint — *sehová* se jusson el, megbabonázza, összezavarja a bakon helyét kereső, szertetekingető embert, és valami omladozó, a térből kizárt, magányosan álló épület (kastély, kúria) közelébe vitesse magát, melyet sűrűn benőttek, örökre eltakartak a világ elől a hatalmas, évtizedekkel korábban kidöntött fák vadhajtásai, s ahol — megint csak elképzelése szerint — kétségbeejtő és tajtékozó jelenetek játszódtak le egyszer, önmagukat megvédeni nem képes összevisszaságban, akár az egymás felé közelített mágnestűk, ellentétesen igyekezték megkapaszkodni a szélrózsa ágaiban. Lassanként visszaidomulva ehhez a korhoz, simára borotvált arcára ismét szakállt növesztve, komor, kissé erőszakos és indulatokra hajlamos arckifejezést öltve, már biztonságosabban, hihetőbben tehető meg ez a meghökkentő visszaút a száguldó lovak elmosódó, majd lobogva felszárnyaló árnyékában, mert valójában már nem is a kocsi viszi, hanem maga zúg tova, egyre csak előre, oly vad és zabolátlan elszántsággal, hogy ezt mindenképpen le kell majd hagynia, ki kell iktatnia magából, hiszen önmaga számára is szükséges most átalakulnia gyöngéd és egyenes jellemmé, a történetek vagy majd csak sokára megtörténő dolgok mindent befogadó médiumává, mintha teljesen ismeretlen vidékre érkezne, és ezentúl minden tapasztalás sorsdöntő fontosságú lenne a számára, a jelenségek megítélésével pedig hosszasan várakoznia kellene, javarészt csupán megérzésekre alapoznia, amíg módszereket alakít ki feldolgozásukra, amelyeknek kiteljesítése céljából jegyzeteket kell igénybe vennie, térképeket felhasználnia — hány éves is lehetett akkortájt? — talán huszonnyolc vagy harmincegy, bizonyos előre nem látott

dolgok* miatt ugyanis eltolódott tanulmányai befejezése, s eközben, óvatlansága miatt, jelentékeny időt külföldön volt kénytelen eltölteni, bujdosóként? hazátlanként? — és most úgy fordul az (egyszer már átélt) új után, mintha azt szeretné, hogy elkápráztassa, nem a sugara, hanem a szemébe csapódó porvihar, amelyet egy partélen áthemperedve, majd a lejtőn lefelé kavar a szél, a hirtelen támadt fergeteg, s betárolhatatlan tömegéből sűrű, fekete bodrok kígyóznak kifelé a felszínére, akár egy Medúza-főből az elevenen tekergő, sziszegő fürtök, mire e fültépő füttyögés és sustorgás közepette a kocssal együtt kénytelenek tenyerüket kalapjuk tetejére illeszteni, hogy a szélvész magával ne ragadja, miközben a lovak horkantva és prüszkölve vágtatnak, pontosabban rugaszkodnak felfelé az emelkedőn, erőlködve rángatják maguk után a kocsit a mély porban, miközben a szélfúvás, szinte az alkonyat visszfényeit kölcsönözve az égboltra a kora délelőtnek, lassan alábbhagy, csak a kifényesedett keréktalpak és a küllők surrogásának fuldokló hangja hallatszik még egy ideig, s azután, felkanyarodva a partéltre, minden egyszerűben megváltozik: langyosnak ígérkező őszi nap reggeli képe a riukuló lombú fűzfaligetek arányában, s a lenti csermely elsekélyesedő könyökében a nádast madarak rajai árasztják el, ornitológiai ismeretek híján azonosíthatatlan, szélesen keringő vagy fél lábon állva kitartóan az eget figyelő csoportok, mintha meg sem borzolta volna tollukat az iménti szélvész — az út azonban itt nyilvánvalóan nyugati irányba kanyarodik, mert az ember a hátába kapja a napot, égeti a tarkóját, hogy melegétől szinte elálmosodik, már-már elszunnyad, úgyhogy kénytelen letvetni porral bevett vagy portól átítatott köpenyét, abban a reményben, hogy így jobban fogja hűteni a reggeli friss levegő, s egyszerre azal sem törődik többé, hogy merre viszi a kocsit, a terepet majd egyedül fogja később, alkalmas időben felderíteni, ha erre lehető-

* Kora reggel, még ágyban feküdtem — szobámat szerencsére nem foglalta le a maga céljaira a katonaság —, szinte óvatosnak vagy gyöngédnek tűnő kopogtatás után (talán hogy fel ne riasszon álmomból), egy ismerős zászlós, Pálffy nevezetű lépett a szobámba, miközben szabályjának hüvelyét combjához szorította, hogy le ne verjen vele valamit, és közölte velem, hogy a nap folyamán tovavonulnak.

Rettenetes volt az augusztusi hőség, a korábbi esők után a napon az érdinnyék héja is felrepedt; teljesen elbágyadtam, beteg voltam, mintha levett volna lábamról a láb.

— Nem volna kedve velünk tartani? — kérdezte váratlanul.

— De igen — kaptam a szón, magam sem tudom, miért. 1848. augusztus 11-e volt, ha jól emlékszem. (*Feljegyzéseimből*)

ség mutatkozik, ha egyáltalán kíváncsi lesz rá, ha első pillantásra meg nem ragad benne a képe a tulajdon alakjával együtt, hogy úgy érezze magát, mint valami tágas felületű festmény sötét tónusú, barnás mezejében, amelyet csak helyenként tör meg egy világosabb, talán akaratlan ecsetvonás vagy véletlenül odahullott, majd utóbb felületesen elkent okkerszínű festékcsopp nyoma, s ebben az örökösen szivárgó, duzzadó, feltehetően a láthatatlanul távoli ég alatt nyaldosó, ostromló, vagy csupán ott felgyűrődő kiszáradt vagy befagyott festéktengerben lépdelni, gázolni a túlsó part felé, illetve brutálisan csörtetni a kép zezugos mélységeiben, amelynek lehetne a címe *A vadász, A vándor, A szelleműzés*, esetleg *Napkelte előtt vagy Napnyugta felé*, mindegyik megfelelné, mert a napszak meghatározatlan, ha nem eleve eldöntött; lobogó felöltőben tehát, afféle bőre szabott waffenrockban, egy hatalmas lépésre készülődni a föld hantjai felett, s ha szemügyre vesszük, semmit sem teremnek azokon a kuszált és törékeny, ezüstös színű kőrökon kívül, amelyeknek szára annyira felületesen gyökerezik a talajban, hogy még talán a holdsugár is képes lenne kidönteni őket, ha hirtelen felragyogna, váratlan helyen, a kép által be sem fogott térben, csupán fényének áradása jelezné, hogy tudomásul kell venni, illetve máris kényelmesebb lesz belenyugodni e nem várt és sohasem tapasztalt folyamatba, a festékréteg színében vagy állásában beálló változásokba, az árnyékok átrendeződésébe, a világosabb színek váratlan kigyulásába, ebbe a vértelen vagy megkésett borongásba, amelynek szemlélése a nézőt is a kép mélye, azaz kiszélesedő kútja felé rántja, a felszínnel való azonosulás hatására kényszeríti, és csupán amikor arcával érintené az összeforgatott, feldúlt síkot, döbbenne rá a tulajdon kívülállóságára, méltatlanságára, hogy része lehessen ennek a szenvedélyes vagy szeszélyes átalakulásnak: tulajdon meggondolatlanságának talán, amit nem sokára mennyire megbánna, hiszen teljesen készületlenül érné, ha még azt is figyelembe vesszük, mily csekély hajlamot érez magában a bölcséleti tudományok iránt, feje teletömve a létezés szempontjából valószínűleg elhanyagolható, triviális értesülésekkel, s ezek mintha nem is az érzékein, hanem a száján keresztül jutottak volna, szinte megrágtatlanul, az idegrendszerébe, s darabos, szürke idomtalanáguknak sehogyan sem tudna egyszerűen fölébe kerekedni, tehát ki van zárva a szervezetéből mindenfajta szárnyalás lehetősége, földhöz ragadtan, elnehezedve csupán ez a csörtetés marad a hamis, irritáló holdvilágnál, s köpönyege teli ugyan ezüst sávok-

kal, ám alakja mindig a hátát mutatja, a sietős, kissé talán kapkodó mozdulatot, amelyet mégis észrevétlennek szánt, akárcsak önmagát? — itt kellene tehát lennie mindannak, amit felhangolódtott kábulatában újra akarna látni, hogy talán kikerekítse azt a fantáziát vagy beléje préselődött elgondolást, amelyből többé nem hajlandó engedni, nem hajlandó visszafordulni sem, mintha túl az elbizonytalanodáson és mindenfajta kételyen nem tudna magával mit kezdeni, nem volna többé érvényes számára szabály vagy elgondolás, csak a hiánya mindennek.

Nem, nem mindjárt az este beálltakor, hanem majd éjjeltájban venni szemügyre a csillagok állását, amikor sokkalta áthatóbb színek futják be aurájukat; a lehelet ilyenkor már meglátszik a levegőben, s tovalibeg, elshuan, akár az éjszaka elragadott, alaktalan, lélegzetvételnymi zászlaja, s fennakad majd talán valami gyom vagy bürökszár tüskés magházán, hogy teliszívja magát méreggel, s azután, ha elszabadul, már mindegy, szívet nyer, szárnyra kap tőle, magasba ragadja kihűlő, lemerülő távlatát eredetének, ameddig csak képes lenne kísérni a tekintet — de nem így várni ezt az érzést, valami nehéz gyűrüvel, amely nem is az ujjat terheli, hanem már egymagában, meglétében is teher, kellemetlen öltözék vagy páncél, amely mégis megment, mitől ment meg, csupán nem, sohase gondolni rá, sohase, igazodni hozzá örökösen, holt ujjról ahogy kerül elevenre, ujjak sorához igazodni, egy ujjal hosszabbítani a sort a végtelenség felé, már nem nyújtani a lépést, nem érdeklődni, várni tovább a visszatérő, talán selymes vagy bársonyos leheletre, amelynek bolyhos felszíne még behomályosítja a száj elé tartott hideg tükröt.*

A borostás arc eléggé meglepő, hiszen a bőrön még látni a borotvaél friss karcolásának nyomait, amelyeket reggel nedves timsóval kezeltek, de már nem igyekeznek beforni, levet engednek magukból, nagyítóval talán a szövet alá is be lehetne látni, csupa goromba repedés meg szakadás odabenn, feltételezhetően. Az óvatosan, szinte vontatottan becsukott ablak tükrében előbb negyvenöt, majd kilencven fokkal elfordul a csillagképek állása, minden a helyére kerül kinn és benn, zárt, csillagtalán állapot veszi kez-

* Egyszerre a piócák egymás után kezdtek leválni a hátról, nem akarták már szívni a vért, hanem fáradt, fekete csöppeket húzva maguk után, összevissza kezdtek mászkálni a bőrén, azt a végüket, amelyük feltehetőleg a fejük lehet, a magasba emelve lengették, mintha valami biztonságot keresnének, az után nyüülkálnának, hát persze, amikor már halott volt, ha nem is egészen, de halott volt.

detét, halk roppanásokkal, ahogy valaki az ujjait tördelné, a gyűrűt követelné vagy csupán keresné kétségbeesetten, mivel megvéd, megvéd... S indulatában aprókat fúj a levegőbe, mintha határozottan egy pihét szeretne elfújni az arca elől, fu-fu-fu-fu, hallani, már-már érezni, hajszálakat borzol meg váratlanul, egészen lágyan, úgyszólván tapintatosan, egyugyanazon visszatérő ritmusban, fu-fu, és roppannak az ujjak is, ez a hang sokkal távolabbi, illetve nem hang, nem is zaj vagy zörej, hanem ujjpercek roppanása, kifejezetten az, semmi mással sem lehet összetéveszteni.

Egy ujjal több, egyre több egy ujjal.

Nem véd meg.

A huzamosabban tartó fújkálás nyomán enyhe porszag csap fel, talán a fényezett, intarziás bútorok felületéről, a napközben égszínkéken világító szőnyegbolyhokból, a csiszolt üveglap mögé zárt kristályok szájából, egész kozmogonikus kavargás, fojtogató, amely egyre töményebbé válik, szinte csomókká, lágy gömbökké áll össze a levegőben, s mindenhová odacsapódik, majd tovapattan, akkor megint a bútorok roppanásai, mintha súlya volna ezeknek a gömböknek, pedig mindegyik pusztá képzelődés, az agytekervények terméke, amelyektől azonban nem lehet aludni, állandóan védekezni kell tőlük, öntudatlan lényé fejlődni vissza, így szüntetve meg eredetüket, a jövőbe odázva el keletkezésüket — tehát a legegyszerűbbnek mutatkozik most kivonulni innen, magára hagyni az éjjél utáni háborgást, a feldúlt mintájú falakat, ha csupán egy köpnyezet kerít az ember a nyakába, s meztlábasan megkerüli a házat, el a rácsos ablakok alatt, azután az épület másik szárnya következik, körülvéve dárdás, lepergett festésű vaskerítéssel, s utána különös, szubtrópusos illatokat árasztó vagy kilélegző növények, dús cserjék alatt, amelyeket bőségesen megfürdetett már a harmat, átkerülni a ház túlsó oldalára, s a homlokzati rész sarkán megint átugorni a kerítést, és szorosán a fal mellett lopakodva, el a külső bejárat előtt, az épület túlsó sarkán pedig bezárni a kört; ekkorra mennyire megváltozik a csillagok állása, mintha odalnézetből szemlélné az ember az égboltot, oldalnézetből, túlon túl messzire jutva, vagy csak a gyűrű útmutatása, ah, sugalmazása alapján kerülve el a buktatókat, a csillagvölgyeket és -tarajokat, tisztára földi topográfia odafönn is a nyüzsgő tónusokban, amikor újra hallani azt a fújkáló hangot, mintha kutya szaglászna körül az ember csupasz lábát, külön-külön az ujjait: ám ha valaki nem akarja megadni magát, nyilvánvalóan másra kell gondolnia, sokkal szeré-

nyebb dolgokra, mint a rettenthetetlenség vagy a bátorság, vakmerőség számításba sem kerülhet — befelé kell figyelni, a nyugodt, egyenletes szívverésre, vagy nehéz szavakból kell fogalmazni, szöni hosszadalmas, tartalmas mondanivalót, s egy újabb mély lélegzettel ezt is nekiengedni annak az ürességnek, ami korról korra elválaszt és újra elválaszt önmagunktól, tehát lekuporodva a fal tövébe mondani magunk elé választékos kifejezéseit elmosódott lényegünknek, az égbolt hordalékában, iszapjában hemperegve eközben, csak mondani remegő állal és mind remegőbb kézzel, gyöngyöm, virágom!

Ennek ellenére tapintatosan, pihenten, szinte észrevétlenül jelenni meg hajnalban, persze, előbb gondosan eltüntetve az éjszakai csetepaté nyomait, miután odabenn elültek az idegen illatok, amelyek az éjszaka sajátos váladékára engednek következtetni, és mindent újra eláraszt a kiszáradt körte aranyként széjjeláradó párája, lelke; a bútordarabok sima, megnyugodott felszíne egyszerűen visszaveti a beszüremelő fényeket, s a huzatban magasra csapja a függönyök habját — ez az az időpont, amikor indulni kell a konyha irányába, előzetesen ellenőrizve hibátlannak tudott öltözékét, hátrakulcsolt kézzel elhaladni a kápolna előtt, amelyről aligha tudná valaki is, hol lehet a kulcsa s lakja-e még isten egyáltalán, a mennyezetképek mindenestre gyalázatos állapotban lehetnek, és ez majd csak a legközelebbi kinyitásakor fog kiderülni, ha a beázások nyomai egészen a földig lenyúlnak és letérjék a vakolatot is, csatornáikban színes buborékokat hagyva a felhólyagzott festékrétegekből — nos, ezen a ponton illik megállni és felvetni annak gondolatát, hogy nem méltatlan-e az ember arra, hogy kora reggel ily dolgokkal foglalkozzon, csupa futó észrevétel helyett, lábon elfogyasztandó reggelije előtt, amikor is a lábujjhegyen megtett, lebegő séta illik hozzá, az agy munkáltatásának teljes hiánya, szünet vagy pauza máris, csupán néhány erőteljesebb kilélegzés azon a rövid úton a kovácsoltvas ráccsal elfedett üvegű ajtóig, s miután kilincsére illeszti kesztyűs — igen, kesztyűs — kezét, és belép a deszkapadlóval burkolt ebédlőbe, kalapját máris peremével felfelé a jobbáiban tartja, mintha ürességével kérkedne, ám ekkor, arcát csapdosva, valami förtelmes és gyors zápor zúg rajta végig, sebesen paskolja vagy ostorozza egész testét, ronggyá áztatva előkelő ruhadarabjait, az álla alatt feszesre rántva nyakaralóját, úgyhogy ezt máris kénytelen leoldani, sőt, vele együtt a gallért is letépni, hogy gyémántgombja jégeső kristályaként görög tova az asztal

alatt, és meglepetésére még ekként sem jut elegendő levegőhöz, a bőrét kellene talán feltépnie vagy a mellkasát felnyitnia ahhoz, hogy szabaduljon erről a térben számára oly végzetesen körülhatárolt helyről, mert már újra kezdődik a jól ismert mormolás, a faltalpak gépies kattogása, a lócák tologatása, a felváltva hol innen, hol onnan felhangzó száraz köhécselés: tehát újra visszafújva ide, most minden erejét megfeszíti, hogy a számtalan ételfolttól megbarnult asztal lapjára tapasztott tenyerével megkapaszkodjon iménti állapotában, ha egyáltalán lehetséges, ha egyáltalán lehetséges... ez... ez-e.

Mert megvéd.

Vagy csak egy ujjal hosszabbítani a sort?

*Nem véd meg.**

Látószögébe állandóan belekeveredik egy nyomorúságos senki, amíg menyasszonya elernyedt kezét tartja tenyerében, melengeti az asztal lapja alatt, ezzel is kerülve a feltűnést, a túlzott érdeklődést vagy üres szóbeszédet, és süteményeket tol elébe időnként áttetsző, szinte ezüstös hangon megpendülő porcelántányérrkán, s mindegyre a következőket kérdegeti tőle:

— Édes? Elég édes? Ne hintsem meg cukorral? — Akkora odaadással érdeklődik, mintha osakugyan ez volna az utolsó ütőkártyája, hiszen egy megróvó pillantástól is képes elrestelli magát, s már-már verejtékezni kezd annak a harmadiknak a látványától, akinek alakja mintha a szaruhártyájára hullott volna, s megtapadt rajta, véglegesen odatelepedett, úgyhogy ezentúl képtelen lesz keresztülnézni jelenségén, pedig valójában lehetetlenség számba megy, hogy ténylegesen is ott legyen, s ez hosszú ideig eltart, jóval tovább, mint amennyit egy csésze kávé elfogyasztása igényel, az meg hanyagul hátravetve magát, pőfékelni kezd, mindegyre feléje fújva a füstöt, pedig menyasszonya mitől sem iszonyodna jobban, erre tehát megint csak egy kérdés következik, bár értelme látszólagosan aligha van:

— Nem zavaró a füst? Mert szólhatok, figyelmeztethetem a...

* Ez az utóbbi állítás valószínűleg a hitelesebb, nem a kételkedés, sőt, a kifejezett tagadás miatt, amelyet tartalmaz, a tagadás ténye ugyanis valójában a legmellékesebb, egyszerű tartózkodás is lehet valami olyannal szemben, ami elsődleges, a tagadó személye pedig saját megítélése szerint másodlagos; az alárendeltség érthető. A dolgot sokkal jobban képes megvilágítani az az átvétel, amely mindezen kívül esik, hogy egyáltalán szükség van-e rá ahhoz, hogy önmagában is rögzídhessen bármilyen (eszme, hit, tan, bizakodás, remény, állítás) kézzelfogható formájában. Felvetésének értelme csupán ezért lehet kérdéses.

Semmi válasz, csak a gyermekeken sovány vállak közömbös mozdulata, a feléje forduló nyak íve, az viszont semmiféle érdeklődést nem árul el, csupán az összehúzott ajkakon tapadt meg vékonyan a porcukor, ezt látja, meg talán még egy morzsányi habot a szája szögletében, de nem tudja megállapítani, hogy rózsaszínű-e vagy fehér, átsüt rajta az ajak színe, még barázdáltságát is látni, s feljebb néhány hamvas pihét, és a túlságosan tágra nyitott kék szemek szinte elnézést kérnek, másvalamit szeretnének mondani, s ehhez is vesz már előre lélegzetet, de azután mintha nyomban meggondolná magát, vagy csupán nem akar teli szájjal szólani, de még csak el sem mosolyodik, nem tarthatja fontosnak, hogy őrá mosolyogjon, sőt, ujjáival átkulcsolt kezének parányi rándulása sem árul el semmit, nem érzéseiből, hanem hogy egyáltalán itt van mellette, láthatóan, érzékellhetően, bár méltóságába zárkózva, mert erre az első pillanattól, amióta ismeri — nem, sohasem fogja megismerni —, oly sokat ad, nincs teste, nincs benne semmi, még ábrándozás sem, csak a felszíne, a felülete látszik, kínosan simára alakítva, ránc, gyűrődés sehol, anyagcseréje, mense a legnagyobb rendben lehet, ennyit tudni róla bizonyosan, de hogy pontosan hol lakhat, azt már nem, annak végleg nem sikerült a nyomára jutnia, mindig más házból kerül elő, valahányszor hibátlanul, a napszakhoz illően öltözve, és ilyenkor egy futó, már-már felületesség mondható pillantást vet rá, mintha nyilvánvalóan a terhére lenne vagy megzavarná valamely elfoglaltságában, utána pedig nyomban tola-kodó társaság veszi körül, s ő már restellne közéjük furakodni, hogy a többiekkel együtt értelmetlen, kopottas szavakat ismételtessen, amelyeket valószínűleg figyelemre sem méltat — tehát ekként bókolkolva üsse el a délelőttöt vagy a délutánt, sőt akármely váltakozó napszakot: semmi szüksége rá, inkább egyes-egyedül sétál fel-alá a lugas árnyékában, lengő hűvösében az idegen udvar peremén, s ezeknek a sétáknak a helyrajza is oly gyorsan váltakozik, hogy már betéve kellene ismernie az egész város jobb házait, a virágoskertek puszpángbokrokból kinyesett labirintusait, hanem ő gondterhelten az állandóan változó színhelyektől meg más kétségektől is gyötörve nem tudja rászanni magát sem a végleges távozásra sem pedig arra, hogy esetleg félrelökje a lebzselőket vagy szétcsapjon közöttük; egyszeriben annyira gyöngének érzi magát, jelentéktelennek és esetlennek, hogy még a szemébe furakodó, apró lénytől is megretten, aki immár kifejezetten rajta kacaghat, őt bosszanthatja nem csupán a jelenlétével, hanem faragatlan, vendéglői mozdula-

taival is, és mindezt a megaláztatást, semmibevévést, hogy a menyasszonya nemcsak félvállról veszi, hanem valójában ügyet sem vet rá, megadóan kell túrnie, ki tudja, miért (belső parancsra vagy szükségletből), s hogy napról napra más és más helyen újra megismétlődik vele ugyanez, egyre távolabb kerül attól a lehetőségtől, hogy bármiképpen is dönteni tudjon, legalább sértődött távozásra határozza el magát, becsapva háta mögött a színes ablakú, megvasalt és cifrára faragott kapuszárnyat, hogy csak úgy zengjenek a folyosók, levegőjüket örvénylő huzat kavarja fel, és a falról leszakítsa a filodendronok felfutó indáit, mintha a házat állana szándékában összedönteni, minden lakóját megrettenteni, bár ha belegondol, fogalma sincs, hogyan vetődött ide ezzel a társasággal, s mi is lehetett jövetelének tulajdonképpeni célja. Tehát különféle, feltehetőleg nem kétes, de számára mindenképpen ismeretlen és lelkétől idegen társaságokban forgolódva csendestársként, mint aki csupán a tulajdon árnyékával törődik, maga is kifakult vagy elfáradt árnyékként, ekként öregedne talán, szakadatlanul zárt helyek után sóvárogva hideg falak közelségére vágyakozik, valami besötétített, tágas térbe, túlméretezett terembe, ahol nem bukkanhatna rá senki, hogy itt gondolkozzon el az egész folyamaton, akár egy alkalmatlankodó rémlátomáson, és a félhomályban semmiképpen se tudhassa kivenni azt a szaruhártyájába fészkelődött nyomorúságot, akitől immár tartani kezd, vagy előbb-utóbb kénytelen lesz józan eszű alteregójának tekinteni, mivelhogy nagyon is szemmel tartja magaviseletét, bensőjének kisemmizési mozzanatait, amit ő tanácstalanul kénytelen elviselni, pedig sohasem tartotta magára nézve jellemzőnek ezt a kitáguló határozatlanságot, amely most egyszerre megnyílik előtte, szinte befalja, megbénítja: sürgős környezetváltozásra lenne szüksége, nem csupán érzi ezt, hanem kizárólag ebbe menekülhetne, hátrálhatna vagy szédülhetne, bár menyasszonyát semmiképpen sem szeretné hátra- vagy magára hagyni, kora délelőttökön utánalopakszik a téglával szélesen kirakott utcán anélkül, hogy látta volna, melyik kapu alól kanyarodott ki visszhangzó cipősarokkopogással, vagy fogalma lett volna arról, mely házban töltötte az éjszakát — az ő számára ismeretlen barátnőjénél vagy hozzátartozójánál, akikkel neki sohasem sikerült találkoznia, valamiképpen mindig akadályozva voltak, nem tartózkodtak a városban vagy épp gyengélkedtek —, és egyszerre csak melléje szegődik, meglepetésszerűen, szótlánul, mintha eddig is együtt haladtak volna: talán nem is meri megszólítani, sem üdvözölni,

mintha attól tartana, hogy jelenlétével megsérti, vagy közönséges tolakodásnak fogja tekinteni elbizonytalanodott és összezavarodott hebegését, homályos mondókáját és egész zavaros lényét; ő pedig gyanakodva és kételkedve figyeli a világos mézszín árnyalatú női kalap fuvallatban szálldosó, szinte arcával kacérkodó szalagjait, amelyeket mintha már lett volna alkalma valahol megfigyelni, sokkal magabiztosabb és kiegyensúlyozottabb állapotban, amikor szemét még nem vakították el rémképek és valóját sem alkonyati vagy éjszakai látomásokból merítette, s menyasszonya talán meg is érez ebből valamit, mert pillantása most hirtelen kitágul, s nem elutasítást vagy gyűlöletet, hanem hatalmas riadalmat tükröz:

— Menjen innen, hagyjon magamra! — hadarja váratlan felindulással —, egyáltalán, hagyjon békén! — tör fel mellkasából valami kétségbeesetten támadó, elszántan mély hang, amely szinte megtépázza a rózsakerteket, a verőfényben is véresre tördeli a szirmokat, és valami hatalmas illatfelhőt szabadít el, amelytől egyszerűen felgyorsul a lélegzet, szűkössé és üressé válik a mindig egyazon beállítású látkép, távolok tolnak fel a lélek mélyéről, ám a valóságban még csak egy ablak sem nyílik meg a hatására, s mivel járókelő ebben a pillanatban egyetlen sem tartózkodik az utcán, aligha akadhat tanúja az ő hirtelen elsápadásának, mintha egyszerűen bele szándékozna ivódni a levegőbe, de még egyre gyorsítja a lépteit, hogy el ne maradjon a számára oly sokat, vagy, más meggondolással, egyáltalán mit is jelentő alsószoknya suhogása mögött, ki ne kerüljön e levegőt megbontó zajok örvényléséből, ahogy a fehér, merevre keményített, leheletszerűen áttetsző vászon súrolódva töredezik — lenfölkék ringanak így, ezzel a sustorgással a hegyoldalban, ha telibe kapja őket az áttetszően kék ormoktól alakanyarodó szél, mintha kobaltszínű tintát kavarna el az ember kloroformmal egy vakítóan fehér porcelán tégelyben, csak fokozatosan adagolva bele a sötét és tömény cseppeket, hogy végül a kloroform kipárolgásától teljesen elkábulva egy szem, ó, egy szem, az ő szeme íriszének pontos árnyalatát nyerje —, bár most ez a suhogó hang, amelyet akár suttogásnak is vehetne, fokozatosan halkulni kezd, ahogy a verejték menyasszonya derekától lefelé lassanként beleivódik az alsószoknya kelméjébe, felszívódik a vászon rostjai közé, és már nem is oly magabiztos a járása, megmutatkoznak rajta a fáradékonyág első jelei is, a halántékán kiduzzadó kék erek, a nyakán mind hevesebben lüktető aorta, kitüzesedő ujjai, amellyel oly indulatosan markolja meg most kordován táskája zsi-

nődját, s hogy mit vagy mi mindent tarthat ebben a játékszerben, piciny parfümös fiolát talán, amelyet vigyázatlanságában és felindultságában el is törhetne, s ennek is csak Krause lehetne a kiváltója, az okozója, mint mindenfajta szerencsétlenségé, mert üldözői a balsors, mert még a társasága is minden szempontból kényelmetlen, ha netán hamarjában bajszot növesztene, az még változtatna valamennyit az arckifejezésén, a sörte csiklandozása feltehetően megindokolná örökös szimatolását, ahogy fejét mindig a szél-fúvás irányába fordítja, mintha félnék állatoktól tanulta volna, vagy egyáltalán honnan jön ahhoz, hogy ekként viselkedjék — csupa olyan kérdés, amelyet sohasem lehetne feltenni neki, és végtelemül nyugós ez a hallgatása is, örökké tartó látszólagos bánkódása, pedig valamit el akar mondani: hát akkor miért nem mondja, mit andalog itt, akár egy élőhalott? — Mert az is valójában; élőhalott! élőhalott!

Tulajdonképpen hogyan is kerülhetett sor eljegyzésükre, amikor jóformán még ma sem tudják határozottan egymás nevét, ezenkívül mindkettejük tartózkodási helye is úgyszólván teljességgel bizonytalan, vagyis egymás számára annak tűnik, és ezen képtelenek máról holnapra egyértelműen változtatni, bármely irányban is engedményt tenni: egyszerűen ezt a helyet lakják, nem tudni, hogy ideiglenesen-e vagy véglegesen, mintha csupán leskelődnének egymás után, s közben titkolóznának, mindegyre a kedvező alkalmat várnák egymás kijátszására, és ebben a menyasszonya mindig több, felületesen szemlélve mutatósabb eredményt ér el, ekként véglegesítve még látszólagos kapcsolatuk bizonytalanságát is, annak a zöldes, víz alatti árnyalatokkal kísértő tél végi délutánnak irdatlan és unalmas, oly szomorúra sikeresedett hosszúságát, amikor a terjedelmes asztal körül talán harmincan is ülhettek a zizegő, majd porcelán- és üveghangokon meg-megcsörrenő féllhomályban, amelyet olykor az ezüst pendülése metszett ketté vagy szeletelt darabokra egy-egy újabb fogás felszolgálásakor, amíg csak az asztal teljes hosszán meg nem gyújtották a gyertyákat; nemigen volt rá mód megfigyelni, hogy erre mikor került sor, hogy a gyertyákat behozták-e vagy kezdettől ott álltak felszalagozva, csupán a gyújtogató érintette lánggal a kanócukat, ám világosságuknál váratlanul oly sivár lett minden, szakadozni kezdett a meghitt hangulat, sőt a falak is mintha megkoptak és hátrább tolódtak volna, csak messziről hallatszott még valami mindinkább távolodó, tovavonuló társasági moraj, s amikor ők ketten, váratlanul ráébredve egyedülletükre,

akként mérték egymást végig, mielőtt kölcsönösen sorát ejtették volna egymás alaposabb szemügyre vételének, mint akiknek sohasem hallott idegen nyelven kellene szót váltaniuk, miután csupán hiányos és bizonytalan szókészletet gyűjtöttek egykor szűkszavú és idejétmúlt társalgási zsebkönyvekből, úgyhogy emlékezetük már nem képes összefüggő kifejezések reprodukálására — a hosszú, szinte pazarul megvilágított, de leszedetlen, a gyűrött szalvétáktól és ételmaradékkal teli díszes és drága edényektől elborított asztal látványa (a terítón hellyel-közzel széles repedésekként vagy mély gödrökként mutatkoztak meg a képzelet színe előtt a széjjelcsorgatott vörös bor száradó nyomai) olyan dermesztő ingereket ébresztett e rendetlen sík felett, hogy fokozatosan már-már az álmosággal kezdtek mindketten küszködni, ásításokat fojtottak el, és lapos pillantásokat vetettek egymásra, s fogalmuk sem volt arról, hogy valahonnan figyelhetik őket, hogy más is történhet azon kívül, amit ők önmagukról sejtenek. A társaság ugyanis mintha szusszanásnyi rövid szünetet tartott volna csak, nemsokára újból visszatértek néhányan, majd egyre többen, gyertyafénytől beszitált arccal, és elfoglalták valószínűleg korábbi helyüket az asztalnál, és továbbra is csöndben maradtak, akár valami szertartáson, maguk elé meredtek vagy üres tenyerükbe vetettek egy-egy felületes pillantást, gallérjukat igazgatták, mintha hirtelen törni kezdte volna őket, mert túl mélyen belevág a bőrükbe, ám már egyikük sem nyúlt semmihez, de látszólag nem is zavarta őket a rendetlen asztal látványa, miközben egyre gyakrabban fordították fejüket olyan szögbe, hogy szemük sarkából könnyűszerrel rálássanak a lányra, későbbi menyasszonyára, aki, miután egyre gyakrabban arcán vagy bőrén érezte pillantásukat, mindinkább elsápadt, szeme alatt a rosszullét verejtékcsoöppjei ütöztek ki, talán valami roham környékezte, amit ő közönségesen az undorodásnak tudott be, hiszen benne is már-már a régi indulatokat támasztották fel az alattomos és tárgyaltalan, olykor a fogvájó mögé rejtett mosolyok, amíg csak jelenlétével kapcsolatosan is ugyanezt nem kezdte érezni a feneketlen hallgatásban, vagy ahogy az asztal végén itt-ott párosával összesűgtak, s azután kettejüket figyelve alig észrevehető jóváhagyással bólogtak: különben hosszú ideig nem történt semmi, csak a levegő víz alatti zöldje kapott egyre sötétebb árnyalatot az éjszaka közeledtével, s az ablaktáblákat már rég behajtogatták, ami mégsem állhatta útját a háttérben valahol feltámadt szélnek, talán az ajtó alatt hatoltak be dermesztő csikjai, tapogatói, hanem menyasszonya to-

vábra is izzadt, majd mint aki végleg megadja magát, átadja egy hirtelen változásnak, csorogni kezdett róla a verejték, lányarca szinte félelmetessé vált, riasztóan sötét foltok jelentek meg rajta az iszonyodástól, válla előreesett, és mély, ziháló lélegzését az asztal túlsó feléről is hallani lehetett, ahogy aritmikusan felgyorsul, szinte verdes, miként egy foglyul ejtett, nagy testű madár szárnycsapdosása, s miután még erre sem mozdult senki a kényelmesen elfoglalt helyéről, végleg idejét látta a lány segítségére sietni, csak hogy ehhez az egész asztalt meg kellett kerülnie, minduntalan hátában érezve az ostoba és bárgyú, táskás tekinteteket, a szinte már rosszállással határos csodálkozást, a megfoghatatlan, úgyszólván állati furcsállkozást, és az asztal végére érve, ahonnan tekintete befogharta az egész társaságot, már-már úgy érezte, hogy vissza kell fordulnia, hacsak nem áll szándékában botrányt okozni, kikököntve nyugalomukból ezeket a sehová sem tartozó embereket, akik bábokként képesek más kínjait elviselni; ám megmozdulásának az asztal mellől alig szenteltek több figyelmet a kitartó bábózkodáson kívül, még csak a széknél sem dőlt előre senki, hogy úgy esetleg jobb szögben mérhesse végig a majdani történések lejátszódását vagy menetét, néhányan továbbra is tétován magyaráztak a mellettük ülőnek, hangtalanul, mintha egymás ajkáról olvasnák le a szavakat, csak fémekkel pótoló fogsoruk villant meg olykor-olykor, mintha a gyertyák tüze hatolna beléjük, vagy ellenkezőleg: törne elő hiányzó fogaik résén... úgyhogy helyéről messzire kerülve hiába is torpant meg összezavarodva, szinte megrendülten, senki sem volt hajlandó tudomást venni a szándékáról vagy felismerni elhatározásának célját, egyes-egyedül kellett cselekednie anélkül, hogy akár a ház beszállásával is tisztában lett volna — néhány hosszú, úgyszólván sötétben megtett lépés után kapkodva karolta át a lány vállát, s miután félrelökdöste a két oldalán elhelyezkedőket, akik félig védekezően, félig méltatlankodva emelték arcuk elé a karjukat, és enyhén nyitott szájjal bámultak rá, mint akik most ébrednek, de képtelenek felébredni, hónalja alatt megragadva vonszolta maga után kifelé a gyertyák fényköréből, neki a sötétségnek, majd amikor bizonyos távolság megtétele után a háta határozottan falnak ütközött, végig a fal hosszán, könyökével állandóan valami lehetséges kijárat után tapogatva, de minduntalan csak a salétromos vakolatot hallotta koppanni a fal tövében, ahogy az érintéstől levált, és a lány súrlódó cipősarka csikorgott egyre a padlón, a gyertyafénytől megvilágított asztal pedig távoli hajónak tűnt már, amely-

nek fedélzeti korlátja mellett bóbiskolva üldögelnek az elgyötört utasok, miközben a világosság áttör, hajkoronájukon, mintha csontjaik sugároznák magukból, hiszen sehol, semmilyen felületen sem vet árnyékot... Ez a látvány, fényességénél fogva, talán egy pillanatig el is vakította, de továbbra is a falhoz igazodott, ahogy vonszolta maga után az érezhetően öntudatlan, fokozatosan kihűlő testű lányt, akit talán a friss levegőn képes lett volna magához téríteni, viszont eléggé sok időbe tellett, amíg ajtóra akadt, amelyen túlról a hideg levegő várt, zúzmarásan becsapódó hulláma helyett állott, dohányszagú fülledtség áramlott az arcába, s mivel nem volt tovább ereje a kijáratot keresni, ezzel is megelégedett: hogy esetleg ablakot talál majd, azonkívül le is fektetheti a lányt, s így több esélyük lesz megvárni a reggel talán jókedvű, havas villódzását.

Odabenn mindenesetre sokkal melegebb volt, a fülledt levegő szinte szivárványló pávafarkokat bontott a sötétben, ám egyik irányból sem ékelődött közük szemernyi világosság sem, sőt az sem volt megállapítható, merről fűthetik a helyiséget: a sötétségen, a tulajdon testén és a talajon kívül, amelyen állt, semmi érzékelhetőre nem akadt, úgyhogy a lányt kezdte keresni, akit az imént a lába elé fektetett a padlóra, és csupán néhány lépésnyire távolodhatott el tőle, de az untig elég volt ahhoz, hogy elveszítse; teljesen elbizonytalanodva kezdett tapogatózni, talán fordult is néhányat anélkül, hogy bármit is érintett volna, noha ezt a megfontolatlan mozgást, is éppakkora könnyelműségnek ítélte, mint a lány magára hagyását, aki tulajdonképpen segíteni szeretett volna — de miért épp ő?, izzott fel benne hirtelen a kérdés, micsoda felelőtlen baklövést követett el ezzel is, attól függetlenül, hogy nem figyeltek rá, mégis ő tette, hiszen egy ugyanolyan magatehetetlen csoportból szakította ki, amilyen a lány maga is volt, s most már hajlamosnak bizonyult azt hinni, hogy az egészet csupán átmeneti állapotnak kell tekintenie, s egy pillanatban mégis minden meg fog oldódni... Csakhogy a sötétben kívülről eredő megoldás egyre inkább késett, s ő már kimondottan belefáradt ebbe a végtelen ácsorgásba vagy céltalan várakozásba, s miután kabátja is lemelegedett róla, jobbnak látta a padlóra téríteni és rátelepedni, akárha valami magányos pikniken venne részt, majd kezével és lábával tapogatózni kezdett maga körül, hátha elérhetné innen a lányt, hiszen biztos támpontja volt már a leterített kabát, bár az egészből csak ügyetlen forgolódás sült ki, hiába helyezte időnként arrább és arrább a belésével lefelé fordított kabátot, ez sem járt semmiféle eredménnyel, hacsak

azzal nem, hogy az asztalnál elfogyasztott vörös borra való emlékezés végtelenül elálmosította, s ezzel az érzésével már hiába igyekezett szembeszállni — végül is kabátját összehajtogatta, és a feje alá tette, majd nyomban elaludt vagy maga is öntudatlanságba zuhant a hirtelen világossá táruló mennyezet alatt, amelyen körben forgó pávaszemek vetülete tündöklött s tojásként fröccsent széjjel, egyenesen bele az arcába, s ekkor támadt az az elképzelése, hogy a lány, akit még most sem látott sehol a közelében, a menyasszonya; csupán a vihogó és csúfondároskodó homunculus terpeszkedett tőle nem messze egy széken, s alighanem lefejtett narancshéjat dobált feléje.

*A refektórium lassan ürülni kezd, vonakodva ugyan, de tova-
vetülnek az árnyak, akár a napóra számlapján, majd elérve a ha-
vas udvart, hirtelen kurtára zsugorodnak, összerántja s élesen ha-
tárolja őket körül a fény, a réz esőcsatornák pedig pendülő jégcsa-
pok hangján csillannak meg s tükröződnek a vízköpek csepegő sza-
kállában — hát kora délutánra mégis abbamaradt a havazás!*

*Az este beálltáig alighanem hátra van még egy temetés, a kórus-
tagok ugyanis már gyülekeznek az udvar északi, fehérre meszelt
falánál, amely most vakító a napfényben, halk hangon próbál-
nak, csak némelyikük ereszt meg egy-egy eltévedt vagy elszabadult
futamot, de vezetőjük azonnal rendreutasítja, s folytatódik a züm-
mögő dúdolás, a hó felszínét karcoló, alacsony himnikus szárnya-
lás.*

*Most pedig térjünk vissza néhány órára szállást váltani a szo-
kott félhomályban, mielőtt mód lenne ráébredni erre a végletekig
menő nyomorúságra, felhalmozott évszázadok közé; az egyik sze-
mély, feltehetőleg XII. századbéli, gyertyalángtól megperzselt sza-
kállal — szakálla féloldalt tulajdonképpen leégett —, ujjával kö-
vetve a sort vastag könyvet olvas, ajska mozgatásával igyekszik
memorizálni a szöveget, megállapíthatatlan nyelven, mivel egyetlen
hangot sem ejt ki, az írásba meg nem lehet belelátni, és csupán he-
lyenként mosolyodik el a szöveg felett a boldog felismeréstől, hogy
az ige, igen, mégis az Ige! . . . „Nulla virtus latet, et latuisses non
ipsius est damnum: veniet, qui conditiam et seculi sui malignitate
compressam dies publicet . . . multa annorum milie, multa populo-
rum supervenient: ad illa respice.”**

* (latin:) „Semmi erény elrejtve nem marad, s ha egy ideig rejtve volt, nem a maga kára. Eljön a nap, amely az elrejtettet és a rosszindulattól elnyomottat a fényre tárja . . . sok ezer év és számos nép következik utánunk: rájuk figyel-
mezz.”

Hiábavaló volna, vele minden tusakodás, nem enged bekapcsolódni a gondolatmenetébe, a közeledést bal keze felmutatott két ujjával hárítja el, egyben csöndre is intve: méltóságteljessége csodálatos, s miközben mások szunyókálnak körötte vagy félálomban feltehetően tervek után tapogatnak szakállukban, ő rendületlenül szellemével foglalkozik, akár egy itt feledett kőfaragvány, s tisztelére gyertya ég... Hozzá képest ugyan mi egy életpálya? — Csak elkeseredni tudok minden felett, amit valaha tettem s tehetek még, javítva egyre azon, ami elmúlt, hazudozva, hamisítva, megmásítva a nyilvánvaló eseményeket, és mindezt, úgy érzem néha, szántszándékkal teszem, mert hasonlítani akarok.

Hiábavalóan is hasonlítani!...

GÉPIRÓ—HANGVERSENY

V E S Z T E G F E R E N C

SZEMÉLYEK:

KATONA

MATRÓZ

(És két, más-más hangú írógép időnkénti pötyögtetése.)

(Bevezetőül John Cage Variations II. c. művének preparált zongorahörgései.)

KATONA: Üdvözöllek Özséb. Ettől leszel csak igazán megüdvözült tengeri matróz. *(Matatás zaja.)* Kinéztem már itt magamnak egy írógépet, amelyet időnként kölcsön szeretnék kérni, most azonban, vasárnap lévén, nincs kiáltás-közelben a gazdája. *(Énekelve.)* „Valahányszor gondolkodok reája.” *(Elkomorodva.)* Így mindkettőnknek végig kell járnunk azt a tortúrát, amely a hangos-kézzel írt levelekkel jár. Nekem, ügyelve az érthetőségre, lassan kell hangoskodnom, mondatokkal a gondolataim mögött, neked pedig talán mégis bibelődnöd kell egy-egy hangfoszlánnyal, mire megfejted, pontosabban, hogy a megfejtés következményét is befoglaljam: megfejded, s ha hozzágondolsz valamit, megfejeled az értelmét. *(Feketekávét hörpintve.)* Most azonban időm is van, s fűtött helyiséget is találtam, amelyben saját gyártmányú feketekávé mellett egyedül lehetek, belülről, hogy ne érthess szánt szándékkal sem félre, zárt ajtó fedezékében *(Cage zongorahörgése)*, s a körülmények ilyen szerencsés találkozását vétek lenne botfüllel elhessenteni. *(Elmélázva.)* Amúgy is állandóan fájdalmat

és lelkifurdalást gubancolva kísértenek bennem az ilyen elherdált pillanatok.

(Cage.)

(*Kioktatóan.*) Ezt neked jól kell tudnod, ha az évekkel ezelőtti önmagad is ilyen volt! (*Mókásan, bohóckodva.*) Tyűű, micsoda öröm visszatekinteni! És ezt a kínosan rendszerezett hangos-oldalt hallani! Esetleg látni a *Híd*ban... Azt hiszem, minden... tőlem telhetőt megtettem az érthetőség érdekében. Jól idomított sor-katonák, hangfoszlányok! (*Kopogás, majd léptek zaja, ajtónyitódás és -csukódás, kivehetetlen dörmögés, röhögés.*) (*Meglepődve.*) No-no, várjatok egy kicsit! (*Sugdolózás, ajtócsapódás, léptek el, majd csend.*) Mégiscsak megzavartak. (*Ünnepélyesen.*) De kellemes zavarás volt, a délutáni üzemanyag-beszerezést beszéltem meg. (*Elgondolkozva.*) Szóval... jól idomított sor-katonák, hangfoszlányok egy nehezen idomuló sorkatona degradálódott gondolatainak barázdái. (*Felelősségrevonóan.*) Hol van már az az eke-idomár, aki új barázdát szánthatna... Az ilyen lassú-vallomásnak meglenne az az előnye, hogy az ember akarva-akaratlanul unalmában a kelleténél is jobban rendszerezi a gondolatait. (*Torkát köszörüli.*) Ha az ilyen krákogást, a környezet bélyegét nem is iktathatja ki belőlük. (*Cinikusán.*) Az előny ebből az, hogy rászokhat egy újfajta gondolkodásmódra is, bár az izgága gondolatmenet SZIGORÚ rendszertelensége sem véletlen olykor. (*Kackiás trombitaszó.*) A lassú-gondolatmenetet azonban most, ebédre fűjják a kürtöt, tragikus hirtelenséggel befejezem. (*Eszelősen.*) A lassú rendszerezésnek viszont ez a hátránya. (*Ünnepélyesen.*) Legközelebb, mire hozzáidomulsz a hangomhoz, hogy a végletekig variálható szakterminológiával éljek, gyorsabban, többet. Ülel Ménrót.**

MATRÓZ: (*higgadtan*) Mielőtt jót röhögnél, húzd be a vitorládát, te istenverte taknyos. Hisz oélhoz értél, megpihenhetsz.

KATONA: (*írógép-kopácsolás zajában*) Kedves Őzséb! Ismét egy sóhaj, ismét egy kezdeményezés, vállalván a kezdeményezések felelősségteljes mivoltának ódiúmat. (*Ásít.*) Éjjeli ügyeletes vagyok, versekbe, novellákba burkoltan próbálom túlélni. (*Titokzatosan.*) A parlamentről készült képeslapot, melyet a madagaszkári attasétól loptál, megkaptam, s az igen tartalmas üres része új gondolatokat ébresztett bennem. Napokig olvastam. (*Incselkedő hangnemben.*) Az új gondolatok fürge kifejezésében pillanatnyilag az

gától, hogy a fáradtságtól, (*Magában.*) tegnap meg egész éjjel fáliújságot csináltam, tehát a fáradtságtól denevéreket és fehérege-reket látok, melyeknek furcsa mászkálása minden figyelmemet leköti. (*Felsőhajtvá.*) Bár az italtól deliriumtremensizálnék! Az talán még elviselhető. (*Kedvetlenül.*) Állóképben vagyok, Űzseb, állóképben. És mintha végeláthatatlan tengerben úsznék valami utópisztikus szárazföld felé, mely kétszáz-valahány napra van tőlem. Szóval nem is érdemes pontosan kiszámítani.

MATRÓZ: Ménrót koma, te katona,
 ide kullancs, ne oda, nosza!
 Mondám néked, ne restelkedj,
 ámbár ménnel, lucskos vérttel,
 zsoké pajti,
 te csak bízva szerelvényezz!
 Jön majd persze, nyalka farka,
 légyfogókkal, nagy bunkókkal,
 s ledöngölnek, lecsapolnak, — sej, merszem,
 imígyen az én figyelmeztetésem.

(*Tangerine Dream Rubycon c. hanglemezeről az első tétel záróakkordjai.*)

Űrge-bürge rajtad áttal, meglásd,
 bérenc leventék tömött sorai
 vágtatnak iramolva háttal.
 S ha netán kérdeznéd:
 Hova, merre e kackiás had, mivére?
 Felelné az echós rigmus: Semerre!
 — satrafákhoz madártejre.

(*Cage idézett művéből egy taktus.*)

KATONA: A „Ménrót koma, bélött néked e lakoma” nem szenilitás, parafrázis! indítású episztolád nem értettem félre, ha csak nem sértegetni, akartál... (*Cinikusán.*) Na-a-agyon tetszett. Rögtön aznap — stílusgyakorlatként — el is kezdtem egy írógép-válaszverset az üres papirosra, melyet, gondolom, erre a célra is küldtél. A folytatást azonban nem én tervezem. A te írógép-kopácsolásaid mindig ösztönzőleg hatnak rozsdásodó elmémre. (*Elröhögi magát*) Úgyhogy — és ezt sajnos nem én ta-

láltam ki —, ha megkérdeznéd tőlem, mi az, ami kicsi, sárga és kapar, azt válaszolnám: kínai nőgyógyász. (*Cage kaparó-dörzsölő preparált zongorája — fülsértő sercegéssel, pattogással.*) Nem vagyok abban a helyzetben, hogy követhessem Kuczka Péter tanácsát: naponta két-három verset írni, nem közölni egyet sem évekig — óriási erőtartalék! Ehelyett nem írok egy verset sem, viszont közlök. Persze, ezt nehezebb megcsinálni, Kuczka Péter! (*Megrökönyödve.*) De mit keres itt ez a párbeszéd? És az-e vajon? Hiszen ez egy MÁSIK kalózádió! Vagy ugyanannak a rádióknak egy másik adó-rétege? Rétes? Törökméz? (*Robbanás.*) Durr! Haha! Sátáni kacajjal Mephisto távozik, függönyt hullajt. Lőporfüst.

MATRÓZ: Na, öcsém, miután nagy kerülőkkel alaposan kifaggattalak, s megismertem fantáziádat és részeges kalandjaidnak hátterét, most egyelőre hűvösre teszek. Mindaddig, amíg a madagaszkári ünnepségek el nem múlnak, s a magas rangú vendég barátaim el nem távoznak vitorlás jachtomról. A gyanakvás ugyanis könnyen beköltözhet a fejedbe.

KATONA: (*dühét leplezve*) A feketehumorom itt egyre csiszolódik, vagyis egyre feketébb lesz, és egyre inkább elvész a sötétben a humor.

MATRÓZ: Fiacskám, gépelj bátran, kevésbé velős-rövideket. (*Mindkét ócska írógép összevissza kattog.*) Beszélj ki magad nyugodtan.

KATONA: (*felszabadultan*) Álnok cselszövő,
kopjával-felfegyverkezett!

Elmédből

mily ármány csörgedez?

Hangtompítós vocativus: Ó!

Cseles provokátor, kinek dolgozol?

Kinek gyűjtögeted

a hangos-oldalaimat:

jachtod számára önös érdekekből?

Vagy irodalomtörténetet

farba rúgni velek?

MICSODA ALAK!

Az alak nem te vagy,

Vegek az alak,

trafóállomáson

törni ablakokat...

(*Úvegcsörömpölés zaja.*)

Tyűű, micsoda darab!

Mennyi gyanúsítás!

Spulniba harap a tompított tű,

— hegyes lelkületű szerszám, bizony az.

NA! Mit mond?

(*Nyugodtabban.*) Eddig a próza. Még csak annyit, hogy témájának farkát húzálja a ritmus. (*Trombon-ellenpont.*) A Nap lemenőben, ezt szó szerint értsd. Őltsd ismét magadra hős vérted, te csikos rém, bűvészmutatványaid a kitört ablakon öntsd ki, katona-markomba hullanak a csöppjei. Továbbra is marad bátor csodálója, Ménrót.

(*Csatazaj, gépfegyverropogás, csend.*)

KATONA: (*házbulizaj-zsibongásban*) Egy közös barátunk kastélyából kelezem újabb páncéltörőmet, habzsolva ködöt, körtét, léghajót, örömet, ronda rímet, csutakolva kurváját. Fogyó holdként kerekedő, pálinkával, lassan kiszáradó torkot. Tortát! Azt ennék most, nassolni-mindig-vidám: Én. Tormát törni, dióhéjban ennyi a mese, körtét, mint Cicero volt egykoron. Annyi zűrzavar! Ó, és mennyi benne a korom. A pacalpörköltet pedig — már a pacal miatt is — utálom, mint a gigerlit, hogy csiklandó hasonlattal éljek rögtön(k) ... megrögzött gyöngyhalász módra. Aztán amúgy is ... lassan ... leperog ... szivárogni fog belőlem évekig, csintalankodó szörnyeteg, szuronyos szőrgubanc, varjúcsőről-menekülne-csiga. (*Pocsolyakoncert: tavaszi.*) Ismered ezt a megbénult szellemet? A napok trombitaszóra sorakoznak. Arcokra tapétát lakkoznak, fekete-fehéret ... templomba, kuplerájba valót, szivacsosat. Beszívni! Megbúbolt bánatot. Mint az oroszán ...

MATRÓZ: Mit hallok? Úgyek sompolyognak valami folyóirat körül? Nem, erről nem tudok semmit, minthogy gondolatpattintó nem vagyok. A pro és contra megvitatása csakugyan hosszadalmas lenne. Majd ha a kimondott szavak harcomezejére lépünk, ügyesen szövögetve ki-ki a maga hálóját, szóról szóra ugrálva, nehogy belelépjen egy bűzlő gócpontba ... Ám, ami külön is érdekes itt, az a dolog erkölcsi oldala. Ez pláne hosszadalmas! Vanak helyzetek és dolgok, melyekben — hogy doktori parókában

fejezzem ki magam — a *dolog* lényegénél vagy más esetben a történelmi helyzeténél fogva az embernek minden vészkijáratot lezárva kell döntenie, olykor mérlegelések után, olykor rögtön. A mi esetünkben azonban — az az érzésem — mindenből mester-séges, vagyis mesterkélt erkölcsi és más problémákat szítanak, melyek botcsinálta problémák lévén (*Félre.*) — kell időnként néhány fadarab a pislákoló irodalmi tűzre — botcsinálta erkölcsi és más alapállásokat eredményeznek. Nem tudom persze, hogy mi a helyzet, egyoldalú és kevés róla az információm.

KATONA: Ugyan Pözső, annyi mindenre asszociálunk ilyeneket, írva-olvasva ... hogy ... ezt a gondolatcsomót, ki tudja, melyik csápjánál ragadjuk meg ... Tényleg, lehetetlen itt és így ... kibogozni.

MATRÓZ: Vajon milyen lehet viszonylagosan hangulatskálázni?

KATONA: Psyché a megmondhatója.

ELSŐ HANGTÉR: (*visszhangban vibráló recsegéssel*) Ő-ő-ö-zst-é-é-éb.

TÁVOLI H.: Őzsőb, elfogadható férfinév, a görögöből latinosított *Eusebius* rövidüléséből.

GYEREKHANG: Nem brazil labdarúgó.

TÁVOLI H.: Jelentése: istenfélő, jámbor. Becézése:

GYEREKHANG: Őzse, Őzsi, Őzsike, Pözső, Pözsóka.

MÁSODIK HANGTÉR: (*el-elcsukló dudorászások leblendálásával*) Mé-é-én-én-én-én-én ... ÉN ... én-rót. Ménrót.

TÁVOLI H.: Ménrót, elfogadható férfinév. A magyarság mondái ősapjának nevéből. Eredete bizonytalan.

(*Bartók Cantata profanájának zárótételére rájátszani az Este székelvényénél-t*)

TÁVOLI H.: (*kérdőn*) Becézése?

GYEREKHANG: Menkó.

TÁVOLI H.: Ménykű?

GYEREKHANG: Meni, Menike.

TÁVOLI H.: (*szerbhorvátul*) Meni?

GYEREKHANG: (*franciául*) Menü.

TÁVOLI H.: Menüett?

GYEREKHANG: Rokon név:

TÁVOLI H.: (*közbeavágva*) Nimród.

SZTENTORI HANG: Sült tökök, ültök, mint a kopott gyöngyök.

(Tibeti papok imamalmainak kereplése és öreg remeték krákogása)

GYEREKHANG: Zúrzavaros.

TÁVOLI H.: Hol a cselekmény? A konfliktus?

GYEREKHANG: Nem folyamatos.

KATONA: Nem Vesta-szűz! Visztula-parti osztag. Vessző-hegyen fogant tűz. V-infláció. Víz-szag.

MÉNROT: *(rezignáltan)* Erről jut eszembe.

KATONA: Köpjenek agyba-főbe,
verjenek szembe,
húzzanak be a vízvezetékcsőbe,
csak orrukról
töröljék le a
SÜLTÖKÖT.

MÉNROT: Beköszöntött a merengés marhakuruzsló ünnepe.

KATONA: Prandaszép.

MÉNROT: Lucskos-kurva napok.

KATONA: Nyugi, nyugi, pasikám.

MÉNROT: Majom-paradoxon szerelem!

KATONA: Minő pákászkodás ez, hogy te engem ennyire...

MÉNROT: Te pajkos-prasnya kiscuci pörsedékes katonacsákkóval a purzsádon.

KATONA: Bélyegtelen fekete pursa kanca.

MÉNROT: Méltóságteljesen bújócskázó anyafkankalin.

KATONA: William Blake?

MÉNROT: Nem. Bővízű slágerszírén, pikulás perváta. *(Köhint.)*
Eszelős pipaszó.

(The Human League DARE! c. nagylemezéről lejátsszatni az A-oldal első számának „Chorus”-refrénjét: THESE ARE THE THINGS... THE THINGS THAT DREAMS ARE MADE OF...)

(Rekedt trombitaszó.)

KATONA: Csendes könyvtárosi munkámba beletrombitálnak mostanában holmi prózai zaklatásokkal: a legénység táborozáson van, s így kénytelen vagyok itt-ott ügyeletesi és más futkosást szorgalmazó munkálatokban részt venni, amíg ismét nem lesz teljes a létszám. Ezért nincs különösebb rádió-levéliro hangulatom. *(Fel-*

erősödő írógép-kopácsolás.) Csupán élvezem egy kicsit, hogy anynyi idő után megint játszadózhatom az írógéppel.

MÉNROT: Oké.

KATONA: Mit ragasszak még hozzá? Ronda, borús idő van, depressziósok kánaánja, még a kocsmajót is becsukják ilyen időben.

MÉNROT: Halovány.

KATONA: Föntről lefelé, le, egész le, ahol már nem is látszik a homoktól.

MÉNROT: Csak sejteni lehet.

KATONA: A homokszemek vinnyogásáról (*Cage zongora-horzsolásai*), a homokszemek vinnyogásáról, hogy van ott valami médiumból-kihullott.

MÉNROT: Ennyit?

KATONA: Ennyit.

MÉNROT: A Matróz én vagyok.

ÜZSÉB: A Katona én vagyok.

TÁVOLI H.: Makaó.

GYEREKHANG: Makaó a fedélzeten.

HARMADIK HANGTÉR: (*vibráló cisztola*)

TÁVOLI H.: Itt voltam. (*Visszhangban.*) Itt-itt-itt-vol-vol-tam-tam.

(Tamtam-dobok és trópusi éjszakák hangjai — tigrisbőgéssel.)

GYEREKHANG: (*kacagva*) Jaj, nagymami, milyen patetikus?!

NAGYMAMAHANG: Poca, poca, neh-neh! Poca, poca, neh-neh!

NAGYTATAHANG: (*fájdalmasan*) Ne mánd, ne mánd a vereszt!

SZTENTORI HANG: Karinthy Frigyes, ébredj! !

(A 20th Century Fox Presents „ALIEN” c. nagylemezéről lejátzatni a „The Droid”-ot — a csellóhangokat kiemelve.)

TÁVOLI H.: Merlin... Merlin...

(Az iménti nagylemezről rájátszani berobbanó hirtelenséggel a viszszerzést-gyógyulást: THE RECOVERY.)

KATONA: *(Az „ALIEN” háttéréből)* Metrók gyöngye, matrózfi, ebbe a hangoslevélbe nem lektorkodhatsz bele, mert nem hagyok neked elég sorközt, ami pedig annyira szükséges fanatikus működésedhez...

MATRÓZ: (*artikulátlanul*) U-u-u-u. Ü-ü-ü-ü-u-ó.

KATONA: Szóval, rögtön a visszaérkezésem napján.

MATRÓZ: Helyesbítés.

KATONA: Másnapján gigantikus költözködésbe kezdtem. A könyvtárat kellett átszállítani egy másik épületbe. Ezzel eltrappolt két hetem, de úgy, de úgy, hogy közben palacsintasütőt se tartottam a kezemben.

MATRÓZ: Én kis szadista.

KATONA: Aztán lefordítottam egy hangjátékot a kalózádióknak. (*Bizalmasan.*) Maradt még egy, azt az egyet, azt az egyet (*Szünetet tart.*) — is én fordítom le. S ilyen gyanús kalandok után jutok most hozzád, este fél tizenegy tájban, csend géppel és nyitott ablak mellett, élve a lehetőséggel, hogy ABLAKOT itt is lehet nyitni.

MATRÓZ: (*reszelős hangon*) Kipróbálom az *u-t*.

KATONA: *Ü-t* akartam mondani, de ez a gép (*Mikrofon-zúgás.*) csak lagymatagon pötyögtet.

MATRÓZ: Akkor hát megmaradsz az utólagos effektus-ráhuzigálásnál?

KATONA: Nuku. Peched van.

MATRÓZ: Miért?

KATONA: Mert megint nem fogom most befejezni: hoztak egy kis pálinkát. Aranyat ér ez a könyvtár, állam az államban, megfizethetetlen ilyen körülmények között egy efféle kis privát magánzug, szomorédes tivornyák és parázs viták színtere, palástolója, röpke-felejtések és lecsorgó mégis- emlékek-remények kazettája, kártyabarlang, könyvbörtön, és nagy-nagy színház, melyben csak rögtönzéseket lehet előadni, tiltakozásul vagy vigaszul a megjelenített hétköznapi ellen-ellenére, az ELSŐ KÖR.

MATRÓZ: És a második?

KATONA: Az, hogy még sincs peched. Vagy most van csak peched igazán. Nem hagyom abba. Erről jut eszembe, mekkora ellentéte a szép misztikának és a bölcs misztikának a marhaság-misztika.

MATRÓZ: Blöffölsz?

KATONA: Az abba hagyott dolgok egyszer önmaguktól kiteljesednek.

MATRÓZ: De miért ne lennél misztikus?

KATONA: Befejezett szó, tett úgyszincs. Maradok inkább a tényeknél: szar ez a gép. (*Visszás írógép-kopácsolás.*)

MATRÓZ: Írj mértékkal, de sokat!

KATONA: Okos ember maradjon a seggén, zajongjanak az agyalágyultak, hogy agyuk alá gyűjthassanak.

MATRÓZ: Adjak aprófát?

KATONA: Hagyjuk a strófát, sőtartót, akasztófát!

MATRÓZ: Történik valami.

KATONA: Így én. Ennyivel tűrhetőbb, és lelkifurdalásom sem lehet, hogy tétlenkedem.

MATRÓZ: Hanem?

KATONA: Hanem, ha kiürült a lakásod, azaz a kabinod, akkor most semmi akadály, hogy magadra zárd az ajtót, feltegyél egy Bachot, kinyisd az épp kéznél levő bátor szeszt és nagy sóhajjal

(Mélyen elhúzott sóhajlás.)

belekezdj egy monumentális hangos-levélbe, vagyis GÉPIRÓ-HANGVERSENYBE.

MATRÓZ: Így?

KATONA: Körülbelül.

MATRÓZ: Itt már nem rossz.

KATONA: Otthon jobb.

MATRÓZ: A többi otthonaimban még jobb.

KATONA: De a legjobb mégis ÚTKÖZBEN.

MATRÓZ: Helyesbítelek — ÚTBAN.

KATONA: Amíg a távozás és az érkezés közti űrben lebeghetsz.

MATRÓZ: Úgy van.

TÁVOLI HANG: *(kisebb szünet után)* Ott hagyták a porosálláson.

GYEREKHANG: Ott hagyták a porosálláson.

TÁVOLI H.: A bakát és a tengerészt . . .

JANO

MIROSLAV DEMÁK

„Juhasove, bačove,
co po vas ostane?
Po huroch, po lesoch
bučky polamane.”

Az út a falu északi végén hirtelen nyugatra fordult. A mi házunk körülbelül száz méterrel odébb, a település központja felé állt. Úgy további száz méterrel arrébb, csakhogy az utca túlsó szélén, Jano lakott a nővérel. Ő, a férfi, pár évvel fiatalabb volt apámnál, a nővére viszont öregebb volt, mint ő. Vele, a nővérel éppen csak annyira ismertük egymást, hogy találkozásainkkor mondhassuk: „Jó napot”, de Jano úgyszólván a barátom volt. Azért úgyszólván, mert sok-sok év sorakozott fel közöttünk, s mert énbelőlem hiányzott némi türelem vagy megértés, vagy — hogy egészen pontos legyek — tapasztalat, hogy akár egy icipicit is eltűnődjem a látottak felett.

A kanyaron túl az út északnyugatnak futott tovább. Arra valamerre, ahol kettévágja a Fruška gorát, és átível a Duna fölött. Az országút mindkét szélét fasor szegélyezte. Sudár jegenyefasor. A jegenyék egészen a környező szántóföldek szintje alá nyomták le az utat. Ennek ellenére minden egyes jegenyén át úgy látszott, hogy az országút is valahova nagyon magasra tart. Az utolsó házakon túl, melyek az út jobb szélén s a kanyartól egy kilométernél is messzebbre álltak — négy magányos házról beszélek — terült el a mi szántónk. Körülbelül ugyanazon a helyen kezdődött az új fasor, másfajta jegenyével, melynek sokkal terebélyesebb lombkoronája volt a faluhoz közelebb vonulókénál. Pontosan emlékszem rájuk, mert szemtanúja voltam, mikor később egy szálig kidöntötték őket. Rontották az útszakasz látási viszonyait.

Ez az országút az általam ismert aszfaltutak egyik legöregebbike. Még a háború előtt építették, s a nép mindjárt mondogatta is, hogy ez az út semmi jót sem ígér. Nem, és joggal nem szerették. Alig pár évvel az út megnyitása után kitört a háború. Idegen egyenruhás csapatok, páncélosok, ágyúk és teherautók nyomultak előre az úton. Eleinte dél, majd négy év múlva észak és nyugat felé. A háború alatt a falu népének nem volt szüksége erre az útra. Az országúton csak azok távoztak, akik nem akartak távozni, s akik nem tudták, hogyan dacoljanak. Akik ezt tudták, azok nem az országúton és nem teherautókon, hanem mezei utakon indultak el a háborúba. Gyalogosan.

A parasztok a háború után sem igen kedvelték ezt az utat. Csak akkor léptek rá, ha az esők fölázatták a mezei utakat, amik az aszfaltot kétfelől teljes hosszában végigkísérték. Az országúttól csak a jegenyefasor meg egy töltések közé szorított sekély csatorna választotta el őket. A lovak a mezei utakon nem veszítették el olyan gyakran a patkóikat, s kevésbé riadoztak az autóktól, amik pár óras időközökben erre vagy arra elzúgtak mellettük.

Olyan kevés autó szaladozott még akkor, hogy Jano, miután pályába csomagoltak és babakocsiba fektettek, ott szokott engem tologatni az aszfalton, a földünk közelében. Jano már akkor is egész életére rokkant nyomorék volt. Valami szóváltás nyomán verekedésbe bonyolódott egy usztasa fiával, s Janót olyan vadállati módon kicsinálták, hogy csontjai darabokra törtek, izmai szétszakadoztak, és nem sikerült rendbe hozni a testét. Egy gerincsérülés okozta Jano furcsa járását, melyről a falu minden kölyke már messziről ráismert. Jano hátravetett fejjel járt, s ha lépni akart, előbb magasra kellett emelnie a lábát, s ezért még több baja volt az egyensúlyával.

Mikor még engem tologatott a babakocsiban, mégiscsak jobb volt az állapota, mint azokban az időkben, melyekre már magam is emlékszem. Szüleimnek jól jött, hogy Jano, aki egyébként minden más munkára alkalmatlan volt, törődött velem. Munka, az volt éppen elég, s így anyám is kijárhatott a mezőre.

Születésem után Jano volt az első, aki ellátogatott hozzánk — akkor még nem volt szokás, hogy az anyák kórházban szüljenek. Azt mondta, látni szeretné, hogy az én bal lábamon is négy ujj nőtte ki. Apámnak ugyanis, akinek körülbelül egyéves korában a játszadozó kölykök átgördítettek egy szódástartályt a bal lába kisujján, csak négy ujjja maradt. A gyerek bömbölt, de senki sem

ügyelt rá, a kisebbek nem is voltak képesek rá, hogy észrevegyék, a nagyoknak meg nem jutott még ilyesmire is idejük, úgyhogy csak este vették észre, mikor lehúzták a kicsi zokniját, hogy ott, ahol reggel még egy kisujj volt, már csak egy nagy seb tátong. A seb összeforrt, de még én is emlékszem rá, hogy ott, azon a helyen ma-kacsul hámlott apám bőre. Jano — ki tudja, honnan juthatott eszé-be — azt hitte, hogy az én bal lábamon is csak négy ujj lesz. Gondolom, mekkorát csalódhatott.

Nehéz volna eldöntenünk, hogy Janót, miután rosszabbra fordult az állapota, akarta-e még a nővérén kívül valaki. Beteg testétől ösztönösen irtóztak az emberek. Olyan dolgokra emlékeztette őket, amikre jó lett volna már nem gondolni, s még ennél is jobban zavarta őket az, hogy Jano szüntelenül kérte tőlük az ivóvizet, amiből számukra az a kellemetlen, de Jano számára szükségszerű dolog jött ki, hogy lépten-nyomon vizelnie kellett. A vizet az emberek még csak adták neki, de remélték, hogy utána mindjárt szedi is a sátorfáját, s úgy érezték, hogy sérelem érte őket, mihelyt valamivel tovább időzött náluk.

Eppen ezért Jano sűrűn elidőzgetett az utcánkban található kút táján. Az első kút olyan volt, amelyből egy óriási kerék megforgatása árán jött fel a víz, később pedig, szinte ugyanarra a helyre, egy mély artézi kutat fúrtak, mely három oldalán is csorgatta a vizet. Mindjárt a kút közelében működött egy bolt, a bolt előtt pedig egyszerű fapad csalogatta a népet. Ezen a padon mindig ott ücsörgött valaki, rendszerint egy-egy üveg sörrel a kezében, készen arra, hogy szóba elegyedjék az arra vetődőkkel. Jano nyaranta a bolt előtt leginkább iskolásgyerekeket talált, akik év végén megbuktak németből vagy matematikából. Németül Jano többet tudott annál, amit az általános iskola követelt, de a matematikát is olyan jól tudta, hogy még a nyolcadikosokat is előkészíthette a javítóvizsgára.

Ez volt szinte egyetlen jövedelemforrása. Igaz, hogy láttam őt elvértve, amint egy tarisznyával, amiben nem lehetett több öt kiló kukoricánál, piacra indult. Később is, hogy az úton már meghonosodtak a teherautók, ilyen tarisznyával szokta leállítani őket, hogy vinnék el őt a szomszéd falu piacára. Nincs még egy ember, akinek ez a dolog kifizetődő lett volna, még akkor sem, ha a szállításért ugyanúgy semmit se fizet, mint Jano. Csak a kifizetődni szónak kizárólag ott van értelme, ahol az időt mérni szokás. Jano

viszont nemcsak hogy nem mérte az időt, de nem is volt időnek birtokában. Úgy látszott, hogy magának az időnek sincsen szüksége Janóra, hogy megkerüli őt, úgy folyik a maga útján. Azt pedig, hogy az idő múlik, Jano csupán abból tudta megállapítani, hogy egyre romlott az állapota. Lassan, de megállíthatatlanul.

Az emberek mégis azt suttogták, hogy Jano meg a nővére minden látszólagos nyomorúsága ellenére is kész jómódban él. Hogy valami kincset birtokolnak, amit az apjuk, egy csipkeárus halmozott volna föl, jóllehet ezt a kincset soha senki nem látta.

A kútnál többször is rajtakaptam Janót valamin, amit akkor iszonyúan sértőnek, csúfnak és teljességgel méltatlannak éreztem minden olyan emberre nézve, akit ismerek. Olyanra nézve, aki szinte a barátom. Láttam, hogyan abajgatja a lányokat, talán a fiatalasszonyokat is, de elsősorban a lányokat, akik majdnem kislányok voltak még. Minden erőmet összeszedtem, hogy ne lássak, ne halljak semmit, de lesütött szemmel is láttam, hogy egyikük-másikuk után szaladni próbál. A lányok elfutottak előle, ami nem is volt nehéz feladat, s csodák csodája, közben még vihogtak is meg szidalmazták, de valami furcsa módon. Mintha nem is sérteni, hanem tovább tüzelni akarták volna, ilyenformán: „Ím, itt van az, amit óhajtanál, amire biztosan régóta vágyakozol. Amire súlyos álmokkal és szaggatott alvással terhelte éjszakáidon gondolsz. De igyekezned kell. Igyekezzél! Igyekezz! Ha utolérsz, minden vágyad beteljesül. Busásan megtérül majd minden, de minden, amit elszalasztottál!” Jano addig szökdécselt utánunk egy tört szárnyú galamb módjában, míg a lányok rá nem untak a játéokra, vagy sietniük kellett a vízfordással. Játékba hívó hangnemük ilyenkor durvára, kellemtelenre, fenyegetőre változott: „Tűnj el, Jano, mert megmondlak az apámnak!” Ilyenkor világos volt, hogy komolyan gondolják a dolgot. Sokkal komolyabban, mint ahogy az ígéreteik szóltak. Halhali véltem, hogy Jano ilyenkor nagyon halkán, nyújtottan fölnyüszít.

Pár pillanattal később Jano, súlyosan ziháló mellel, visszavánszorgott a bolt elé, a kispadra. A lóca kút felőli végére ereszkedett, oda, ahova a kerékpárokat szokták dönteni. Sehogyan se ment a fejembe, miért telepszik meg olyan közel. Egyáltalán — miért telepszik meg s miért nem menekül valahova nagyon messzire szenvedéseinek színteréről. Letörölhetetlen szégyenének színteréről, gondoltam akkor. Az ő szégyene lett volna az egész? Így gondoltam-

akkor? Az jutott eszembe, milyen erős lehet a várakozás, melynek eredménye egy csapásra, egyetlen pillanaton belül a megaláztatások minden percéért kárpótlást tudna nyújtani.

Az egészséges fiatalnál meg tud-e más mélyebben alázni valakit?

Egy-egy tűzvész mindig eseményszámba ment a faluban. Eleget hallottuk pólyás korunk óta az öregektől, hogy a kölykök itt meg itt fölgyújtottak egy szalmakazlat vagy egy házat, s ezért tűzre vetették őket. Ennek az egyszerű nevelői fogásnak kellett örökre elriasztania minden fiúgyereket a csábító gyufázgatástól. Mikor Janóék háza égett, a negyedik utcából is odacsődült a nép. Az első hírek ellentmondtak egymásnak. Az egyik szerint: „Jano is benn égett!” A másik szerint: „Valaki gyújtogatott!” A harmadik szerint: „Maga Jano csinálta!” — ami végül is az igazsághoz legközelebb álló feltételezésnek bizonyult, mert valóban ő aludt el, mégpedig cigarettával a kezében. Őt magát kimentették ugyan, de minden egyebet, ami a szobában volt, fölzáblt a tűz. Később az idősebbek közt gyűjtés indult, hogy a házat rendbe hozzassák. A nép adakozott, de még így is sokáig feketélltek a Jano-féle ház kieggett ablakai.

Egyetemi éveim alatt megritkultak a találkozásaink s a sakkcsatáink, melyek néha odakint a gyepen vagy egy-egy utcai kispadon teljes nyári napokat is kitöltöttek. Jano, ha megnyert egy mérkőzést, úgy tudott örvendezni, úgy ki tudta nyilvánítani örömet, mintha ő lett volna az én koromban, én pedig az övében. Későbbi találkozásaink során nem volt mit mondanunk egymásnak. Igaz, hogy Jano sok mindenfélét kérdezett, nyilván érdekelték is a dolgom, nekem azonban se kedvem, sem időm nem volt arra, hogy felelgessek. Mindig azzal odáztam el a dolgot, hogy beszélgetésekre még később is bőven lesz időnk.

Később Janót elütötte egy teherautó a tűzoltószertár melletti gyalogos átkelőhelyen. Mind a két lábát eltörte, s belső sérüléseket is okozott neki. Egy tüzetes vizsgálat után a városi kórház orvosai kijelentették, hogy csak akkor marad életben, ha hosszabb időre a kórházban tartják. Jano hallani sem akart erről. Azt mondják, azt ordította, hogy mérget akarnak lopni az ételébe, s makacsul azt hajtogatta, hogy hazamegy. Nem tagadom, hogy így lehetett, mert ismertem az észjárását, gyakorta kiszámíthatatlan reakcióit, melyek a baleset előtt sem voltak ritkák nála. Csak azt nem bírtam felfogni, miért engedték el olyan könnyen a kórházból, s még ke-

vésbé azt, hogy hazamenetele után teljesen felügyelet nélkül hagyták. A mozgásképtelenné vált Jano változatlanul a nővérel élt, aki néha orvoshoz szállította. Éspedig targoncán. Egyszer találkoztam velük, s mivel Jano nővére éppen pihenni akart, megálltak mellettem. Meg kellett állnom nekem is, annak ellenére, hogy nem is tudom, mit meg nem adtam volna érte, hogy éppen akkor ne kelljen velük találkoznom.

Jano olyan beszédes kedvében volt, amilyennek évek óta nem láttam. Nem sírt, talán csak azért nem, mert nem volt ereje hozzá, vagy nem akarta, hogy a róla alkotott képem megváltozzék. Arról beszélt, hogy milyen nagyon megviseli őt ez a targoncás utazgatás, a mi falusi doktoraink mégsem küldenek érte mentőkoszt, jóllehet egy másik asszonynak, aki szintén a mi utcánkban él — aki takarít az orvoséknál, s olykor még egy-egy tyúkot is visz nekik — mindig adnak mentőt, ahányszor csak óhajtja. Amellett a nő teljesen egészséges, éppen csak nem szeret otthon dolgozni.

Ha nem tudtam volna ugyanezt magam is, fogalmam sincs, vajon hittem-e volna neki. De úgy volt, ahogyan Jano beszélte. Bólintottam, mintha mentőgetni szerettem volna magamat, s föltenni a kérdést: „Ugyan mit tehetnék én az adott helyzetben?”

Mintha csak sejtette volna, mire gondolok, Jano üdvözlésül megszorította a kezemet, s fejét elfordítva így szólt: „Ne írjál szépeket, míg csúfságok is megesnek.” Kevés emberrel találkoztam, aki egyetlen mondatba jobban bele tudta volna sűríteni önmagát.

Bólintottam, abban a meggyőződésemben, hogy állni fogom a szavamot. Mi több, meg is próbálkoztam vele. S az eredmény? A csúfságok száma bizony nem lett kevesebb általam. Mindig legalább egy lépéssel mögöttük maradtam. Amit szerettem volna a szavaimmal megjobbítani, ez egy fél lépéssel mindig előttem iszkolt, s közben mintha egyre csak nőtt, növekedett volna. Mintha ezt mondotta volna nekem: „Próbálkozzál csak. Ha sikerül, többszörös hasznot hajt.”

Nem sokkal az említett utolsó találkozás után Jano örökre elszenderült. Pár hónap múlva, teljesen váratlanul, nővére is elhalálozott. Házuk, melynek ablakait belülről bedeszkázták, most üresen áll. Máig sem akadt vevő, aki hajlandó lett volna megvásárolni. A ház vedlik, s egyre határozottabban szaporítja a csúf dolgok hosszú sorát.

Írni nem fogok róla, sem a csúf dolgok szaporítására és kiegészítésére nem vállalkozom. Azért sem, mert a kispadokon s a fű-

ben, végig az utcákon, sakkozgató fiúkat látok. Ők ilyenkor Jano és én vagyok, de még valami sokkal több is. Valami más, amibe nem kell beleütnöm az orromat.

KONCSOL László fordítása

HAGYOMÁNY

NÉPI ÉPÍTÉSZET

A BÁCSKAI HÁZ TOPOLYAI VÁZLATRAJZAI

HARKAI IMRE

Népünk hagyományos építészetének, anyaghasználatának, díszítésének, önállóan kialakított formaérzékének, valamint az ide tartozó szerkezeti elemeknek leírásával szeretnénk képet adni lakosságunk sajátos jellegű, egyszerű részletformákkal, ritmussal, gazdag síkmegoldásokkal rendelkező élettereiről. A kutatás alatt közelről láthattuk rohanó világunk átépítési, rombolási törekvéseit. Így városunk örvendős építési láza kevés népi építészeti emléket hagyott érintetlenül.

Érdekes idézni Bács-Bodrog vármegye monográfiájából: „Akad itt-ott, pl. a tizenkétezer lakosú Topolyán is olyan eset, hogy a község beltelkén, utcatorok közötti térségen, telke közepén áll a gazda régi, egyszerű, valószínűleg az első telepesek háztípusában épült lakása.

... a vármegye belsejében (pl. Topolyán) régebbi házakon, sárral becsapkodott nádflatat (találunk). Topolyán szerkezetük, anyaguk, de a hagyomány szerint is, nagyon régi házakon ezt láthatni.

... Primitívebb tetőszerkezet, amely Topolya legrégebbi, legegyszerűbb, félig földbe épült házacskaín figyelhető meg, az olyan, amelynek szelemenjét három-négy, a ikis gerendákba csapolt oszlop tartja, tehát horogfái nincsenek. Az ilyen háznak még sárgerendája sincsen. A szelemenbe a ragok kampójukkal kapaszkodnak meg.”

Ezeket az értékes adatokat a leíró a századfordulón szerezte. Ha tudjuk, hogy az első világháborúig tartott egy felfokozott építési láz, feltételezhetjük, hogy az akkori kutató Topolyán még talált a porták belsején nagyon régi, talán a telepesek idejéből való házakat. Ezekből a félig földbe épült házakból egy sem maradt meg, a leírt tetőszerkezet ma már teljesen ismeretlen.

A mezővárosról készített 1859-es néprajzi-földrajzi leírásból megtudjuk, hogy itt az urasági épületeken és néhány jómódú lakos épületén kívül 1300 vert falú, náddal fedett lakóépület található. Ez arra enged következtetni, habár a telepítési ajánlólevélben kötelezően „sárból csinált téglákat” emlegetnek, hogy a lakóházaknak ezek az alapvető anyagai. Vá-

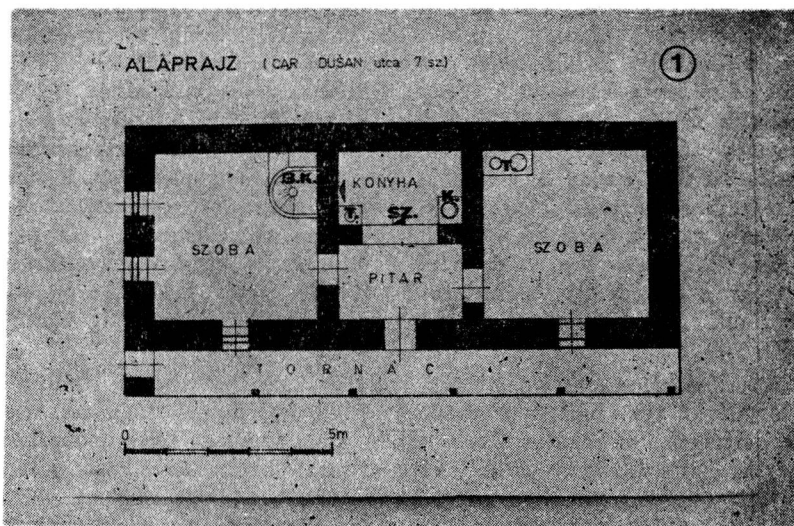
lyogból az 1780-as években uradalmi épületek épülnek, tetőfedésül a nád szolgál, így a telepesek épületeire is ez került. Ezt bizonyítja a Luits mérnök által készített határbeli rendezési térkép 1783-ban írt magyarázószövege, ahol leírja, hogy a települést alkotó 420 ház náddal fedett. De térjünk vissza az 1859-es leíráshoz. A nótárius szerint a lakóépületek egy *utcai* és egy *udvari* szobából állanak, amelyek között elhelyezkedő konyhából azok szalmával fűthetők. Leginkább egy kémény szolgál két kemencét: a lakóház füsttelenítése megoldott. A házak tűzfalukkal fordulnak az utcára. Mindez megfigyelhető az 1878-ban készült térképen. Az utcás település fő utcája az országút, amelyet merőlegesen szel keresztül egy másik utca. A fésűs utcák domináns iránya az észak—déli. Így a szalagtelkek legnagyobbbrészt kelet—nyugati elhelyezése biztosítja, hogy a telek északi oldalán fekvő, az utca frontjától, épített ház eresze, később tornáca, tehát a *ház eleje* déli tájolású legyen és kielégítse a lakók benapozási igényét. A leírás szerint az épületeken kis méretű utcai és udvari ablakok találhatóak. Ezek a kétszoba-konyhás, háromosztatú épületek a jómódú lakosok lakásigényeit bizonyítják. A tornácról nem történik említés, mint ahogyan a kevesebb osztatú, szegényebb lakosok épületeiről sem.

E rövid történelmi ismertető után vizsgáljuk meg vázlatrajzainkat.

A belsőre elhelyezkedő telkeken az épületek soros beépítésűek. A telkek hosszanti oldalai mellett épülnek, leginkább különállóan. Egyedül az istálló épülhet a lakóház mellé, kisebb szélességgel és alacsonyabb tetőgerinccel.

A LAKÓÉPÜLETEK

kivétel nélkül az utca frontjától indulnak. Városunkban találhatóunk egy-szoba-konyhás ereszes lakóházat. Máshol ugyanez a háztípus tornáccal jelentkezik. Észrevehető a tornác későbbi hozzáépítése, a sarufák *rátódással* hosszabbítottak, néhol a régi eresz is megtalálható. Ahol előreláták, vagy később hozzáépítették, létrejött a *kiskapu*, amelyet szervesen összeépítettek a házhomlokzattal, és így megbomlott az eddigi nyílások elhelyezésének szimmetriája. Kedvelt a tornácok kamrával vagy pincével történő lezárása. Az utóbbit földbemélyíthették a lakóépülettel szemben lévő sorban, vagy a kiskonyha szerves részét képezte. A sarufák rátódásával kialakított tornác, ún. *gang* a kétszoba-konyhás háztípusnál is népszerű. Megállapíthatjuk, hogy a faoszlopokkal alátámasztott, tornáccal rendelkező háromosztatú lakóház a közkedvelt és a legtöbbet épített lakóépület Topolyán. Erről a háztípusról már 1859-ből van említésünk, igaz, a tornác még nem zárja az akkori házak déli, hosszanti oldalát. A konyha már ekkor szabadkéményes, ahonnan a szobában lévő kemencét fűtik. A dokumentumból nem értesülünk a konyha tagolásáról, míg a

Háromosztatú ház alaprajza

ránk maradt néhány szabadkéményes háznál a mestergerenda alatti válaszfal konyhára és pitvarra (előtérre) osztja. A pitvar a lakóelőtér szerepét tölti be, ahonnan a szobákba nyithatunk.

A lakószoba, vagyis a ház, az ún. párhuzamos rendszer szerint van bútorozva. A két utcára néző ablaknál helyezkedik el a ikaros pad, előtte az asztal, oldalán a székekkel.

A két oldalfal mellett párhuzamosan ágyak sorakoznak. Az egyik ágy végében *kaszli* vagy szekrény húzódik, a másiknál *almárium*, tartalék székek vagy a kenyérfosár. A szoba domináló alakja a fehérre meszelt *bübos kemence*, körülölelve *padkával*, arra épített *kispadkával*. Az utóbbi nem általános. A körülfutó padkán vélen szívesen melengették hátukat a házbeliek. A kemencét az oldalfaltól elválasztotta a *kyckó*, így nagyobb felülettel melegíthette a szobát. Az *oldala* dőlten futott a *párkányáig*, amely félkörben apró-cseprő dolgok tárolására szolgált. A kemence *vállán* ül a *búb*, amely majdnem a *kisgerendáig* ért. A konyhából fűtötték, füstje a szabadkéményen keresztül távozott. A szobában a falak szentképekkel, családi képekkel és katonaképekkel borítottak. A képekkel borított végfal szimmetriája kifogástalan. A felmázolt döngölt földön levő rongypokrócok hűvös tisztasága a föld felé bukó tükrömben verődött vissza.

A konyhát a *mestergerenda* alá falazott falrészek kettéosztották: *előtérre* és *füstösre* vagy *kéményaljára*. Az előtérben (amelyből a szobára és a kamrára nyíltak az ajtók) egy *vizespad* állott a kannával, a bejá-

rati ajtó mellett pedig a két polccal ellátott *vakablak*. A válaszfal előoldalán találjuk a *tálast*, tőle jobbra és balra találhatjuk a tányérokat, amint beborítják a falrészeket. Ékessége volt ez a háznak.

A *füstösben* a válaszfalak mentén húzódtak a *konyhapadkák* (60 cm széles és magas, döngölt földből készült munkarész). A *kemenceszáján* keresztül fűtöttek, és itt volt a nyílást záró *téví* is. Az egyik konyhapadka szélében *katlan* helyezkedik el, a másikon *bogrács-katlan*. Később, a századforduló után divatba jött a *rakott sparhelt*. Ezt ragasztották a kemence mellé a kispadka helyére is. A főzés itt kellemesebb volt, mint a hideg kéményaljában. A *sípokból* a füst a szabadkéménybe gyűlik össze, így a kéményalja valóban *füstös*, a falon fénylő, fekete koromréteg képződik. A mennyezetmagasságban levő gerendákon *disznóság* füstölődik.

Az előtérből a raktározási célt szolgáló kamrába lehetett lépni.

Általában egy szobát használtak. Itt aludtak, vendéget fogadtak, télen itt dolgoztak, morzsoltak, javították a szerszámokat. Télen mozgalmas volt az élet a *házban*, nyáron inkább alvásra szolgált. Az étkezés is kinn történt, vagy a *gangba* tett asztal körül gyűltek össze az emberek.

A *gangok* nyitottak, vagy az egy méter magas deszka *gangfallal* félig zártak. A téli szobai élet nyáron ide helyeződött át. Itt beszélgettek, étkeztek vagy dőltek le az ágyra pihenni. Leginkább a családfő heveredett itt le ebéd után. A *gang*, az alátámogatott, kiszélesített ereszalja vendégfogadásra, beszélgetésre alkalmas, sőt a gabonákkal teli zsákokat is itt helyezik el és mindazt, aminek hirtelen kellett helyet találni. Az udvar felől a *gangfalba* épített és a gangdeszkává¹ egy magasságban levő *saroglyán* vagy *sarampón* keresztül lehetett a *gangra* jutni.

Az épület falait a *község* kitűnő falverő által készített

VERT FAL

képezte. Ha valaki házat akart veretni, szólta az egyik *bandagazdának*, és az összegyűjtötte az embereit. Az *akkorban* fizetett munkát *sukera*, később folyóméterre kérték. A fizetést egyenlő részekre osztották, kivételt képezett a *bandagazda*, aki fél ember részét képező ún. *szerszám-pénzzel* kapott többet. Ennek fejében köteles volt beszerezni: három talicskát, függővasat, baltát, deszkákat, zsinórt, vízimértéket, kalapácsot stb.

Tíz ember esetén a banda felállása a következő: 6 ember dolgozik a falon (falvezető, segédmester és négy bunkós), 2 talicskába hányja a földet, 2 pedig a deszkák közé. Az épület külső falait két részből verték, ilyenkor a fenti négy bunkós helyet cserélt a lentickekkel.

Vigyáztak a föld keverésére. A fekete és a sárga föld lehetőség szerint keverték, és úgy hordták a leendő vagy a már verésben levő fal mellé. Az épület alapját jelző kihúzott zsinór mentén 60 cm széles és mély alapárkot ástak, majd 10 cm-es rétegekben visszadobálva jól le-

Náddal fedett, faoromzatos, döngölt földű
népi építészeti emlék

verték. A századforduló falvastagságnak 2 sukkot (kb. 64 cm), majd 50 cm-t jelölnek. A falat nem szigetelték, és az ilyen falak ledőléséről már az 1800-as évekből is vannak adataink. (Még a XIX. század vége felé is a város belsejébe benyúlt egy mocsaras, lecsapolatlan rész, ahol az áradások, máshol a mélyen fekvő részek talajvizei nagy károkat tettek ezekben a falvakban.)

A lehelyezett deszkák közötti távolságot a *peckelő*k tartották. A leásott karókat istránggal összehúzták, és az első „deszkát” öt *terítéssel* megverték. A terítéseket a *falvezető* igazítja el és tömbözi, majd a taktusra verő bunkósok. Az első sor elkészülte után *deszkaemelővel* magasabbra tették a deszkákat. Az időközben megengedett istrángokat újra meghúzták, míg a zsinórhoz való irányítást a deszkák és a karók közé tett ékek szabályozták. A fal „derekáig” kézzel emelék a deszkákat, később lapáttal. Ezután négy terítést alkalmaztak, majd az utolsó deszkákat három terítésből verték meg. A fal vége jellegzetesen lépcsős, hiszen a *végdeszkát* az előző sor végétől 20—30 cm-rel baljebb tették. Az ütemesen lecsapódó bunkók napi 16 óra hosszat is tömték a deszkákat.

Később kivágták a háromszög alakú ajtónyílást, amelyen keresztül ta-

licskázták a közfalakhoz szükséges földet. A közfalak felverésével befejeződött a falverők munkája. Falat kölcsönalapon is vernek egymásnak a szomszédok, barátok, rokonok, így a községben a móva kedvelt.

A falakra kerülő

TETŐSZERKEZET

szarufás vagy *szelemenés*. A falakra helyezett sárgerendákra kerültek a kisgerendák, amelyekbe csapolt horogfák (szarufák) villái közé került a szelemen. A város területén talált a múlt század második harmadából való két tetőszerkezet, részei még faszögekkel erősítettek, az olló alakú horogfák szelement tartanak. A horogfákat keresztirányban *kakasülő* köti össze, míg hosszanti irányban a *viharkötő* vagy a *macskamászó*. A horogfák a kisgerendába eresztettek vagy rácsapoltak.

A falra rakott sárgerendákra kerültek a *kisgerendák*, amelyeket a ház hosszában futó és rájuk merőleges *mestergerenda* támasztott alá.

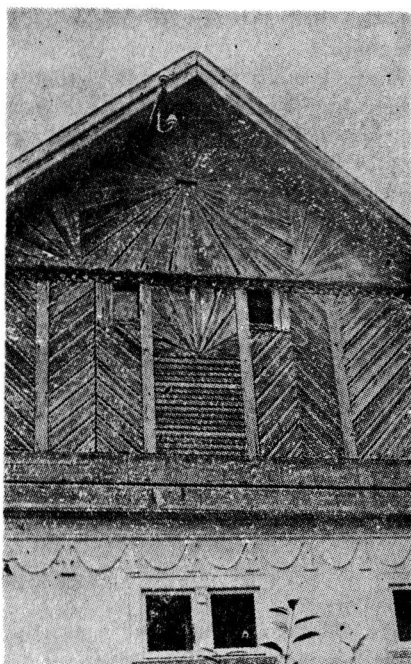
A NÁDAZÁS

előtt a padlástért leterítették 10 cm vastag nádréteggel. Az ácsok időközben a *fürfalak* horogfáira felszegezték az egymásra merőleges *verébdeszékákat* (régén *sörte-deszékának* is nevezték), majd a *végfalat* védő horizontális *vízvető* deszkát. Ezután átadták helyüket a nádazóknak.

Ekkor 3—4 ember dolgozott együtt. A nádazók közül egy lent vágta a nádat, egy hordta fel a *kapcsos létrán*. A tetőn ülő mester irányításával végezték a munkát, míg a padlástéren dolgozó a levarrásnál segédkezett.

A tető alsó végéhez a két *kalodába* tett deszkához merőlegesen nádkötegeket raktak. Az első sor lekötése egyszerű, míg az erre kerülő második sor lekötése *nádvarró tű* segítségével történik. A tetőn levő nádazómester a tűvel a padlás irányába szúrta, az ott levő a tűt behúzta, átvetve a *hevederen* visszaszúrta. A tű végéhez erősített drót az öltögetés során a nádat a hevederekhez rögzítette. A nádat ezután *nádverővel* felverik, az így kapott egyenletes felületet *nyújtásnak* nevezik. Így készült az egy *verésnek* vagy *terítésnek* nevezett nádfelület. Kisebb tetők esetén három terítéssel, nagyobb nyeregtetők esetében négy terítéssel borították be a tetősíkot. Az utolsó verés gerinces átérő nádkötegeit letörték.

A szelemennel párhuzamosan szegés húzódik. Az erre kiválasztott nádat előbb áztatják, hogy a fonásra szívós szálak álljanak a mester rendelkezésére. Az összefont nádkötegek másfél méterre borították a tetősíkot. A tetőgerincet (*koporsódeszkákkal* fedik, míg az ezekre szögezett *kalodalécek* védik a tetőt a bontástól. A *besvejjolt* (faragott) kalodalécek alsó végeit a gerinccel párhuzamosan futó lécs erősíti egymáshoz és ad nekik szilárdságot. A nádtető tömítésére 60 cm hosszúra vágott nádköte-

Napsugaras faormzat (részlet)

gek szolgálnak, amit szintén nádverővel ütögetnek a már levarrt és elnyújtott nádrétegbe.

A nádazás előtt a padlás terét szétbontott nádkötegekkel leterítik, így a padláson segédkező biztonságosan mozoghat. A padlás saralása előtt ezt elrendezik, majd törekes sárréteg kerül rá. Kicsöpögés után újabb réteg kerül rá, majd letapasztják. A réteg igen vastag, néhol eléri a 20—25 cm-t is.

A padlástér körülhatárolását a két végfal kiépítése fejezi be. Becsapkodott nádfal és fa felhasználása esetén *fűrfalnak*, téglafelhasználásakor *tűzfalnak* nevezik. A századfordulóig nagy népszerűségnek örvendenek a

NAPSUGARAS FAORMOK

A homlokzat díszítése a fűrfalra összpontosul. A faorm alatt a fal fehér síkját a két homlokzati ablak bontja meg. Elmeszelésül sötétkéket, barnát vagy zöld színt alkalmaznak.

Az egyszerű fűrfalmegoldásoknál az orom háromszögét függőleges deszkázással fedik, a deszkák közti hézagokat lécekkkel borítják. Későbbben létrejöttek olyan faormok, amelyek magukon hordják a napsugaras dí-

szítés előmotívumait, azonban a beosztást csak sejtetik, lényegük a függőleges deszkázásból merít.

Legszébbek a napsugarasak. Ez a motívum legtöbb esetben az oromzat felső harmadában jelentkezik és a két szélén. A felső harmadot többnyire díszes fűrészelt lécz választja el, és ez alatt megjelenik a „zsalugáter” motívum, amely a legdíszesebb megoldásoknál a napsugár motívumot is feloldja. A verébdeszka, sőt a vízvető deszka is gyakran gazdagon fűrészelt, vagy szegélydeszkával borított. A padlásablak formát ölt: szíven, csillagon, tulipánon, kupán keresztül a homokóráig terjed.

Az utcai nézet fegyelmezett és következetes. A deszkaornomokról vett motívumok gazdagítják a *kiskapuk* felületét is.

Készítése a következőképpen történt. A szélső horogfapárt két, kisebb méretű gerendával összekötötték, amelyre felszegezték a függőleges deszkák által kapott borítást. A motívumok megtervezett, kirajzolt majd kivágott részeit a mester az alapdeszkázatra szegezte, és felületet borított be. A századfordulón annyira kedvelt kiképzés állandóan variált megoldásai sajátos építésztölteket rejtenek.

Az épület előtt húzódoó leeresztett

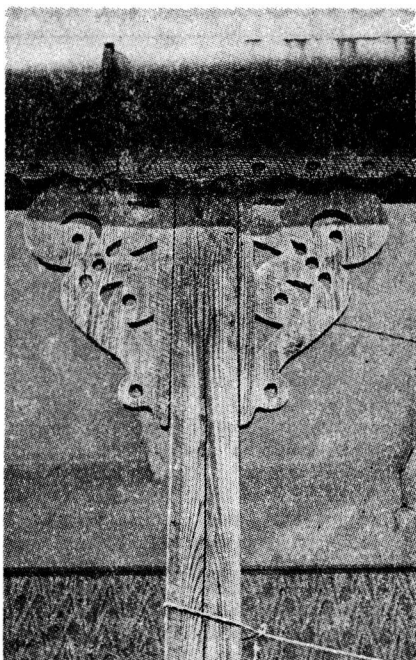
GANGRÓL

már előzőleg szó esett. Röviden szeretném ismertetni a századfordulón igen kedvelt tornácdíszítést: a *trégereket*.

A motívumokat ceruzával átvitték a kartonlapból készített sablonokról. A deszkákra rajzolt zárt motívumrészeket kifúrták, majd *eresztőbakokba* fogva *kanyarító-fűrészsel* két ács kivágta. Egyszerre kettőt vágtak, tehát egy tartóoszlophoz tartozó tréger-párt. A bejárati részt különösen kiemelték. A fenyőfából készült díszítésben az anyag teljes őszinteségével és szépségével jelentkezik.

A gangok nyitottak vagy félig zártak. A zárást deszkák összeillesztésével kapják, a hézagokat léccel fedik, felülről pedig párkánykiképzést alkalmaznak.

Az így díszített oszlopok népszerűségét bizonyítja az a tény, hogy vályogból vagy téglából igen kevés készült. Formakialakításuk messze elmaradt a közkedveltől. Az ilyen tornác tömegkapcsolata egyszerű, a pilléreknek nincs fejezetük, sem lábazatuk, némelyek kiszélesítést kapnak. A meszelt oszlopokkal készültek kiragyogtak környezetükből, a kontrasztok érvényesítő ereje nagy, árnyjátéka kifogástalan. A későbbben színezett oszlopok már beleolvadtak környezetükbe, és elvesztették a fehér szín dinamikáját.

Tornácoszlopot ölelő tréger-pár

Valahogy mi is így veszítjük el ezeket a házakat, népi építészeti emlékeinket; a mai kor követelményei szerinti új, korszerű házakat, létesítményeket építve helyettük.

Csak látomás lehetett a döngölt föld a konyhában, és a még ki nem dobott búbos kemence, amint őrt áll a szobában?

Pedig mennyi remény, az ízlés fejlesztése búvik meg egy-egy faragott elemekkel díszített tornác elénk táruló térélményében! Bizonyára nem azért, hogy önmagunk megtévesztői legyünk és öt vonallal jelöljük meg a hagyományos homlokzat sziluettjét és ezzel abba a tévhitbe ringaskuk magunkat, hogy mindent elvégeztünk. Biztató, hogy lassan felismerjük azokat az értékeket, ahonnan a kiteljesedés ered, aminek kontinuitásával építettünk modern lakásokat, ahonnan formai vonalainkat vezettük. Ezek a vázlatrajzok visszapillantó tudatunkat melegíthetik.

DOKUMENTUM

JEGYZETEK TÓTH FERENC LEVELE KAPCSÁN

MATIJEVICS LAJOS

Az újvidéki kórházban feküdt Tóth Ferenc fertőző sárgaságban, amikor a vele való kapcsolat egyetlen módja a levelezés és az üzenetváltás volt. Betegsége hónapokra elkülönítette tőlünk, s mert hiányzott, így tartottuk vele a kapcsolatot. Azokban az években a Hungarológiai Intézetben én vezettem a jugoszláviai magyarság néprajzának munkálatait. Ezenkilencszázhetvenkilenc októberében az öt évre szóló tervmunkálatokat kellett annak rendje és módja szerint elkészíteni, alaposan kidolgozni. Tóth Ferenc nélkül ezt semmiképpen sem tehetjük. Szükség volt a véleményére, mert a kutatásokban több témája is szerepelt, s mert néprajzi felkészültségét, szakmai tudását tervezés közben sem nélkülözhetjük. Észrevételei, meglátásai, tapasztalatai, olvasottsága, tervei mindannyiunk számára jól jöttek. Levélben értesítettem, jó lenne, ha ismét segítségemre lenne, szólna terveiről, elvégzett munkáiról, további teendőinkről. A válasz hamarosan megérkezett. E levél van most előttem, s úgy érzem, hibát követnék el, ha nem közölném, hiszen közös céljainknak, közös ügyeinknek a megvalósítása érdekében beszél ez a dokumentum, még akkor is, ha nekem címezték. A barát és az ember szavai között egy néprajzos szólal meg, s amit kimond, amit óhajt, amit elképzel, a tudományért teszi. Szakmai vonatkozásokban elhanyagolhatatlan írás ez, és társadalmi vetületei vannak anélkül, hogy szigorú felszólításokban mondaná el a feladatokat. Közügynek tekinthető tehát Tóth Ferenc itt következő levele.

Újvidék, 1979. október 24.

Kedves Lalikám,

kellemes meglepetés volt számomra, hogy jelentkeztél, hisz olyan hirtelen és váratlanul ért ez a hosszan tartó gyógykezelést, főleg pihenést igénylő betegség, hogy csak Szeli tanár úrnak tudtam jelenteni várható távolléteket, azóta pedig alig, csak nagyon elvétve hallok rólatok. Igaz, az újságból értesülök erről, arról, még a fényképeket is láttam a Magyar Szóban, de mindez kevés ahhoz a jelenléthez képest, amit különben tanúsíthattam az Intézetünkben. Kicsit gondba ejtett az új ötéves terv ötlete, hisz vannak még témáink, amelyek 1981-re is átnyúlnak (1. A tavaszi népszokásokban mutatkozó falunkénti különbségek; 2. A halál és temető néprajza Doroszlón; 3. Lakodalmak Bácskában), sőt még meszebbre is, s most nem tudom, mi lesz ezekkel. Véleményem szerint he-

lyet kell kapniuk az új öt éves tervben; az első a néprajzi érdeklődésű egyetemi hallgatók további bevonását jelenthetné a néprajzi gyűjtő és kutató munkába, a második Kovács Endre legújabb munkájának alapját képezi, a harmadikat pedig én vállaltam, azzal a megindoklással, hogy igen kevés lakodalom-leírásunk van, s ezt a témát akár 1985-ig is betervezhetjük. Az első téma lezárulása (1981) után az egyetemi hallgatókkal balladagyűjtést szeretnék végeztetni Vajdaság különböző helységeiben; e munka eredményeképpen jóval közelebb kerülhetnénk egy majdani nagy balladaskötet kiadásához, amely a jugoszláviai magyar balladainkincset reprezentálhatná.

Jómagam a Közép-bánáti népszokások c. téma lezárulása (1980.) után Szerémségben szeretném továbbvinni, folytatni a jeles napokhoz fűződő szokáskutatást. Nemcsak egyetlen faluban, hanem több közösségben megvizsgálni a szokások mai életét, funkcióját, s azokat a tényezőket, amelyek változásukat elősegítik. Szerémség minden tekintetben még kikutatatlan terület, fehér foltját képezi a jug.-i magyar folklórkutatásnak — főleg a népszokások gyűjtését és vizsgálatát illetően, s éppen azokból ajánlom az új öt éves tervbe Folklorna obeležja svetkovina Mađara u selima Srema címmel.

Azt ajánlom, hogy a projektum terve rugalmas legyen, olyan, hogy előre nem látott munkatársakat, ill. témákat is beiktathassunk menet közben. Kívánatos lenne több témát javasolni, s ezek gyűjtéséhez és feldolgozásához a külmunkatársak segítségét kérni. Így minden egyes témán csoportmunka folyna, ugyanakkor elkerülnénk azt a veszélyt, hogy az intézeti munkatársakat egy téma köré csoportosítanánk.

Lalikám, öt témát ajánltam itt, az első kettő 1981-ig befejeződne, az az utóbbi három (Lakodalmak Bácskában, Balladáink Vajdaság. kül. helységeiben, A szerémségi magyar faluk népszokásainak folklór jelenségei) pedig az új öt éves terv általam vezethető részét képeznék.

Elnézésemet kérem, hogy a témák megindulását és leírását nem fogalmaztam meg szerb nyelven, de úgy érzem, hogy ez még most is — noha már sokkal jobban érzem magam — nem kis megerőltetésembe kerülne. Ezért a segítséget kérem.

Örülnék, ha ezután is jelentkeznél, írnál az új intézeti életről, az újonnan kialakult viszonyokról, emberi és munkatársi kapcsolatokról, titkárnő-keresési nehézségeinkről stb. Persze, mindezt Klárinak is elmondhatod személyesen v. telefonba, s ő majd közvetíti nekem.

Még egyszer köszönöm a jelentkezést, s baráti szeretettel öllelek. Feri

JEGYZETEK

„... Kovács Endre legújabb munkájának alapja...”

Amikor megjelent Kovács Endre Doroszló hiedelemvilága (Forum, Újvidék, 1982.) című könyve, azonnal kiderült, hogy a halál és a temető néprajzához

fűződő hiedelemvilág jelentős része Kovács könyvének. Hogy a temető, a túlvilági élet néprajzának igenis van hatalmas anyaga, azt utolsó folklór-semináriumunk is bizonyítja, melynek éppen ez volt a témája.

„Lakodalmak Bácskában”

Jung Károly állapítja meg *Az emberélet fordulói* című könyvében: „Feltűnő, hogy a jugoszláviai magyar néprajzi irodalom nem dicsekedhet túl sok lakodalmi leírással.” (Újvidék, 1978. 61. old.) Ugyanebben a munkájában — bár csak „lehetőségeihez mérten” foglalkozik a házassággal — több mint ötven oldalon át olvashatjuk a fiatalok egybekeléséhez fűződő népszokásokat. Mondhatnánk, ez az első részletesebb leírása a bácskai lakodalomnak. Borús Rózsa könyvében ugyancsak külön fejezetet szentel a lakodalmi szokások bemutatásának Bácsotpolyán, amikor a családi élet hagyományozódásainak alkalmait írja le *Topolya népszokásai* (Újvidék, 1981. 115. old.) című könyvében. E két tanulmány is bizonyítja, mennyi még a teendőnk e téren. A lakodalomhoz fűződő szokások, rigmusok, rigmókák, színjátékok, a lakodalmás menet társadalmi vetületei, a vacsorák és ebédek alkalmával feltálat ételek fajtái, a násznép elhelyezkedése ilyen lakomák alkalmával, mind-mind fontos tényezője népi világunknak, hovatartozásunknak. Nemhiába érzi ezt Tóth Ferenc olyan lényeges kutatási feladatnak, s nemhiába helyezi érdeklődési körének középpontjában.

Tudomásunk van arról, hogy Kovács Endre, Doroszló néprajzosa hatalmas anyagot gyűjtött össze a házassággal kapcsolatos szokáskörből, sikerült leírnia a doroszlói lakodalmat is, azonban kéziratának kiadására még várni kell. De a doroszlói lakodalom mellett mi lesz a többi lakodalommal, lakodalmi népszokással?

„... egy majdani nagy balladaskötet kiadásához ...”

Múltunk, örökségünk feltáráshoz még nagyon sok munkára, gyűjtésre, vagy mondhatnánk úgy is, hogy mentésre volna szükség. Ezt különösen akkor láthatjuk jól, ha eddigi balladasköteteinket lapozzuk. Többen felfigyeltek balladánk szépségére, lejegyezték őket, s közzé is tették. Ezt olyan könyvek, gyűjtemények igazolják, mint Kálmány Lajosé (*Alföldi népballadák*. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka II., Budapest, 1954.), Dr. Burány Béláé *Zentavidéki népballadák*, Zentai Füzetek 8. Zenta, 1964.), Dr. Burány—Fábri—Tripolszky közös munkája (*Száraz kértém, üres váló, Juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén*, Zenta, 1966.), Újváry Zoltáné (*Népdalok és balladák egy Al-Dunai székely községből*, Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. 21. Debrecen, 1968.), Pataky Andrásé (*Kopácsi népballadák*, HITK. 7. III. évf. 1971. június), a Kovács—Matijevics-féle gyűjtemény (Kovács Ilona—Matijevics Lajos: *Gombosi népballadák*, Újvidék, 1975.), Burány Béla újabb kötete (*Hallották-e hírét. Pásztoralok, rabénekek, balladák*, Forum, Újvidék, 1977.), Penavin Olga füzete (*Kórógyi [szlavóniai] népballadák, balladás történetek, balladás dalok*, Újvidék, 1976.) valamint a Tóth Ferenc hagyatékából összeállt kötet (*Topolya és környéke népballadái*, Újvidék, 1981.). Mindezek igazolják Bori Imrénének azt az állítását, amelyről már nemegyszer esett szó: „... azt állapíthatjuk meg, hogy vidékeink is »balladás« vidékek, s hogy a »dallosok« földje — mindenféle közhiedelem ellenére is” (*Idő, idő, tavaszidő*, Forum, Újvidék, 1971. 219. old.) E felsorolt gyűjteményes munkák valamennyiünknek egyúttal azt sugallják, hogy a legnagyobb és a legfontosabb feladat még ezután következik. Nemegyszer hangzott már el folklór-semináriumokon, könyvbemutatókon, tudományos üléseken vagy éppen magánbeszélgetések közepette, hogy a jugoszláviai magyarságnak nincs összefűzve a balladakincse. Egy nagyobb méretű, teljességre törekvő, az összefoglalás igényével készült

ballada-monográfiának mindmáig érezzük a hiányát. Tóth Ferenc is, leveléből ezt a megállapítást olvashatjuk ki. Az emlegetett „nagy balladaskötet” nyilván sok kérdésre adhatna választ, s Tóth Ferenc a népballada alapos ismerőjeként látja egy ilyenfajta gyűjtemény kiadásának felmérhetetlen jelentőségét népköltészetünkben, irodalmunkban. Ugyanakkor egy ilyen monográfikus gyűjteményből kiderülne azután balladánk vidékenkénti gyakorisága, a balladatípusok földrajzi elterjedtsége, de nem utolsósorban alkalmat adna a balladai formulák, a balladai motívumok alapos tanulmányozására. A környező népek balladakincsének összevetésével pedig ismét sok értékes tudnivalóra kézzelfogható adatokkal és tényekkel mutathatnánk rá. Elhunyt néprajzosunk meglátása, még ha nem is önálló és új, merész megfogalmazása annak, amit mi csak töredékekben vagy megfelelő alkalmakkor röviden fogalmaztunk meg. Érdemes figyelni levelének e mondataira, megérdemli a megfontolást minden gondolatba, s nem lehetetlen a realizálása ennek a nagyszabású elgondolásnak.

E mondatok között lapul az a gondolat is, hogy az egyetemi hallgatók segítségével történne a gyűjtés Vajdaság különböző helységeiben. Érdemes itt is egy pillanatra megállni. Oktatási és nevelési reformjaink, változó programjaink egyre inkább megkövetelik tőlünk, hogy diákjainkat, egyetemi hallgatóinkat vonjuk be a kutatómunkába, végeztessünk velük korukhoz, tehetségükhöz méltán tudományos felméréseket, ismerjék meg a terepi munkát, s a gyakorlati tevékenységet tekintsük éppen olyan fontosnak, mint az elméleti munkát vagy előadást.

Tóth Ferenc kiadványai már arról győznek meg bennünket, hogy több ízben is sikerült tanítványait bevonni a kutatásba, s útmutatásaival, magatartásával nem egy néprajz iránt érdeklődő utódot nevelt közösségünknek. Kár, hogy korai halála nem engedte tovább az ilyenfajta nevelői munkáját kibontakozni.

„... Szerémségben ...”

Miként Dušan Popović nevezi ezt a vidéket: „Híd Európa, Ázsia és Afrika között” (*Srbi u Sremu do 1936—37. godine*, Beograd, 1950.), nem csoda, hogy nagyon sokan felfigyeltek múltjára. Hegyeivel, erdőivel, irtásaival, szőlőivel, szurdokaival sokféle öslakójával s jelenlegi népességével is minden kutatónak eldorádója lehet Szerémség. Ami azonban az itt élő magyarság néprajzát illeti, alig akadunk valamilyen adaléokra. Azt is inkább rövid terepszemlék után írták olyan neves néprajzosok, mint Gunda Béla, vagy éppen maga Tóth Ferenc, aki többször hívta fel a figyelmet néhány lényeges, jellegzetesen szerémi néphagyományra. Érdemes nagyító alá venni a Duna és a Száva között húzódo vidéket, hiszen Penavin Olga munkája is arra enged következtetni, hogy még van bőven megőrzött régisége, újonnan kialakult népi kultúrája, tanulmányozásra érdemes nyelvi és néprajzi anyaga (*A szerémségi magyar szigetek nyelve*, Budapest, 1972.). Mindhiába jelzi ezt Tóth Ferenc levelében is, a kizűzött célt, az elképzelt teret maga nem valósíthatta meg. Pedig nemegyszer terveztük, hogy közösen ellátogatunk néhány napra, elfogadjuk az örögiek meghívását: „Gyűjjenek husvétba, akkor mindent láthatnak, mert a gyerekek is itt lesznek” — mondták vendégszeretően. Tóth Ferenc éppen hozzájuk volt indulóban, azonban többé nem látogathatja meg őket sem „husvétba”, sem „karácsonba”. Hogy lesz-e, aki folytatja elgondolásait, sikerül-e valakinek összegyűjteni a szerémségi falvak magyarságának jeles napjaihoz fűződő szokásait, arra most nem adhatunk választ.

Kitekintés

Nem volt szándékomban Tóth Ferenc minden gondolatával foglalkozni. A lényegesebbeket kívántam csak kiemelni. Tűnődéseimre nem is valamilyen fé-

lelem adott okot. Még csak azt sem mondhatom, hogy kutatásaink megálltak. Ezt igazolja Jung Károly könyve és munkássága, Penavin Olga újabb kiadványa, a nagycsalád-monográfia, Borús Rózsa munkája, Kovács Endre könyve, Székely Mária és Szabadkai Károly gyűjtései. Egyfelől adalékot kívántam adni Tóth Ferencről, a néprajzsról, másrészt pedig felrázni azokat, akik megálltak. Senkenti azokat, akik közömbösen veszik népszokásaink szegényedését, kopását és kihalását. Biztatni azokat, akik előtt az új népszokások élnek már, vagy éppen most bontakoznak ki, hogy figyeljék ezt a folyamatot éber, odaadóbban.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

DEVIÁNS — NORMÁLIS

HÓDI SÁNDOR

DEVIÁCIÓ ÉS KARAKTERZAVAR

Vajon miért is tartja a központi gondolkodás a nonkonformitás esetét kórosnak? Milyen érvek szólnak a nonkonform viselkedés patológiás értelmezése mellett, amely alapján komoly szaktudósok is indokoltnak látják, e „betegségek” kóreredetének feltárására irányuló erőfeszítéseiket?

Abból a feltevésből kiindulva, hogy minden cselekvésnek értelemszerű oka van, az emberek, ha valamilyen szokatlan cselekmény kerül szóba, még fokozottabban kutatják, keresik annak motívumait. És ha nem találják, ha a cselekmény értelemszerű oka hiányzik, kézenfekvőnek látszik számukra, hogy azt irracionális erővel, megzabolázatlan ösztönökkel, kóros késztetésekkel magyarázzák. Vagyis a köznapi tudat szempontjából egy cselekvés vagy magatartásforma akkor bizonyul kórosnak, ha hiányzik a *belátás* mozzanata, ha a megfigyelt személy viselkedésének értelemszerű összefüggései a megfigyelők előtt rejtve maradnak. S minthogy a karakter a személyi viselkedésre jellemző értelemszerű összefüggést jelenti, ennek az összefüggésnek a hiánya „karakterzavanként” is értelmezhető. Az ún. „mentális betegségek” legszembetűnőbb jele éppen ez a „karakterzavar”, s tulajdonképpen ez szolgál a megkülönböztetés alapjául.

Az ember viselkedésére jellemző motívumok értelemszerű összefüggése olykor, például az elmezavar súlyosabb formáinál, csakugyan hiányozhat. Legtöbbször azonban egyszerűen csak arról van szó, hogy a köznapi gondolkodás nem képes felismerni ezeket a motívumokat. Ez a szemléleti korlát az embereket egymás kölcsönös értékelésében általában nem zavarja. És a konvencióknak megfelelő viselkedés esetén nem is nehéz a cselekvés motívumain eligazodni. A „normális” ember betartja közössége frott és íratlan szabályait, ragaszkodik az elvileg mindenki által ismert és elfogadott magatartásbeli irányvonalakhoz. Ha támadnak is „deviáns késztetései” vagy gondolatai, a „normális” ember azokat még csírájukban elfojtja magában. „Lázadó ösztönei” helyett mindig a „józan észre”

hallgat, mert tisztában van azzal, hogy deviáns megnyilvánulásaival állását, egészségét, családi életét, egyszóval egész jövőjét kockáztathatja. Annál nehezebb eligazodni a nonkonform viselkedés mozgatórugóin. Hiszen a részegeskedés, csavargás, munkakerülés általános magatartásbeli irányvonalak durva megszegését jelentik, és nélkülöznek mindenféle értelmes magyarázatot. Még inkább érvényes ez az olyan szélsőséges magatartásformákra, mint a kábítószer-élvezés, homoszexualitás, prostitúció, bűnözés, öngyilkosság... A köznapi gondolkodás számára ezek a szélsőséges emberi megnyilvánulások kiismerhetetlenek motívumaikban, titokzatosnak látszanak, és így szükségképpen súlyos karakterzavarnak nyilvánulnak.

Általában véve elmondhatjuk, hogy minél egyszerűbb és áttekinthetőbb egy ember viselkedése mások számára — amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy minél konvencionálisabb az ember magatartása —, annál inkább tekinthető „normálisnak”. És fordítva, minél kevésbé nyilvánvalóak vagy kiismerhetőek a magatartás mozgatórugói mások számára — vagyis minél jobban eltér valaki viselkedésében a konform magatartástól —, annál valószínűbb, hogy kórosnak vagy deviánsnak lesz nyilvánítva.

A mentális betegségek meghatározásának kérdése így kibontakozhatatlanul egybefonódik az emberi karakterek különbözőségének, pontosabban a különböző karakterek társadalmi minősítésének a kérdésével. Nem valami új és eredeti felismerés ez, hiszen már Jaspers is azt írja, hogy az orvosi rendelőkben megforduló nagyszámú neurotikus, alkoholista, depressziós és elmebajos jelentős része nem szenved tulajdonképpen semmiféle úgynevezett mentális betegségben, hanem karaktervonásainak valamelyike jelent problémát neki vagy környezetének¹. És éppen abból kifolyólag, hogy ezek a „betegek” sajátos karaktervonásaik miatt kerülnek „kezelésre”, nem meglepő, hogy többnyire nem is érzik magukat betegnek, és ellenszegülnek a „gyógyíttatásukat” szorgalmazó hozzátartozók, ismerősök készítéseinek. Csakhogy ebben a kérdésben nem az övéké a döntő szó, hanem azoké a személyeké, akik meghatározott társadalmi normatívák megtestesítőiként ideologikus szerepkörüknél fogva kérdésessé tehetnek mindenféle magatartást, ami sajátjukétól eltér. Sajnos, ezek a konformista személyek, akik a normalitás kérdését leszűkítik az általuk elfogadott normák szempontjából vett megfelelésre, illetve meg nem felelésre, az emberi magatartásformák sokféleségével, az eltérő karakterjegyekkel nemigen tudnak mit kezdeni. Számukra e tekintetben csak két szín létezik, a fekete és a fehér. Vagy megfelel valaki a bennük testet öltő — gondolkodásformává és érzelmi viszonyulássá váló — társadalmi értékrendszernek, vagy nem felel meg. Közbülső lehetőség nincs. S minél kevésbé tartja valaki saját értékrendszerét megkérdőjelezhetőnek, annál inkább hajlik erre a végletességre. Ilyenformán végül is az alapján véve igen

¹ K. Jaspers: *Opšta psihopatologija*. Prosveta, Beograd, 1978. 414—420. old.

csekély önismerettel rendelkező személy lesz az, aki mindenki másnál hamarabb ismeri fel mások viselkedésében a „kóros jelleget”, mint a saját primitív személyiségjegyeitől való eltérést, s aki, lévén, hogy a vak konformizmus jelenti önbecsülésének aranyfedezetét, a leghajlíthatatlanabb is ebbéli meggyőződésében.

A normalitás éber és hajlíthatatlan őreinek személyisége szükségképpen feltételez bizonyos fokú belátásnélküliséget. Minden túlzás nélkül találok érezhetjük ezért Wilmanns ironikus megjegyzését, mely szerint a normalitás enyhébb fokú értelmi fogyatékosnak is tekinthető². Hiszen tagadhatatlanul nagyfokú személyi korlátoltság kell ahhoz, hogy saját értékítéleteink és alkalmazott mércéink helytállóságát illetően cseppnyi kétely nélkül állíthatjuk a személyi magatartásformák olyan *kényszerpályái* felett, amelyek szinte áttekinthetetlenül bonyolult történelmi és társadalmi kompromisszumok eredményeként jönnek létre.

A NORMALITÁS FOGALMA

Vajon azt jelentené mindez, hogy tulajdonképpen nincs is normális ember? Természetesen nem azt jelenti. A legtöbb ember jogot formálhat arra, hogy normálisnak tekintsek, feltéve, ha ő maga is e tekintetben megfelelő toleranciával rendelkezik. E nélkül a tolerancia nélkül ugyanis, amint az Wilmanns idézett gondolataiból kitetszik, a normalitáshoz nélkülözhetetlen emberi kvalitásainkat tesszük kérdésessé.

A pszichológiai értelemben vett normalitást szerencsére nem lehet privilegiumokhoz kötni. Minthogy minden ember, részben a biológiai reprodukció időbeli eltolódásából, részben a társadalmi munkamegosztásból fakadóan a maga módján mindig sajátos szituációkhoz kényszerül igazodni, más és más viszonyulás fog számára normálisnak bizonyulni. Az, ami a betegségfelfogás orvosi analógiája, illetve a pszichológia szocializációra vonatkozó ideológikus koncepciója alapján betegségnek vagy kóros folyamatnak nyilvánul, a pszichológiai homeosztázis értelmében teljesen normális. Normális abban az értelemben, hogy a „kóros folyamatok” tünetei, magatartásbeli vetületei az idegrendszer izgalmi nívójának kompenzáló elemeit jelentik. Más szóval a kórosnak vélt reakció éppen hogy az egyén interperszonális helyzetében beálló új és bonyolultabb feltételekhez való igazodást teszi lehetővé. Ugyanannak a szabályozási elvnek engedelmeskedve, ami az egyén interperszonális viszonyainak szerencsésebb konstellációja esetén a „sikeres” szocializáció, és vele a konform magatartás alapját jelenti. A különbség mindössze annyi, hogy ez utóbbi esetben a pszichológiai homeosztázis olyan szociális magatartásformaként rögzül, ami az uralmi viszonyok szempontjából megfelel, míg az előbbi esetben ez a „szocializációs követelmény” nem teljesül.

² I. m. 734. old.

Elképzelhető, hogy sok-sok ember viselkedésének statisztikai elemzése révén ki tudunk mutatni valamilyen lényeginek vélt vonásokat, amelyeket nem kevés önkényességgel a normalitás kritériumának is nyilváníthatunk. Ám, ha az emberek viselkedéséből ily módon felállítunk valamilyen normát, ez a norma pszichológiai szempontból mindenekelőtt azt jelzi számunkra, hogy az adott társadalmi-gazdasági struktúrán belül milyen sok ember kényszerül ugyanarra az élet- és magatartásformára. De ez a statisztikai átlag alapján felállított norma más szempontból is kérdéses. Mivel minden társadalomban különböző antagonistá csoportok élnek együtt, eltérő életfelfogással, kultúrával, szokásokkal, a mi statisztikai normánkba nagyon sokféle normarendszer mosódik egybe. Holott a valóságban ezek az eltérő normarendszerek a legkevésbé sem mosódnak egybe, hanem éppen hogy ütköznek és szembekerülnek egymással. Ez az ütközés vagy konfliktus éppen a normaszegő viselkedésben válik szembetűnővé, érzékelhetővé.

Mivel a modern társadalmak szociális, etikai, kulturális stb. differenciálódása mögött rejtett érdekegyeztetési törekvések feszülnek, szüntelen harc folyik azért, hogy az így létrejövő legkülönbözőbb azonosítási keretbe tartozó emberek hogyan vehetnek, kényszeríthetnek rá másokat saját szabályaik szerinti viselkedésre. Bár a viselkedési szabályok, normák mindig valamely csoport — réteg, osztály stb. — érdekeit védik, a normák mellett felhozott érvek az „általános emberi” értékek nevében hangzanak el. Ezek az „általános emberi” értékek azonban, ha közelebről megvizsgáljuk őket, nem hagynak kétséget afelől, hogy a szabályaitkat másokra kényszerítő csoport — réteg, osztály — jólétét tartják leginkább szem előtt.

A normalitás kérdése ezáltal a különböző magatartásformák pszichológiai megközelítésmódját szociológiai kérdésfeltevésre szélesíti. Sőt, amennyiben választ keresnénk arra vonatkozóan is, hogy egy-egy csoport — réteg, osztály — milyen módszerekkel és milyen mértékben kényszerítheti rá más csoportokra, rétegekre, osztályokra a maga szabályait, eljutunk a politikai és gazdasági hatalom szerveződésének kérdésköréig. Nem mélyedve itt el ezeknek a politikai és gazdasági folyamatoknak az elemzésében, amelyek révén akár az emberek viszonylag szűk csoportja is rákényszerítheti a társadalom széles rétegeire saját szabályait, elégedjünk meg annak a ténynek a leszögezésével, hogy azok a viselkedési jellegzetességek, amelyeket a statisztikai átlag alapján a „normális” emberi magatartás „kritériumaiként” kiszűrhetünk, egy *idegen akarat* általános érvényesülésének bizonyítékai. Ennek értelmében viszont azt a közkedvelt szociológiai értelmezési sémát, mely szerint a társadalmi normáknak megfelelő viselkedést konformitásnak, a normáktól eltérő viselkedést pedig nonkonformitásnak kell tekintenünk, a lényegét illetően pontosítanunk kell. Hiszen alapjában véve nem az ún. társadalmi normák, hanem az

uralkodó osztály akarásával kapcsolatban kerül sor valamely magatartásforma ilyen vagy olyan jellegű minősítésére.

Mondhatjuk-e ennek alapján, hogy a konformitás engedelmisséget, a nonkonformitás pedig afféle engedetlenséget jelent? Minthogy, főként pszichológusok részéről, gyakorta találkozunk a kérdés ilyen jellegű interpretálásával is, hadd tegyük mindjárt hozzá, hogy ez az értelmezés is roppant leegyszerűsítése és hazug megszépítése a tényleges helyzetnek. A konform magatartásban megnyilvánuló „engedelmesség” ugyanis másfelől a szociális rendszerből és a gazdasági viszonyokból fakadó kényszerűség. A körülményekhez való alkalmazkodás olyképpen, hogy az egyén — vegyük csak a dolgoknak ezt a vonatkozását — a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyénél fogva mint munkás, rendőr, pedagógus, politikus, hivatalnok, orvos stb. elfogadja ugyan a hatalomnak alárendelt szervezet (üzem, igazságszolgáltatás, iskola, társadalmi politikai szervezetek, intézmények stb.) céljait, sőt a szervezet struktúrájából fakadó befolyást is magatartására nézve, de a szervezet céljai mellett (mögött) voltaképpen saját céljait követi. A szervezet befolyásának engedve ugyan a hatalom elvárásainak megfelelőképpen viselkedik, de minthogy saját egzisztenciájával neki magának kell törődnie, társadalmi környezetével funkcionális megosztottságban él. Hogy ez a funkcionális megosztottság milyen mértékű, hogy mikor fog deviáns magatartássá mélyülni, az egyfelől a szocializáció „eredményességén”, másfelől a különböző normákat képviselő társadalmi osztályok erőviszonyainak „pillanatnyi” állásán múlik. Nem feledkezhetünk meg semmiképpen sem arról, hogy a gyermeket mindenekelett a család készíti fel a rá váró életre, a család kényszeríti rá, hogy megtanuljon mások akarata szerint élni, s hogy az uralom adott formáit és képviselőit megfelelőképpen tisztelje. Csakhogy a család társadalmi helyzetéből, a családi kapcsolatformákból, a szülők személyiségéből stb. fakadóan az alkalmazkodás igen sokféle formája jön létre, a vak engedelmisségtől a formák tiszteletben tartásáig, a tökéletes szerepazonosulástól a perfid magatartásig. Hogy az alkalmazkodási formák változatos sokféleségén belül hol, mikor, milyen magatartás fog deviánsnak bizonyulni, az a társadalmi körülményeken múlik. Ilyenformán a nonkonformitásról nem beszélhetünk mint „engedetlenségről”. Elvégre emögött is fellelhető mindig egy olyan értékmeghatározó csoport, a másokhoz fűződő kapcsolatoknak egy olyan vonatkozási rendszere, amelyhez viszonyítva az egyébként deviánsnak mondott magatartás voltaképpen „engedelmességet” jelent.

A „normák” tehát lehetnek sokfélék, változhatnak, a deviáns viselkedést azonban ugyanazok a társadalmi erők és mechanizmusok hozzák létre, mint a normáknak pillanatnyilag megfelelő konform viselkedést (Merton). Ezért úgy tűnhet, hogy a devianciák kérdésében végeredményben a szociológiára vár a tisztázás dolga.

A DEVIÁNS VISELKEDÉS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSI MÓDJA

A szociológia kezdettől fogva arra törekedett, hogy együtt tárgyalja a normáktól eltérő viselkedésformákat és valamilyen közös elméletet dolgozzon ki magyarázatukra. Amilyen egyszerű és természetes volt ez az óhaj, olyan nehéznek bizonyult megvalósítása. A bűnözés, alkoholizmus, kábítószer-élvezés, szexuális zavarok, öngyilkosság, elmebetegségek stb. kialakulásában *egyaránt* szerepet játszó tényezőket már csak azért is nehéz volt feltárni és azonosítani, illetve megfelelő elméletbe ágyazni, mert a kérdésben érintett szakszociológiák — családszociológia, jogszociológia, vallásszociológia, üzemszociológia, politikai szociológia stb. — kezdettől fogva különböző irányokba vitték a kutatást, egymástól olykor merőben eltérő tényezőket találva fontosnak. Az egységes elmélet megfogalmazását nagyban nehezítette a szociológia funkció- és szerepvállalása is, amennyiben a deviáns jelenségekkel kapcsolatban a társadalom struktúrális ellentmondásait kellett alkalmasint elméletileg áthidalnia, messzemenően szem előtt tartva a kurzust, vagyis az adott szociális rendszer ideológikus elvárásait. S hogy a szociológia mikor és milyen értelmezést kínált vagy kínálhatott fel a deviáns jelenségekre vonatkozóan, az mélysegesen összefüggött a szociológiának ezzel a funkció- és szerepvállalásával.

Ismerkedjünk meg az alábbiakban néhány fontosabbnak vélt koncepcióval, anélkül, hogy a devianciakutatás nagy vargabetűt sorra bejárnánk.

A deviáns jelenségekkel kapcsolatos szociológiai kutatások alapján igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a normaszegő viselkedés gyakorisága térben és időben változik. Ez a körülmény, vagyis hogy a deviáns viselkedés eltérő gyakoriságot mutat különböző országokban vagy azonos országon belül különböző városokban; különböző társadalmi rétegeknél és etnikai csoportoknál, vitathatatlanná tette a társadalmi tényezők szerepét a deviancia kialakulásában. A deviáns viselkedés *társadalmi természetének* felismerése jelentős lépés volt még akkor is, ha az ezzel kapcsolatos koncepciók a valóságbeli viszonyokat kezdetben nem is nagyon érintik.

A társadalmi gyökerek közül először a szegénységre terelődik a hangsúly, annak az egyszerű megfigyelésnek az alapján, hogy a társadalom szegényebb rétegeiben sokkal nagyobb számban fordultak elő olyan deviáns megnyilvánulások, mint az alkoholizmus, bűnözés, öngyilkosság stb., szemben a társadalom egzisztenciálisan jobb helyzetben levő rétegeivel. A szegénység mellett azonban hamar fel kellett figyelni egy kezdetben inkább csak járulékosnak vélt tényezőre is, a társadalmi mobilitás szerepére. A devians személyek ugyanis elsősorban a nagyvárosokba kerülő, igen alacsony egzisztenciális és kulturális szinten élő családokból kerültek ki nagy számban. Az urbanizáció, a társadalmi mobilitás és a devianció összefüggéséről a későbbiek során egyre több szó esik, és a mai,

legmodernebbnek számító elméletek sem hagyják figyelmen kívül. Nyilvánvalóan kell, hogy tartalmazzon ez a megfigyelés a deviáns magatartás kialakulása szempontjából valamilyen *releváns* tényezőt.

Szem előtt tartva az interperszonális viszonyok és általában az emberi kapcsolatformák meghatározó szerepét a különböző magatartásformák kialakulásában, nem is túlságosan nehéz ennek a releváns tényezőnek a mibenlétére rájönnünk. Mint ismeretes, a társadalmi mobilitás, a gyors urbanizáció — meghatározott társadalmi strukturális változások szerves részeként — jelentős mértékben korlátozza vagy csaknem megfosztja az embereket a más személyekkel való érintkezés lehetőségétől. Az új környezet, az idegen életforma, nemritkán a nyelvi nehézségek is; a hagyományokban, szokásokban, viselkedési normákban megnyilvánuló különbség, mind leszűkítik a személyi kapcsolatteremtés lehetőségét, társtalanná, magányossá teszik az emberek tíz- és tízezeit. Ebben a helyzetben a családon, az etnikai csoportokon, illetve a szubkultúrán belüli kapcsolatok és személyi függőségi viszonyok szerepe jelentős mértékben megnő. Olyannyira, hogy csaknem kizárólagosan ezek a viszonyulások válnak a viselkedés meghatározó elemeivé, növelve az új környezet nonnáival való konfrontálódás veszélyét.

Mindez azonban csak napjainkban, mindenképpen a devianciakutatásban alkalmazott korszerű szociálpszichológiai szempontok alkalmazása során válik ismertté. A deviáns viselkedés magyarázatára vállalkozó szociológia sokáig nem tud megszabadulni attól az *organikus társadalomképtől*, ami kizárja az ilyen értelmezések lehetőségét. Az organikus társadalomszemlélet ezzel merőben ellentétes magyarázatot kínál fel. Aból a feltevésből indul ki, hogy ha a társadalom „harmonikus összműködését” valami megzavarja, akár a betegség a testi szervezet működését, az csakis valamilyen *patológiai elváltozás* jele lehet. A betegség-mítosz hatása ez a szociológiai gondolkodásra, ami a devianciakutatás népes és terebélyes irányzatává szélesedik³. Ennek tükrében nemcsak az alkoholizmus, a bűnözés, a szexuális zavarok, az öngyilkosság és elmebetegségek bizonyulnak patológiás jelenségeknek, de a családok felbomlása, a faji ellentétek, a politikai válságok és a sztrájkok is.

Ezt a szociálpatológia néven szerveződő és erősödő irányzatot C. W. Mills részesíti majd kellő bírálatban, melynek legfőbb tételei ma is érvényesek. Mills szerint a szociálpatológusok legfőbb bűne az, hogy nem törődnek azzal, milyen normarendszer alapján minősítenek valamilyen magatartásformát vagy társadalmi jelenséget patológiásnak, mint ahogy nem vizsgálják azt sem, hogy a patológiásnak tartott magatartásformák és jelenségek hogyan függnék össze az adott társadalom strukturális sajátosságaival. E szempontok tisztázása nélkül, mondja Mills,⁴ a szociál-

³ Vö.: J. L. Gillin: *Social Pathology*. 1933. valamint G. B. Mangold: *Social Pathology*. 1932.

⁴ *A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat, Budapest, 1974. 20. old.

patológusok hallgatólagosan elfogadják az amerikai középosztály felfogását a társadalomról és annak történéseiről. A szociálpatológia ugyanis elsősorban az Egyesült Államokban szerez híveket magának, érvényt szerezve egy olyan társadalmi réteg nyomásának, amely saját biztonságát és a helyzet stabilitását szem előtt tartva kórosnak és patológiásnak kiált ki minden magatartást és társadalmi történést, ami potenciális veszélyt jelenthet számára. Éppen e szerepvállalásánál fogva, a szociálpatológia meglehetősen konzervatív irányzat.

A deviáns viselkedés társadalmi természetének felismerése ellenére a szociológiai kutatásokban sakkáig érvényesülnek olyan törekvések is, amelyek a probléma gyökerét az individuális tulajdonságok szintjén próbálták meg lokalizálni. Ezek a törekvések Durkheim szociológiájának megjelenésével szenvednek törést, minden jel szerint végérvényesen. Noha Durkheim egy látszólag teljesen individuális jellegű deviáns magatartásforma, az öngyilkosság vizsgálatából indul ki, bebizonyítja, hogy e jelenség gyakoriságában minden kétséget kizáróan társadalmi tényezők játszószák a döntő szerepet. Durkheim az öngyilkosság gyakoriságából a társadalmi integráció eltérő fokára következtet. A társadalmi integráció gyengülését anómiaként értelmezte, mely anómiás állapot következtében veszünk el az emberek biztonságérzetüket, ennek következtében kerülnek másokkal konfliktushelyzetekbe, és ebből kifolyólag nem tudják kellőképpen uralni, szabályozni belső (kóros) késztetéseiket. A társadalmi integráció gondolatával Durkheim kétségkívül közel kerül a deviáns magatartásformák kialakulásának gyökeréhez, de mivel figyelme az emberi kapcsolatformákról a normákra terelődik, mivel a társadalom történéseit és „tényeit” a normák alakulásának nyomon követésével véli megragadni, és legfőbb célja „a morális élet tényeinek a pozitív tudomány módszerével való megrajzolása”⁵ lesz, mind távolabb kerül a deviáns jelenségek és egyáltalán az emberi magatartásformák kialakulásában lényegi szerepet játszó társadalmi mozgások megértésétől.

A durkheimi anómia-koncepcióból leginkább hasznosítható gondolatokat az ún. „chicagói iskola” mélyíti tovább. Kutatások sorával igazolják, hogy ott és azok között sok a bűnöző, az alkoholisták, az öngyilkos, a prostituált stb., akik természetes emberi kapcsolataikból kiszakadva élnek és mindemellett még egzisztenciális gondokkal is küszködnek.

Bár a modern társadalmak elszemélytelenítő hatása a devianciakutatás során többször szóba kerül, ezen belül az interperszonális viszonyok igaz jelentőségére tulajdonképpen nem derül fény. Még a társadalmi struktúrális változások következményeit a legmesszebbmenőkig figyelembe vevő koncepciók is megmaradnak a magatartás és a norma szintjén. A deviáns jelenségekkel kapcsolatban feltánják és tisztázzák az értékek és normák ellentmondásos jellegét, s kimutatják ennek az emberi magatar-

⁵ Lásd Kulcsár Kálmán: *A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971., 235. old.

tásra gyakorolt problematikus hatását is, ám ezek az összefüggések a magatartásformákat meghatározó személyi függőségi viszonyokhoz képest csak külsődleges tényezőket érintenek. Vonatkozik ez Merton munkásságára is, aki kétségtől eltekintve a legalaposabb és legátfogóbb koncepciót kínálja fel a társadalmi struktúra és a különböző magatartásformák összefüggéseinek értelmezésére⁶.

Merton tulajdonképpen Durkheim anómia-elméletét újítja fel és fejleszti tovább. Koncepciója azon a felismerésen nyugszik, hogy a kulturálisan meghatározott célok és a célok eléréséhez megengedett eszközök konfliktushelyzeteket eredményezhetnek. Ezeket a konfliktushelyzeteket nevezi Merton anómia-állapotnak, ami társadalmi rétegenként eltérő lehet. Merton szerint ezeknek a konfliktusoknak a megoldására többféle lehetőség kínálkozik, s asszerint, hogy az egyén milyen eszközökhöz folyamodik, négyféle magatartási típust különböztethetünk meg. Ezek a magatartási típusok azonban, melyek száma utólag bővül (konformitás, újítás, ritualizmus, elvonultság és lázadás), egyazon tézis igazolását szolgálják. Nevezetesen, hogy alapvetően minden embert az érvényesülés és a meggazdagodás vágya motivál, és az ebből származó frusztrációk végzik tulajdonképpen a személyi differenciálódást. Aligha vitatható, hogy Merton vizsgálódásainak színhelyén, az amerikai társadalomban a sikerkultusz mindenek fölött áll. Az anyagi érvényesülésnek ez az erős ki-domborítása azonban, az ember egyéb szükségleteinek rovására, mindenképpen magával vonja a társadalmi viszonyok és az ember személyi mivoltának szimplifikálását. Nem véletlen, hogy Merton a későbbiek során kísérletet tesz arra, hogy a „siker és célok” fogalomkörét újraértelmezve azt jelentős mértékben kiszélesítse. Csakhogy ettől koncepciójának alapvető problémája, hogy a deviáns jelenségek s általában az emberi magatartásformák kérdéskörét a normák szintjére lokalizálja, mit sem változik. Merton munkássága így számunkra nem e típusok leírásában hasznosítható elsősorban, hanem ennél, mint látni fogjuk, sokkal fontosabb és általánosabb érvényű tanulssággal szolgál.

⁶ Lásd Robert K. Merton: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Budapest, 1980.

BOLONDOK ÉS SZABVÁNYEMBEREK (II.)

Az antipszichiátria antimítosza

VARGA ZOLTÁN

Giordano Bruno tehát önsorsrontó volt — merül fel bennem ezek után. Galilei viszont... nos igen, ő is, addig legalábbis mindenképpen, amíg ragaszkodott tanaihoz, kényszerű megtagadásuk után ellenben már „önsorsjavító”. Ezek szerint tehát az előremutató, racionális tartalmú, logikus érveléssel védhető, kétségbevonhatatlan „valóságértékű” magatartás ugyanúgy önsorsrontó lehet, mint az örültség? Természetesen, hiszen, amint ez már kiviláglott, a bolond szerepe a nézeteihez a környezettel, a „világgal” szemben, a túlerő ellenében ragaszkodónak jut, míg a „normálisé” az „okosabb enged” szabályának megfelelően cselekvőnek, a megalkuvónak.

Vagyis az önsorsrontás fogalma ellentétéként szinte magától felbukkanó „önsorsjavítás” ilyenformán a megalkuvással egyértelmű. Azzal a magatartással, melynek rosszálló mellékszöngéje alighanem a nonkonformizmus egyfajta leegyszerűsített képletre épülő romantikus kultuszával áll összefüggésben. Pedig hát meg nem alkuvó lehet az is, aki meg nem alkuvóan törtet valamilyen végsőkéig önző cél felé, aki ilyenformán sokkal inkább gátlástalan egoistának bizonyul, semmint egyéniségnek. És hát különben is: Déry Tibornak abban a gondolatában sem rejlik éppen kevés igazság, miszerint az okos kompromisszumra való képesség voltaképpen nagyszerű tulajdonsága az embernek. Tagadhatatlannak látszik ugyanis, hogy sokszor éppen ez jelenti a humánusmot, az adott helyzetben a lehető legjobb megoldást — akkor is, ha esztétikailag nem túl hatásos. Amennyiben viszont megalkuvás, konformizmus, kompromisszum helyett ugyanilyen elítélő hangsúllyal alkalmazkodást emlegetünk, nem árt emlékeznünk rá, hogy valamennyi élőlény közül a legmagasabb fokú alkalmazkodásra éppen az ember képes, amiért is ez a tulajdonsága aligha minősíthető alapvetően embertelen tulajdonságnak. Kiírhatatlan emberi tulajdonságok elítélésének pedig különben sem lenne semmi értelme.

Egy dolog azonban kétségtelen: az alkalmazkodás, mint a túlélés ké-

persége, egyedek, illetve személyek közötti kapcsolatban, eredetét tekintve mindenképpen az alárendelés, a meghunyászkodás, a behódolás képességét jelenti. Ilyenként mutatkozik meg a csoportokban élő állatoknál, amelyeknél, a dominációra törekvéssel együtt, az egyes példányok csoporton belüli rangját határozza meg, vagyis a hierarchia kialakulásában játszik szerepet. Messze a „majomszint” alatt is már, sőt nem is csak az emlősöknél, hanem számos madárfajnál is. Ahogyan azt Konrad Lorenztől is megtudhatjuk, az állatoknak sajátos, az illető fajra jellemző „egyemenyes jelek” is vannak, melyekkel a gyengébb tudatja behódolását az erősebb féllel, amiért is aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a gyengébbnek ez az erősebbnek való behódolása teszi egyáltalán lehetővé az állatok csoportos együttélését, úgyhogy ilyenformán az akár „társadalmoszervező” erőként is emlegethető. Nemcsak az egyedek, hanem az egész faj fennmaradását is biztosítja, főleg a ragadozók esetében, amint erre Lorenz a hím farkasok szerelmi párharcáról szólva külön is utal, elmondva, miképpen kerül gátlás alá az ellenfele torkát szorongató győztes a legyőzött behódoló jeladásának hatására, hogyan válik képtelenné a döntő harapás megtételére. Hogy e behódoló magatartás terén megfigyeltek-e már zavarokat, őszintén szólva annak ellenére sem tudom, hogy Jane Goodall említett tesz egy környezetéhez viszonyítva nagyon is idegbetegként viselkedő majomkölyökről, ezt illetőleg azonban roppant érdekes Lorenznek az a megfigyelése, hogy eltérő fajú állategyedek konfliktusa sokszor azért végződik gyászosan, mert a győztes nem érti a legyőzött behódoló jelzéseit. Am ha netán előfordul ilyesmi azonos fajú állatok közt is, a végeredmény aligha lehet kétséges. Egy a lényeg azonban, a hierarchiába való rendeződés terén mindenképpen a fizikai erő játszik döntő szerepet. Ez azonban, amint azt Jane Goodall gyakran emlegetett könyvéből megtudhatjuk, a csimpánzoknál már bonyolultabb formában mutatkozik meg, annyiban legalábbis, hogy egyes nagy erejű hímek nem látszanak érdekeltnek az „előkelő helyek” elfoglalását illetőleg, jámborságuk és közömbösségük folytán megelégszenek a hátsó sorokkal, mintha csak azt gondolnák, ugyan miért törjék magukat, másoknál viszont mint ha már a dominálásra való törekvés más, nem erőszakos formája, a ravaszsággal való célratörés kísérletei, a gyengeség kompenzálásának jelei is megmutatkoznának, feltehetőleg az egyed társainál magasabb intelligenciája következtében. Úgy is mondhatnánk, a terrorizálás mellett a manipuláció is mutatkozni kezd, előrevetítve a hierarchiában való érvényesülés eszközeinek azt a differenciálódását, ami az emberré válás során egyre inkább megmutatkozott, hosszú időn át azonban, méghozzá lényegét tekintve alighanem az ősközösségi társadalom egész szakaszában, az egyedi, személyes tulajdonságok függvénye maradt. Abból eredően azonban, hogy ebben a primitív hierarchiában a legalárendeltebb helyzet sem jelentett alapvető életmódbeli különbséget, feltehetőleg ritkán vált csak komoly zavarok okozójává. Legalábbis az osztálytársadalmakhoz képest,

amelyeknek létrejöttével a hierarchia struktúrája egyre inkább összetett lett, bonyolulttá vált. Úgy is mondhatnánk, „emeletesség”. Olyképpen, hogy a társadalom egészét jelentő, talán „makrohierarchiának” is nevezhető hierarchián belül az egyes osztályok képezték az egyén helyét durván és a személyes képességektől függetlenül meghatározó, egyben pedig alapvető életminőségbeli különbséget is jelentő emeleteket, amelyeken belül viszont egy másik hierarchia, a „mikrohierarchia” érvényesült, a személyes tulajdonságok érvényre jutásának sokkal inkább teret engedve. Egészen kivételes képességek mellett is csupán szerencsés körülmények közt téve lehetővé a felsőbb emeletre jutást az egyén számára, válságos helyzetekben, az osztályviszonyok átrendeződésekor sokkal inkább, mint stabil, megállapodott viszonyok között, többnyire az egyéniséggé válásnak sem kedvezve éppen; olyan mozdulatlan, évszázadokon, sőt évezredekken át szinte csak önmagukat reprodukáló társadalmak alsóbb régióiban, mint az óegyiptomi, szinte semmiféle szerepválasztási lehetőséget sem kínálva, egészen az öntudatlanságig magától értetődővé téve az alkalmazkodást. Más szóval az engedelmesség, a behódolást, annak az alárendelt helyzetnek a vállalását, ami nyitottabb, dinamikusabb társadalmi körülmények közt már inkább a szerep kényszerű vállalását jelentette, a „másképp nem lehet” belátását vagy a nyers erőszaknak való engedést —, illetve az ellenállást, a „parancsmegtadást”, többnyire az önsorsrontó-önmegsemmisítő lázadást. Lázadásként olykor alighanem az „őrültséget” is, amely ilyen körülmények közt érdekes módon nem is bizonyult minden esetben önsorsrontónak, nyilvánvalóan sokkal kevésbé, mint napjainkban: szakrális, irracionális elemekkel átszőtt kultúrákban ugyanis a ma ideg- vagy elmebetegség tüneteiként értékelt jelenségek, hisztérikus vagy epileptikus rohamok, különféle delíriumos állapotok, rendszerint a természetfeletti erővel, démonokkal, istenekkel való kapcsolatot jelentették, rettegéssel elegy tiszteletet váltottak ki a környezetből, amiért is a varázsló, a jós, a szent, a próféta szerepét kínálhatták, ilyenformán tehát a társadalmi felemelkedés eszközeivé is válhattak, úgyhogy akár szimulálásuk is „kifizetődött”.

Minél inkább misztikus és irracionális tehát valamely kultúra, annál inkább beleilleszthetők a különböző mentális zavarok, annál kevésbé minősülnek betegségnek, úgyhogy az egyén számára „esztelenül” vagy „eszeveszetten” viselkedni gyakran éppen „ésszerű” lehet. Mint ahogy, amint azt a „szkizofrén szövegek” és a szürrealista költészet közötti párhuzam is megmutatta, a mai kultúra legtöbb irracionális elemet tartalmazó, sőt a ma emberének irracionális szükségleteit sokszor mintegy a vallást is pótló módon kielégítő művészet terén ez az „őrületnek” társadalmi elismerést biztosító lehetőség még napjainkban is fennáll. Ugyanakkor azonban az őrültség, eszelősség, bolondság fogalma egyáltalán nem korunk terméke, megvoltak ezek a fogalmak a régi vallásos kultúrákban is, úgyhogy a „legalizálásnak” és a felemelkedésnek ez az útja mindig is

roppant kockázatos volt, nyilvánvalóan a „betegség” jellegétől, „eszmei tartalmától” is függött, néha meg alighanem egy hajszálon múltott, önsorsjavító eszközzé vált-e vagy önsorsrontóvá. Amennyiben az előbbit eredményezte, úgy megint csak nem mentesen az alkalmazkodás momentumától, sőt ezt illetőleg az alkalmazkodás a „normálisok” alkalmazkodási reakciónál akár még sikeresebbnek is tekinthető, mivel nem csupán túlélést biztosított, hanem emelkedést is, éppen az egyéniség elfogadtatásának képessége segítségével. De még az ilyen „hódító” vagy „hódoltató” alkalmazkodás is behódoló egyúttal, kielégítése bizonyos, a hívek lelkében lakozó s a kultúra jellegével összhangban álló elvárásoknak, mindannak, ami összességében az erősebb felet jelenti. Vagyis az alkalmazkodás lényege mindvégig az maradt, ami kezdetben, még az ember előtti világban is volt: behódolás az erősebbnek. Épp csak az emberi társadalomban a fizikai erő vagy gyengeség szerepét egyre inkább az egyén társadalmihatalmi helyzete vette át — háttérben a „bunkóval”, vagyis az *ultima ratio*ként mindig is bevetett erőszakkal természetesen. Előtérben vagy inkább a felszínen viszont az intellektuális fölényvel, de mindenképpen a hatalmi helyzet függvényeként, mivel az engedelmesség az alárendelt számára csakis addig lehet természetes, amíg maga is hisz ennek a valóságos vagy vélt fölénynek a létezésében. Aminnek hordozója lehet személy (apa, hűbérúr, uralkodó, hivatali főnök stb.), de lehet „anonim tekintély”, vallás, konvenció, ideológia vagy egyszerűen a többség, a közvélemény is. Valahányszor tehát lázadunk ellene, vagy egyszerűen csak „mások vagyunk”, egyéniségnek mutatkozunk, mindig ezt a „hivatalos” szellemi fölényt vonjuk kétségbe. Ugyanakkor pedig a magunkét nyilvánítjuk ki. Ami vagy megvan vagy nincs meg bennünk.

Amikor tehát a Szász által feladott lecke, illetve a Benedek István segítségével leszűrt tanulságok valamiféle, legalább elméleti megoldást kínáló „utópikus” megközelítésére készülődünk, mindenképpen nyilvánvaló lehet, hogy mindaz, amit korábban Benedektől alkotó és nem alkotó egyéniségekről, valamint egyéniség nélküli emberekről idéztünk, valójában ebbe az előtörténeti és történelmi-társadalmi háttérbe vetítetten látszik igazán érvényesnek csak. Azzal a kiegészítéssel még, hogy az egyéniséggé válás feltételeinek nyilvánvalóan vannak biológiai, illetve genetikai hordozói is, mindenekelőtt az intelligencia és az idegérzékenység tekintetében. Nyilvánvalónak tűnik ugyanis, hogy azonos társadalmi-mikrokörnyezeti, illetve kulturális hatások mellett sem válik vagy nem válik mindenki egyformán egyéniséggé, bármennyire reménytelennek látszon is konkrét esetekben elkülöníteni a biológiai tényezőket a szociális-kulturális faktoroktól. Akár attól is, hogy vajon egy adott társadalom értéként tekint-e az egyéniségre, kívánatos tulajdonságnak tartja-e az alkotókészséget, az önálló gondolkodást, a kritikus szemléletet, autonóm személyiségként való kibontakozást kíván-e tagjaitól, vagy éppen ellenkezőleg. Ilyen sikerközpontú kultúrában ugyanis, amilyen a miénk, a „másság”, a

többtől való különbözőzés mindenképpen sokkal kívánatosabb az egyén számára, mint amilyen az egyéniséget tudatosan és programszerűen elfojtani igyekező kollektivistá társadalmakban. Korunk társadalmaira, még hozzá a kapitalistára és a szocialistára egyaránt, e tekintetben sajátságos ellentmondás jellemző. Dilemmák elé állítják az egyént, s főleg abból fakadóan rejtegetnek csapdát számára, hogy elvben az autonóm és alkotó egyéniséget tekintik értéknek, ugyanakkor a gyakorlatban nagyfokú alkalmazkodást követelnek, túlnyomórészt olajozottan bejáratott rutinfeladatokat kínálva csupán. Amint azt Szász művéből szintén megtudhatjuk, érdekesen tükröződik ez a nevelésben is, mivel az szocializációként a másokhoz való alkalmazkodás, ha ugyan nem a tekintélyeknek való alárendelés irányában hat, oktatói feladata révén viszont alkotói és kritikus magatartásra serkent. Alighanem olyanokban is alkotói adottságokat bontakoztatva ki, vagy csupán ilyen adottságok meglétének illúzióját keltve bennük, akiket a társadalom képtelen ellátni ilyen feladatokkal. Marad tehát csak a pusztá igény. Sokszor pedig nem is valóságos alkotói igény, hanem inkább csak az alkotói vagy vezetői szerepkör iránti áhítozás, a szereplésvágy, a figyelem központjába kívánczóság, akár látszateredmények árán is, de lehetőleg a velük járó (nemegyszer csak vélt) anyagi előnyökkel egybekapcsolva. Nem is annyira a nevelés folyományaként, inkább a társadalom egészének sikerkultusza következtében. Annak folytán, hogy a nyugati civilizációban, ideértve a „politikai Keletet” is, legalábbis annak európai felét, az önmegvalósítás szinonimája az „érvényesülés” lett, eszményképe a sikerember, a sztár, a híres művész, tudós, politikus, forradalmár, sportoló, pénzember — vagy éppen a híres bűnöző. Főleg az elégtelenül szocializált, csökkent alkalmazkodó képességű ember számára. Márpedig az ilyenek száma állandóan növekvőben van, mivel a modern ipari társadalom által szétzilált, bomlóban lévő család is mindinkább kiegyensúlyozatlan, rosszul szocializált emberek tömegét „dobja piacra” szemmel láthatóan ezek „bővített újatermelését” ígérve. „Selejtet” produkálva, egyéniségeket, de nem alkotókat.

Nem beszélve arról, hogy az eleve adott és a kellőképpen kifejlesztett képességek egy jelentős része is könnyörtelenül áldozatul esik a nagy számok törvényeinek.

Ennek kapcsán jut eszembe a már nem tudom, hol olvasott „militarista” példa. Arról, hogy hiába van ezer tábournoki képességű emberünk, ha csupán száz tábornokra van szükség. Amiért is az ezer közül kilencszáz csak ezredes, őrnagy, százados stb. marad. Ha ugyan nem közlegény csupán. Azaz, ha ezt a játékot kissé tovább nyúzzuk még, hamarosan kiderül, hogy nem is kilencszáz. Hanem, mondjuk, kilencszázötven. Mivel a száz tábornok közül csak ötven valóban tábornoki képességű, a másik ötven abból a tízezerből került ki, amely csupán meg van győződve tábornoki képességéről. Akik közül viszont megmarad kilencezer-kilencszázötven. Hogy közülük kilencezer-négyszázhuszonöt képességébe vetett ha-

mis illúziójával is többé-kevésbé leszámolva nyugodjon bele, hogy nem jutott el a tábornoksáig, négyszáz olyképpen, hogy a körülményeket, sőt rosszakaróit hibáztassa ugyanezért, tartós gyűlölettel és keserűséggel telítődjön, de ikórosnak mégsem mondható lelki következmény nélkül vegye tudomásul a helyzetet, hús „belebetegedjen”, önmagával és a világgal meghasonlott legyen, őt viszont tábornoknak képzelje magát. Egyetlen valaha csakugyan tábornoki képességű ember társaságában abból a bizonyos tábornoknak való ezerből.

Természetesen a számarányok teljesen önkényesek itt. Bevezetőképp annak az utópiával folytatandó további játékhoz, amire Benedek István alkotó és nem alkotó egyéniségekről, illetve nem egyéniségekről szóló fejtegetése késztet. Feltéve, hogy jövőbe tapogatózó igyekezetünk nem elégszik meg a szokásossal, vagyis azzal a ködbevesző megállapítással, hogy a mentális zavarok ikérdésének igazi megoldását az őket kiváltó élethelyzetek megoldása, végső fokon az emberek közötti érdekellentétek felszámolása jelenti tulajdonképpen. Hanem több-kevesebb komolytalansággal ugyan, de mégiscsak megpróbáljuk konkretizálni az utópiát, elképzelve magunknak valamilyen, a különböző emberi adottságokon alapuló „szelktív társadalmat” is. Olyképpen, hogy az alkotó egyéniségeknek, lehetőségük jellegének megfelelően, részben irányító-szervező, részben valóságfeltáró (pl. tudományos kutató) szerepeket osztunk ki, részben viszont valamilyen függetlenül lebegő kritikus magatartást engedélyező autonóm státust biztosítunk számukra, biztonságuk hathatós szavatolása mellett természetesen — nehogy Platón módjára száműzzük a költőket, s általában is a művészeket birodalmukból. Nagylelkűen átengedve a termelő munkát a nem egyéniségeknek, azoknak, akikből Benedek szerint is „hiányzik a függetlenség, a szabad vélemény, az önálló állásfoglalás utáni vágy”, vagyis akik menekülnek a szabadság elől. Szükség esetén gondoskodva róla, hogy meneküljenek.

Úgyhogy most már „csak” a nem alkotó egyéniségekkel lenne problémánk. Éppen csak velük mi legyen? Már mint a McMurphyhöz hasonlókkal, hogyha úgy tetszik. Azon túl, hogy kimondjuk, napjainkban egyéniségnek lenni olyan luxus, amit csakis megfelelő alkotói adottságok mellett engedhet meg az ember magának, s akkor sem kockázat nélkül... Egyszóval máris abbamarad a játék, s még csak nem is feltétlenül azért, mert elképzelésünk máris Huxley *Szép új világára* kezd ijesztően hasonlítani, mivel arra is gondolhatunk, hogy ez az új világ számunkra azért ijesztő mindenekelőtt, mert nála kevésbé racionális világból tekintünk rá — onnan, ahonnan nézve az értelem látomásai mindig félelmetesek. Inkább azért a megállás itt, mert az említett szereposztáshoz az előzetes szelekció semmilyen megbízható eszközzel nem rendelkezünk, vagy ha mégis, annak eredményességét csakis a spontán személyiségformáló erők valamilyen kiküszöbölése biztosíthatná. Alighanem a család megszüntetése, ami az utópiák utópiájával egyenlő. Nem véletlen viszont, hogy az

„embertenyésztés”, a „gyermekgyár” a családi otthon helyébe állított intézményes tömegnevelési rendszer minden utópiában és anti-utópiában, megvalósítandó eszményként vagy elrettentő példaként, de egyaránt ott szerepel, Platón Államától kezdve egészen a *Szép új világig*. Nem beszélve arról, hogy az ilyen rendszerek szükségszerűen a társadalmi mozgások leállítását jelentenék, a már meglévő állapotok konzerválását szolgálhatnák csak, mint ahogyan az intézményes pszichiátria hatalommá válása is csak ezt szolgálhatja. Lényegében a beszabályozottságnak, az intézményességnek azt az egyre inkább nyomasztó rendszerét, amely oly mértékben követel már „szabványembereket”, hogy az egyre inkább összehúzóba kerül a „legnormálisabbnak” számító ember emberi mivoltával is. Annyira, hogy lassanként azok is az egyre szűkülő körön kívül kerülnek, s „deviánsnak” minősülnek, akik nemrég még rajta belül maradtak. Azzal a talán nem is egészen elméleti veszéllyel fenyegetve, hogy a normán belül hovatovább már csak a normaalkotók, Szász szavával élve, az elnyomói szerepre mindig kész „klasszifikátorok” maradnak meg, annak a Benedek által nem említett, de napjainkban egyre inkább feltörőben lévő „típusnak” a képviselői, akiket talán „intelligens nem alkotó egyéniségeknek” vagy akár „intelligens nem-egyénségeknél” nevezhetnénk. Azon az alapon, hogy a magas intelligencia nem teljesen azonos a kreativitással, az alkotói készséggel. Ami annyit jelent, hogy ez a „típus” intelligensebb ugyan az átlagosnál, de csupán a maga komputer-módján, emellett pusztán az „érdekek harmóniájának” köszönhetően is kiegyensúlyozott mikrokörnyezetben cseperedik, nem csupán jól szocializált tehát, hanem jól szituált is, útja jól egyengetett, semmi oka hát haragudnia a világra, amelybe beleszületett, nincs oka lázadnia ellene, nincs oka környezet normáinak egyetemes érvényét kétségbe vonni. Minden feladat számára nyitott, azt oldja meg, amivel éppen megbízzák, s nem is rosszszul, alighanem „tulajdonság-nélküliségének” köszönhetően. Mindössze a feladat értelmén nem gondolkodik el sohasem, vagy ha olykor mégis, nem árulja el. Egyformán alkalmas mérnöknek, orvosnak, jogásznak — vagy éppen pszichiáternek. Ilyen minőségében pedig valóban kész bolondokházába küldeni Jézus Krisztust is, feltéve, hogy ez egyetemes érték-mérővé vált közepszerűség mindenható érdeke így kívánja. Úgy is mondhatnánk: a Szép új világé.

Mert ennek fenyegetően ránk vetődő árnyát az intézményes pszichiátria gyámkodó hatalma is jelenti. Ezért tetszenek Szász könyvének szenvedélyes féligazságai mégiscsak új szempontokat kínálnak. Önmagunkra rákérdezőnek.

ÚJ FORMÁK, ÚJ TARTALMAK

KOLTAI TAMÁS

Trepļjov azt mondja Csehov *Sirály*ának első felvonásában: „Új formák kellenek... És ha azok nincsenek, akkor inkább ne is legyen semmi.” Vajon jogos-e ez a türelmetlen, dacos fölcattanás? Vagy inkább Arkagyinnának van igaza, amikor gúnyosan azt mondja, hogy fia korszakot akar alkotni a művészetben? A kérdést nem lehet metafizikusan eldönteni, csak a *színpadon*, ahol elvek helyett valóságos emberek, sorsok mérkőznek meg egymással.

Ha magunknak, a magunk színházművészetének tesszük föl a kérdést, akkor is nehéz a válasz. Újat akarás nélkül nincs művészet. De senki sem léphet föl azzal az elhatározással, hogy korszakot akar alkotni, mert a korszakokat csak utólag jegyzi föl a színháztörténet.

Egy év, egy évad ritkán hoz létre korszakalkotót. A színház „csupán” kifejezi a kort, megfelel a kornak — s ezt nem teheti meg az új művészi ereje nélkül. Így hát mégiscsak jogos megvizsgálni: milyen új jelenségek fedezhetők föl az elmúlt időszak magyar színházában, mutatkoznak-e új formák és tartalmak, egyszóval hol, miben jelentkezik a művészi új?

CHARENTON ÉS A FORRADALOM

Mire ezek a sorok eljutnak az olvasóhoz, már múlt időben beszélünk a belgrádi BITEF-ről, amelyen a kaposvári Csiky Gergely Színház Peter Weiss hosszú című, világszerte *Marat/Sade*-ként rövidített drámájával vendégszerepelt. Ez az előadás, mint az 1981/82-es évad legjobbja, elnyerte a magyar színikritikusok díját. Illő tehát vele kezdeni a beszámolót.

Csakhogy a levéllíró dolga ezúttal rendkívül nehéz. Szívesen látba vetné minden képességét, hogy leírjon egy — véleménye szerint — csakugyan „korszakalkotó” (mert korszakot, irányzatot, szemléletet, stílust meghatározó) produkciót. Am kérdéses, hogy erre szükség van-e, mert megeshet, hogy az olvasó látta az előadást; vagy ha nem látta, hát bőségesen olvashatott róla a sajtóban a belgrádi fesztivál idején.

Röviden mégiscsak szólni kell annak az élménynek a jelentőségéről, amit a fiatal Ács János rendezése a magyar színház számára jelentett. Mindenekelőtt tudni kell, hogy Weiss Marat-drámájának a hatvanas évek budapesti Nemzeti Színházában volt egy sikeres, jó előadása, amely lényegileg a Peter Brook-féle első bemutató nyomdokain haladt. A kaposvári értelmezés lényegesen eltér ettől az interpretációtól, a darab — mondhatni — klasszikussá vált elemzésétől. Ennek az eltérésnek a lényegét nem tudjuk megragadni pusztán formai leírással. Természetesen elmondhatjuk, hogy az előadás minden egyes pillanata tartalommal telített, s a legkevésbé sem didaktikus értelemben, inkább a játék érzelmi-érzéki sodrása, a szimultán cselekmények dinamikus hullámlása, az állandó „történések” révén, legyen bár szó valóságos színpadi akcióról vagy egy mozdulatlan szereplő tekintetén érzékelhető belső folyamatról. De ez kevés. Ez a produkció „teátrális” része.

Fontosabb a tartalmi átértelmezés. Az első, ami szembeötlik a charentoni elmeógyógyintézetben lejátszódó események láttán, hogy a de Sade rendezte Marat-dráma szereplői nem elmebetegek, inkább deviáns személyiségek, pontosabban deviánsnak minősített magatartások üldözöttjei. (Hogy volt osztályhelyzetüket tekintve is konkrét értelemben különbözőek, arra utalnak a jelmezek.) A hangsúlyeltolódásra mind a szerzőnek a drámához írt jegyzetei, mind a korabeli történelmi tények — a charentoni elmeógyógyintézet működéséről fennmaradt dokumentumok — feljogosítanak. A kaposvári előadás rendezője ezáltal kétségtelenül lemondott arról, a trouvaillé-ról, amit egyrészt az örültség ábrázolása mint játéklehetőség kínál a színésznek, másrészt arról a sokkhatásról, amit az érzelmi-féltőbből szűrt örültek brutalizálása vált ki a „színház a színházban” jelenetek során. Mindezek kompenzálásaként viszont hallatlanul fölerősödött a játék *politikai feszültsége*, hangsúlyosabbá vált a drámabeli jelenet társadalmi antagonizmusa: a napóleoni „konzolidációt” képviselő Coullmier igazgató és a tizenöt évvel korábbi forradalom eseményeit újrajátszó „színészek” (akik között gyaníthatóan akadnak tényleges forradalmárok) szembenállása. A drámabeli „Marat-dráma” így sajátos fénytörésben jelenik meg, sokkal intenzívebben és egyértelműbben vonatkozik az előadás korára (1808-ra); olyannyira, hogy bizonyos pontokon, mindekenélkül Marat és Sade dialógusainak egy részében, a játék kilép a dráma kereteiből, és közvetlenül a szereplők jelenével, a fennálló társadalmi renddel — a Napóleon-császársággal — konfrontálódik.

Szemléletesen úgy lehetne megfogalmazni Ács János rendezésének lényegét, hogy a Weiss-dráma alapját képező dialógusvita nem Sade és Marat, hanem Sade és „Marat” között zajlik. (Az idézőjel arra utal, hogy nem a valóságos történelmi figuráról, hanem a szerepét játszó politikai internáltról van szó.) Mindez megerősíti a mű dramaturgiájának azt a lényeges konzekvenciáját, hogy a drámabeli „Marat-dráma” szerzője maga Sade, tehát — mint erre Alfred Alvarez már az 1964-es bemutatót

követően utalt egy Weisszel készült interjúban — lényegében ő teremt meg Marat alakját. (Noha nem tesz mást, mint dokumentarista hűséggel reprodukálja a valóságos történelmi alakot.) Weiss akkor azt válaszolta, hogy ha Sade formálná Marat-t, időnként a saját marat-i hangja olyan nagy mértékben fölerősödne, amire talán álmában sem gondolt volna. A kaposvári előadásban valami hasonló történik, amikor Sade és „Marat” közös szituációja — a Napóleon-féle konszolidációval szembeni üldözött „ellenzékiség” — a forradalomról szóló vitájuk minden pontján reflektálódik, s így maga a vita (voltaképpen: az események újrájátszása) nem más, mint politikai önvizsgálat, ideológiai és stratégiai elemzés.

Nincs szó a köztük levő alapvető viszony megváltoztatásáról. Sade megmarad kiábrándult individualistának, „Marat” pedig a forradalmi tettek emberének. De az előadás finoman, érzékenyen intellektuális Sade-jából hiányzik minden cinizmus, minden kaján politikai kalandorság, „Marat”-ja pedig nem az a kádjához szögezett, pengeéles, szenvedő aszkéta, akinek Marat-t megszoktuk. „Darabon kívül” kapcsolatuk, összevillanó tekintetük, a játékot és a szerepet föl vállaló nyitottságuk mögött dialektikus viszony rejlik. Jelképes erejű, hogy egy alkalommal „véletlenül” kicserélik a színpadon megszokott helyüket, vagy hogy a Sade hátán csattanó korbácsütéseket — miközben a mátki a forradalomról vall — „Marat” fogja föl, alulról tartván testével a fölfordított kádat, amelyen Sade fekszik.

Az egész előadást átszínezi az a kettős játék, amely a szereplők valóságos drámabeli helyzetének és szerephelyzetének egymásra tükröztetéséből fakad. A történelem dialektikájából következik, hogy aki Charlotte Corday-t alakítja, annak az „előadásban” is el kell követnie a gyilkosságot, hiába tiltakozik ellene „magánemberként”. A történelmi lecke ilyenformán az összes „charentoni szereplő” számára katartikusává válik, beleértve még Coulmier igazgatót is, aki egy ponton kénytelen szembenézni saját hatalmi helyzetének viszonylagosságával és erkölcsi labilitásával. Csak a négy brechti típusú Énekes foglal el semleges, kommentátori álláspontot a maga vásári pantomimjával és ironikus songjaival. A Kikiáltó azonban már föl adja semlegességét, a játék során közömbös klapanciákban megverselt „mesemondói” szerepét, hogy a végén beálljon a dacos menetelők sorába. Könnyáztatta jalkiáltása és fölcsikló zokogása — kezében a fölöslegessé vált utcakövel — azért megrázó befejezés, mert borzongató hitelességgel ébreszt rá, hogy Charentonból nem lehet újrakezdeni a forradalmat.

A terjedelmi korlátok nem adnak lehetőséget az előadás formai jegyeinek teljes „összeírására”. De nem lehet említés nélkül hagyni olyan lényeges motívumokat, mint a színészi játék fizikai-geztikus elemei, a víz-ágyúhoz fűződő asszociációk — ne felejtjük el: az intézet fürdőtermében vagyunk — vagy az anakronisztikus tárgyak használata. (Különbö-
séget kell tennünk anakronizmus és aktualizálás között. A Marat-előadás

nem aktualizált. A díszletben-jelmezben-kellékekben előforduló anakronizmus nem más, mint a színpad és a nézőtér konvenciója: megegyezés bizonyos könnyen értelmezhető információk gyors, zökkenőmentes kicseréléséről.)

ÁTÉRTELMEZETT KLASSZIKUSOK

Nemcsak magyar, hanem általános világszínházi tünet, hogy a legtöbb művészi újdonságot a klasszikusokat (át)értelmező előadások kínálják. A legtöbb vita is ebben a témakörben lángol föl. Jean Vilart egyszer megkérdezték, hogyan kell előadni a klasszikus tragédiákat. A francia népszínház atyja bölcsen úgy felelt, hogy ennek a látszólag egyszerű kérdésnek egy egész könyvet lehetne szentelni, de erre a könyvre hiába várunk, mert sem Talma, sem Copeau nem írta meg. S még hozzátette a cikkünk elején már említett tételt: az elméleti kérdésekre kizárólag a színpadon kereshető megoldás.

Csakhogyan ezúttal a színpad sem ad egyértelmű feleletet. A színpad legalább olyan bölcs, mint Vilar, mert azt mondja: ahány előadás, annyi dráma. Minden darabot újra meg újra meg kell fejteni a színház eszközeivel, s ez leginkább éppen a klasszikusokra érvényes. Mi más tartaná fönn évszázadokon át az érdeklődést Hamlet iránt, hacsak az a makacs hit nem, hogy még mindig van rejtett belső titka. Erwin Axer, a kiváló lengyel rendező mondja valahol, hogy a nézőt, aki jól ismeri a *Hamlet* című drámát, aligha fogja érdekelni egy olyan *Hamlet*-előadás, amely — legyen bármilyen színvonalas — nem tartogat a számára valamilyen meglepetést. Könyvtárnyi irodalom sem igazíthat el jobban Hamlet lelkében, mint az a jelenkori perc, amelyben valaki magára ölti Hamlet jelmezét. Hamlet nem létezik mint egyetlen meghatározott történelmi korhoz kötött figura. Hamlet történelmietlen lény. Fikció. Csak a színpadon él, attól a pillanattól kezdve, hogy bevonul a dán királyi udvarral, és csak addig a pillanatig, amíg még kimondja: „A többi néma csend.”

A valódi kérdések az új gondolati igényvel megszólaltatott klasszikusok esetében bukkannak föl. A szellemi koncepció azt kívánja, hogy elsőként Euripidész *Oresztész* című tragédiájának nemzeti színházi előadását említsük. Az antik tragédia megfelelő kiindulópont. Ugyanis nincs tartósabb dramaturgiai keret a mítosznál. A mítoszból nem lehet kilépni, következképp az antik tragédia jelrendszeréből sem. A mítosz azonban halott a mai néző számára. Hacsak nem helyettesítjük egy másik mítoszszal, amely megközelítően ugyanolyan érzékenyen érinti a mai közönséget, mint a maga idejében a görög mitológia a korabeli nézőt. S erre az ókori triász tagjai közül kétségtelenül a görög dráma „egzisztencialistája”, Euripidész a legalkalmasabb.

Az apját megbosszulandó, isteni beleegyezéssel anyagyilkos Oresztész tragédiája, akit jogos tettéért Erinniszek üldöznek, modern értelemben vett sorstragédia. Euripidész hőse a drámairodalom első nagy meghasonlottja. „Mint apjának felnőtt fia, valószínűleg magától is rálépett volna a bosszúállás útjára” — írja a kiváló művészettörténész, Kerényi Károly a mitológiai alakról. A drámában a bosszút szentesítő Apollón a gyilkosságot követően magára hagyja Oresztészt. Legalábbis arra a drámai időben kitágított egyetlen napra, amikor a mitológia szerint Menelaosz Trójából hazatérőben átutazott Argoszon, és az athéni legfőbb bíróság ítélkezett Oresztész ügyében. Euripidész drámája erről a filozófiailag kitágított egyetlen pillanatról szól. A világba kitett ember vállalja cselekedetét, s az isten késlekedik kinyújtani érte a kezét. Innen már csak egyetlen lépés a modern (keresztény) dráma nagy „élménye”, a ráébredés arra, hogy meghalt az Isten, fölöttünk üres az ég. Egészen Hamletig nem találmi drámai hőst, aki Euripidész Oresztészéhez hasonlóan élne át a „kizökkent időt”.

A rendező Zsámbéki Gábor pontosan érezte, hogy a cselekmény epikai szintjén tetszetősen aktualizálható „tűzdráma” (Oresztész és Elektra tűszul ejti Helenét és Hermionét, hogy így erőszakolja ki a halálos ítélet megváltoztatását) nem mérhető az Euripidész-tragédia filozófiai tétjéhez. A Nemzeti Színház előadásának az a legnagyobb erénye, hogy kísérletet tesz a modern ember egzisztenciális válságának, magára hagyottságának mitológikus értelmezésére, s ezzel a kísérletével egyedül áll az utóbbi évek klasszikus értelmezései között. Ennek a megközelítésnek az értéke még akkor is vitathatatlan, ha a megvalósítás egyenetlenségei miatt az eredmény csak részleges, és a kelletténél kisebb hangsúly esik az istene kezét elengedő Oresztész talajvesztettségére. (Tegyük még hozzá: a Kar differenciált személyiségekből álló, profán, „hétköznapi” mitológiájának megfogalmazása is csak részben sikerült.)

Mindazonáltal az évad egyetlen jelentős klasszikus-előadásától sem kaptunk hasonló tragikumélményt. Ennek okai a tragédia lefokozásában keresendők. Elsősorban Shakespeare-interpretációkban figyelhető meg a tragikum leértékelődése: a szolnoki *Hamlet*-ban és a kaposvári *III. Richárd*-ban. Mintha érvénytelenné vált volna az a drámatörténeti evidencia, amely a shakespeare-i és a schilleri tragédiatípust a nagy görög drámákból vezeti le. Lessing például leszögezi a *Hamburgi daramaturgiában*, hogy az *Oreszteia* és a *Hamlet* egymás mellé, a tragédia azonos szférájába tartozik, s ahhoz, hogy hasonlóan elementáris rémületet érezzünk, mint amit a *Heten Théba ellen* vagy Euripidész *Médeája* vált ki, a *Lear királyhoz* vagy a *III. Richárdhoz* kell fordulnunk. Schiller pedig ezt írja Goethének, ugyancsak a *III. Richárd*-ról: „Nincs Shakespeare-nek még egy darabja, mely engem ennyire a görög tragédiákra emlékeztetne.” Első színművében, a *Haramiákban* — mint George Steiner megjegyzi — „Jago, Edmund és III. Richárd hangja visszhangzik”.

Ez a hang — a III. Richárdé — a kaposvári előadásban nem kélt „elementáris réműletet”. Richárd, Babarczy László rendezésében, egy államhatalmi gang fölött uralkodik mint valami főrangú maffiavezér vagy az anarchikus viszonyok cinikus erős embere. A tragédia — a véres mézárszék ellenére, vagy tán azt is belekalkulálva — átlendül tragikomedióba. Akárcsak a Paál István rendezte *Hamlet* Szolnokon, amelyben a dráma megszokott motívumai hirtelen a visszájukra fordulnak — alapos leckét adva a látszat és valóság viszonyáról magát mindaddig tájékozottnak hívó nézőnek —, hiszen sokáig úgy tetszik, Claudius el sem követte a testvér- és királygyilkosságot, a Színészkirály pedig, aki az egérfogó-jelenetben „tréfából mérgeződött”, egyszer csak holtan marad a színen.

A tragédiát felváltotta a *groteszk*. A groteszk megjelenése a művészetben gyakran az erkölcsi világrend fölbomlásának, az egységes világkép hiányának a kísérőjelensége. A mítosz még egységes világképet adott. Shakespeare világképe már nem mitológikus, s talán ennek a „fölfedezésnek” a következménye, hogy ma nem látjuk a *III. Richárdot* — sőt, a *Hamletet* sem — olyan tragédiának, mint Lessing vagy Schiller. (Gondoljunk például Jan Kott *Lear király*-elemzésére.)

Az egységes világkép hiánya sok művészt — köztük színházművészeket is — arra serkent, hogy „lefordítsa” a műveket a napi társadalmi gyakorlatra. Ezzel kísérleteznek a fent említett előadások. Nem egyszerűen arról van szó, hogy megtámadják a klasszikusokról belénk sulykolt beidegződéseket (bár ez sem utolsó dolog); sokkal inkább arról, hogy létrejöjjön, amit a modern kor színpadi mitológiájának nevezhetünk.

Érdeemes töprengeni erről a szolnoki *Hamlet* kapcsán. Shakespeare tragédiája Paál István rendezésében a sír szélén játszódik. Nem képletesen; a nyitott gödör első perctől kezdve nagyon is valóságosan tátong a színpad előterében. Láttunk már ilyet, például Ljubimovnál. Csakhogy ezúttal a sírgödör belejátszik a történetbe. Gyakorlatiasan funkcionál. Az előadás az öreg Hamlet temetésével indul (tehát mintegy „kétszer két hónappal” a shakespeare-i történet kezdete előtt), és Horatio sírba lövésével végződik. Sőt, a játék során ugyanebbe a földbe vájtt lyukba kaparják el a cselekmény valamennyi halottját. Shakespeare Hamletje mint belső eltökéltséget említi a „készen kell rá lenni” montaigne-i halálfilozófiát. A szolnoki előadás képi metaforája mintha azt mondaná: a sír is készen vár, s a halálra való lelki készenlét finom, előkelő dolog a gödör könnyörtelen befogadóképességéhez viszonyítva.

Mert ne felejtjük: a *Hamlet* egyetlen szereplője sem természetes hallállal szól sírba. A történelemnek a Shakespeare-drámákban megmutatózó véres hatalmi őrlőmalmát nevezte Jan Kott „Nagy Mechanizmusnak”. A szolnoki előadás a gépezet részleteibe enged bepillantást: a csapágyak, dugattyúk, emelőkarok működésébe. A rendező legeredetibb leleménye, hogy még az irracionális erőket is a gépezet részévé teszi: Ham-

let atyjának szelleme ebben az előadásban nem más, mint „rút csel”, be-tanult szerep, amelyet a Polonius által fölbérelt Színészkirály játszik el. A cél világos: Polonius, nyilván bizonyos hatalmi aspirációból, Claudius életére tör, és a gyilkosságot Hamlettel akarja végrehajtatni. A dráma egyes motívumai alapján gondolatban továbbszótható a poloniusi terv (esetleg összeesküvés) hálója. Meg kell hagyni, a szolnoki Polonius nem ügyetlen. Sikerül megszabadulnia a veszélyessé válható tanútól, az egyszerű már bevált módon: a színjáték egérfogó-jelenetében valódi mérget öntenek a Színészkirály „füllhézagába”.

Érdekes adalék a téma elméleti megközelítéséhez, hogy már Lessinget is foglalkoztatta a szellemek megjelenése a modern színpadon. A *Hamburgi dramaturgiában* megkülönbözteti Dárius szellemét a *Perzsákban* (amely mögött az őszinte vallásos hit ereje állt), a *Hamlet-beli* testet öltött árnyat (amelyet az Erzsébet-kori képzelet működési mechanizmusa hitelesített) és Voltaire *Semiramisának* kísértetét (amely csak rokokó ékít-mény, egy hitetlen költő irodalmi mesterkedése, nincs mögötte sem valóságos élmény, sem a képzelet meggyőződése). Lessing elemzése kihívás. A színpadi gyakorlat sem adhatja alább, nem térhet ki a szellemjelenet ha-tásmechanizmusának átértékelése elől, hacsak nem tekinti pusztá kultúr-történeti dokumentumnak a *Hamletet* és évszázadok óta változatlanul a néző tudatát. Az átértékelésre tett kísérlet a szolnoki *Hamletban* a holt király maszkjába öltöztetett Színészkirály. Hogy pontosan milyen szán-dék, milyen hatalmi aspiráció húzódik meg Polonius csele mögött, az nem derül ki világosan a rendezői értelmezésből. A dráma anyaga erre nem ad elég továbbgondolási lehetőséget. Így az „ötlet”, amely a játék elején az egész előadásra kiterjedő szemléletet sugallt, megreked a cselekmény egy pontján. De az Erzsébet-kori „szellem” profanizálása, a politikai manipu-láció groteszk mitológiájának megragadása még ebben a torzó formában is érdekes színházi kísérlet, és tagadhatatlanul hasonlólt Brecht *Kis Orga-non-beli Hamlet*-elemzésének „valamely politikai szempont szerint” föl-állított modelljéhez.

Mint ahogy a nyíltan Brechtre hivatkozó kaposvári *III. Richárd* is modellált politikai jelenségekhez közelít. Jan Kott szerint a *III. Richárd*-ban meg kell látni „azt a kegyetlen kort, amikor minden erkölcsi norma széttörik, amikor az áldozat hóhérrá válik és a hóhér áldozattá”. De hol vagyunk már Kott Shakespeare-olvasatának „kegyetlen korától”? A kaposvári előadásban egy kisserű hivatalnoki világ jelenik meg. Nem a „Nagy Mechanizmus” világa, inkább Franz Kafkáié. Tömeggyilkosok helyet írnokok ülnek körös-körül, szorgalmasan körmölnek, mögöttük irat-szekrényekben gyűlnek az akták. A bérgyilkosok fölhatalmazása: tömb-ből kitépett, stemplivel ellátott, aláírt cédula. A letartóztatottak elkob-zott értékeiről pontos leltár készül. Akit éppen szabadon bocsátanak, nyugta ellenében visszakapja cipőfűzőjét és a letartóztatásakor nála talált egyéb személyes holmiját. A szabadlábbon levőknek is le kell adniuk

szűrőfegyvereiket, amikor belépnek a legtöbbször hullakamra és börtön-iroda benyomását keltő helyiségbe.

A rendszer begyakorlottan működik. A friss halottak koporsói hangos csattanással egy csapóajtós emelőszerkezeten érkeznek; a játék egy pontján, erős kép metaforaként, ezekből a koporsókból lesznek a koronázótanács asztalai. Az írkokok is csöndesen, rendben, személytelenül teszik a dolgukat. Ebben a hivatalnoki világban egészen természetes, hogy Clarence börtönbeli lázalmát följegyzik: talán mond valami lényegeset, amit még föl lehet használni. Egyre gyűlnek az iratok, amelyek egy részét a politikai éra változásakor — Richárd, majd Richmond trónraléptekor — gondosan elégetik . . .

Babarczy drámaértelmezéséből világos, hogy a hatalmi mechanizmus működése érdekelte a *III. Richárd*ből. Nem az intenzív belső folyamatokra, hanem az epikus szerkezetre koncentrált. Fölfogása ebben az értelemben nevezhető brechtinek. Ez a megközelítés nem teljesen indokolatlan. A Brecht-tanítvány Manfred Wekwerth mintegy évtizeddel korábban tisztán brechti előadást rendezett Shakespeare drámájából. A Deutsches Theater színpadán szikáran, keményen és sematikusra stilizáltan — a maga póre agresszivitásában — jelent meg Richárd és egész katonai gépezete. A játékstílus lényegretörő volt és teljesen lecsupaszított; hiányzott például a csatajelenet, a bosworthi ütközet lefolyását vetített fölírat ismertette.

Babarczyt is foglalkoztatta a próbák korai stádiumában az a gondolat, hogy a jelenetek tartalmi „előzetését” brechti mintára fölíratozza. A kaposvári előadás azonban egy brechti parabola és egy politikai pamflet között ingadozik — méghozzá úgy, hogy inkább az utóbbi felé billen a mérleg nyelve. A brechti fölfogás szigorúan történeti indítékú és osztálytartalmú (ennek jellegzetes példája, hogy Richárdot a Wekwerth-előadásban Richmond parasztserege nyársalja föl), a kaposvári pamflet viszont nemcsak kerüli a historikus utalásokat, hanem szándékosan dehistorizál. (A kellékek között keveredik a római sisak és az Erzsébet-kori Lord Mayor-díszruha, az első világháborús távirógép és a mai katonai terepföl-szerelés, a lúdtoll és a golyóstoll, a királyi bíbor és a televíziókamera.) A görögtüzes petárdák és pulkanó karabélyok, a bábuval jelzett kézitusa és a drótkötélről leölt függeszkedő katona nyilván szándékosan kelt komikus hatást, bár részben megszünteti a „brechti” drámát, mert kioltja az alpáriságában is veszélyes lumpenhatalom politikai kritikáját.

Lehet vitatni az effajta szűkítő szemléletű dráamegközelítések mai érvényességét, de csak szoros összefüggésben a társadalmi valóság elemzésével. Más szóval, nem szabad megelégedni az előadás esztétikai minősítésével; az előadásból kibontakozó világképet (vagy az arra való törekvést) össze kell vetni a tényleges társadalmi folyamatok vizsgálatával. Lehet tehát azt állítani, hogy ez a „politizáló” Shakespeare szegényebb, mint a teljes Shakespeare — noha a „teljes Shakespeare” színházilag fik-

ció —, ami kétségtelenül igaz, de magát a tendenciát hasznosabb szociálpszichológiai tünetként kezelni, mintsem egyszerű esztétikai jelenségként.

AZ AKTUALIS BRECHT

Igazi, nagy reveláció volt a Nemzeti Színházban a *Háromgarasos opera*, Jurij Ljubimov rendezésében. Ami első pillanatra meglepő. Mi újat tud még mondani Brecht legötöbbit játszott, elnyűhetetlen darabja, amelyet gyakran csak azért vesznek elő, mert sikere vetekszik az operettek sikerével (de ilyenkor úgy tűnik, hogy „klasszikus antikapitalizmusa” fölött eljárt az idő)?

Ljubimov alaposan rácáfolt a kétkedőkre. Már az jellemző, hogy visszabrechetesítette a címet. Valószínűleg a világ egyetlen helye voltunk, ahol *Koldusoperaként* játszották a *Háromgarasos operát*, „hűségesen” Gay XVIII. századból való eredeti darabjának címéhez. Nem véletlen, hogy a könnyed politikai szatírába oltott 1728-as opera-burleszk („hivatalos” nevén ballada-opera), amely olasz mintákat csúfolt, közelebb állt a magyar színházi hagyományhoz, mint Bertolt Brecht és Kurt Weill pontosan kétszáz évvel későbbi *Dreigroschenoperje*. Ez utóbbit két évvel az 1928-as berlini bemutató után már a budapesti Vígszínház is játssza, operettes átdolgozásban, *A koldus operája* címmel. Az azóta eltelt fél évszázados sikerszériában többnyire ez a kellemesre hangolt Brecht győzedelmeskedett a magyar színpadon.

Ezen a ponton sok a félreértés színházi köztudatunkban. Röpködnek a Brecht-elmélet műszavai — amelyeket mindenki másképp értelmez —, és közben olvész a lényeg. Húsz évvel ezelőtt például Budapesten is látható volt a Berliner Ensemble híres *Háromgarasos*-előadása, amelyben a darab mondanivalóját hordozó songokat szenttelen, rideg tárgyilagossággal énekeltek a szereplők, mintegy a cselekmény szemináriumszerű tanulságaként. Ez kétségtelenül hiteles Brecht volt, a darabnál jóval később született Brecht-elmélet tükre. Ám érdemes elolvasni, mit ír a szerző az ősbemutatóról: „A zene éppen azzal vett részt a polgári ideológia leleplezésében, hogy teljesen érzelmesnek mutatkozott, és semmilyen szokásos narkotizáló vonzerejéről nem mondott le. Ezáltal mintegy felkavarta a piszkot, kihívott és árulkodott.”

Ez fontosnak látszik. Nem hiába függ a szerző arcképe a színpadon. Ljubimov visszatért ehhez az őseredeti Brechthez. Persze nem a klasszikushoz, hiszen éppen az a lényeg, hogy nem tekinti klasszikusnak. A brechti „kihívás” nem tűri, hogy stílussá vagy elméleti kánonná merevítse. Nevetséges dolog lenne éppen a *Háromgarasos operát* tekinteni „szent szövegnek”. Brecht áthangszerelte Gayt, hogy aktuális legyen. Ljubimov áthangszerelte Brechtet, hogy aktuális legyen. 1928-ban így írt Brecht: „A darab megmutatta, hogy a burzsoá érzelmi élete mily szoro-

san rokon az útonállóéval." 1981-ben Ljubimov megmutatta, hogy milyen mechanizmusok működnek a „burzsoá”, az „útonálló” (a „rendőrfőnök”, a „prostituált” stb.) érzelmi élete mögött. Minden egyes songot gesztusokkal kommentál, mintegy a brechti gesztikus színjátszás szellemében, de egyszeremind a szemünkbe is vágva a saját véleményét. Ha például azt éneklik, hogy a bölcsek prédikációja szerint többet ér a krumplifőzelék, mint ötfogásos ünnepi ebéd, akkor a kórus egyértelmű karmozdulattal jelzi, amit erről gondol. Pollynak a csipője beszél, amikor arról dalol, hogy Maxiért „dobbant a szíve”. A kedélyesnek megszokott Ágyúdál kannibáli „viccét” a tükrötojásként elfogyasztott bennszülöttekről, dübörgő koppantások komorítják háborús mézszárlássá. Az erre a célra szolgáló közönséges ütelzáró korlátok, amellet, hogy kiváló zajkeltő eszközök, a songok idejére kihásítják a térből a „brechti pulpitust”. (Vagy inkább ringet, hiszen itt küzdelem folyik.)

A néző először hajlamos azt hinni, hogy csupán Ljubimov túlhabzó ötleteiről van szó. Az olyan ötletekre gondolok, mint például a díszlettervező David Borovszkij emeletes londoni autóbusza a színpadon (egyéb-ként színikritikus-díjat kapott), a szórópisztollyal fölmázolt Hevesi Sándor és Taganka tér felirat az egyik ütelzáró korlátón — mint járt az Oxford Street mellett —, a kétnyelvű koldus-szlogenek és a háromnyelvű — német, orosz, magyar — kiáltószövegek, a lengyel *Trybuna Ludu* és a magyar *Esti Hírlap*, vagy az „előbb a has jön, aztán a morál” szöveggel a bevásárlókosárba dobott bicsztek. Ezek természetesen szemtelenségek — nem éppen idegenek a brechti gunyoros szellemtől —, de van egy mélyebb értelmezési lehetőségük is, ami az előadás nemzetközi jellegéből fakad. Itt tudniillik egyesülni látszik a brechti szigorú társadalmi analízis Ljubimov színházának direkt indulataival és lendületével, valamint a „viccesebb” magyar kedéllyel, amelyből még a bohócelelemek sem hiányoznak. Ennek megfelelően az előadás „hőse” nem a kisipari módszerekkel dolgozó, nyárspolgári útonálló, aki saját bandájában is az érdek- és pénzviszonyok áldozatává válik — vagyis Bicska Maxi —, hanem Jonathan Peachum, a kolduskirály, az útszéli moralista, aki a maga koldusmodelljén mutogatja a társadalom betegségeit. Az előadás jellemző mozzanata, amikor a Peachumot játszó színész, Garas Dezső (a legjobb férfialakítás díját kapta partnernőjével, a Pollyt alakító Udvaros Dorottyaival együtt, aki az év legjobb színésznője lett) a darab szövege szerint az ókori Ninivéig „hátrál” egy példázat kedvéért, ám a játékban Brechthez viszonyítva előre is szalad némileg, mert a monológja közben kétszer átfesti az arcát: először Hitler-maszkot rögtönöz, utána pedig Sztálin-bajuszt. Minthogy minden song előadása egyben cirkuszi bohócszám, úgy gondolom, ez befér a brechti elidegenítő effektusba. S az is, hogy a színész egyszer csak úgy tesz, mint aki elkalandozott, és így szól. Hol is tartunk? Mit is játszunk?”

Azért természetesen a *Háromgarasos operát*. Csak éppen a tárgyilagos

félmúlt helyett jelen időben és felszólító módban. Ljubimov számára az istálló, amelyben a darab szerint Bicska Maxi tartja esküvőjét, csak képletesen létezik; nála ez az „istálló” a színház. (Ki is mondják.) Le is szamaraz, le is bürokratáz bennünket, közönséget; megvan a véleménye rólink. (A karzatról kicsit jobb, a zsöllyéről kicsit rosszabb.) A közönség gyermekien örül annak, hogy „lehordják”. Nincs ebben semmi; már a középosztálybeli polgári néző lelkiismerete is kéjesen bizsergetett az élvezettől, amikor azt hallotta, hogy „mit számít egy bankrablás egy bankalapítással szemben”. A rendező azonban nem áll meg itt. Mindhárom Koldusfinálét reszketeg bácsikák és nénikék toldják meg a maguk esendően civil, zsoldárt zsolozsmázó fohászával. Ez a szívzaggató imarebégés — és hozzá a többi szereplő némán szemrehányó tekintete — Ljubimov sokkolóan nagy ötlete. Bármilyen tiszteletlenül hangzik: trükkje.

MAGYAR DRÁMA — ÚJ SZÍNPADI DRAMATURGIA

Keserves dolog volna, ha éppen a magyar dráma maradna ki az újító kezdeményezésekből. Sajnos, színház történeti hagyomány nálunk, hogy a reformmozgalmak a hazai dramaturgia megkerülésével, attól elszakadva jelentkeznek. Általában előbb újul meg a színház autonóm eszköztára, mint a dramaturgiai szellem. Ennek az az áldatlan következménye, hogy a drámák a múlt század közepe óta jobbra irodalmi vagy politikai sikert aratnak s nem színházi sikert. Így vált maga a drámai műfaj nemzeti üggyé, ami áldásos lett volna, ha ezzel egyidejűleg színházi üggyé is válik. Ez azonban nem következett be, a dramaturgia — paradox módon — érintetlen maradt a színháztól, az előadások pedig meglegedtek a szöveg leckeszerű fölmondásával. (Ezért nem vált élővé a drámai hagyomány: a szövegre, illetve a dikcióra alapozó előadásmód alkalmatlan arra, hogy állandóan műsoron tartsa, illetve újabb értelmezésekkel fölújításokra serkentse a rendezőket.)

Most mégis van néhány biztató jel. A szolnoki Szigligeti Színház fölújította Molnár Ferenc *Liliom* című játékát. Ez hosszú évek óta a legjobb Molnár-előadás. Rendezője, Babarczy László szakított a darab minden eddigi színpadi tradíciójával. Pontosan azokkal, amelyek alapján a század elején írt művet a hírneves *Oxford Színházi Kalauz* Molnár legjobb darabjának nevezi. (Nem az.)

A *Liliomot* a benne foglalt történet melodramája teszi édeskessé. (Ennek köszönhette, hogy *Carousel* címmel amerikai musicalt írtak belőle, amely 1945 után hosszú szériát ért meg New Yorkban, majd 1950-ben Londonban is.) A szolnoki előadás átértelmezése fölerősítette a dráma realista, „szociológiai” vonalát, a kissé érzelgős fantáziajáték rovására. *Liliom*, a ligeti vagány megszabadult melodramai vonásaitól, és a társadalom perifériáján élő ösztönös lázadók képviselőjévé vált. Egy kritikus ta-

lálóan jegyezte meg: olyan ez az előadás, mintha a darabot napjaink fiatal német drámaírója, a mai társadalom szociális problémáira látó Franz Xaver Kroetz írta volna — 1909-ben.

A *Liliom*nak szüksége van erre a tárgyilagos szemléletre, hogy megmeneküljön a giccsyanútól. Nem maga a történet szirupos — a kiscseléd és a hintáslegény szemérmes szerelme —, hanem az, ahogyan Molnár elmeséli. Tökéletes szakmai tudással, mesterséges költői hámport szórva a csínált egyszerűségű beszédfordulatokra. Különösen a mennyországi jelenetben önti el a darabot az édeskesség, amikor Liliomot kihallgatja az égi rendőrfogalmazó. Az előadás nagy találmányainak egyike, hogy Liliom mennyországa nem valami rózsaszínű felhőcskén honol, hanem a saját világában, ahová hullámvasúttal lehet érkezni. Ez olyan ötlet, amely egy teljes szemléletet képes átvilágítani. A hullámvasút betölti az egész hátsó színpadot, és mindenekelőtt stílust ad az előadásnak. Mint annak idején Efrosz *Sirály*-előadásának díszlete: egy krikettpálya, amely zord deszkapalánkjával gátat vetett Csehov melodramai értelmezésének.

Mihaszna kérdés, hogy meg szabad-e tisztítani a *Liliomot* a ráfújót hamisarany-flittertől, ha a levakart felület alól kibontakozó darabban valódi költőséget, valódi sorsokat, röviden szólva: lírai realizmust fedezünk föl. S hogy a „cukorbetegségben” szenvedő világhírű színmű teljesen fölépüljön, a rendező meg a dramaturg végrehajtott egy veszélyesnek látszó átültetési operációt. A hét képből álló darab ötödik képét — Liliom halálát — az előadás legvégére helyezte. A mennyországi jelenet és a tizenhat évvel későbbi földi „látogatás” után. A „mennyország” és a „visszatérés” így nem valami gyanúsán érzelgős, irodalmias tündérmese, hanem néhány végtelenné tágitott perc: a haldokló lázálma. Nem igazságosztó írói fogás, hanem Liliom lelkének belső kivetülése. Hitelesen emberi dráma.

A friss színházi szemlélet két új művet is színpadra segített — mindkettőt a Vígszínházban. A *Forgatókönyv* (1979) csak színpadon új; Örkeny István utolsó, szinte halála pillanatáig írt drámája könyv alakban már korábban megjelent. A *Kőműves Kelemen* című — műfajilag rockballadának nevezett — produkció viszont, amelyet a Vígszínház kamara-termében, a Pesti Színházban játszanak, csakugyan vadonatúj, és rendkívül összetett vállalkozás. A folklór-hagyományban él, eredeti népballada alapján Sarkadi Imre írt drámát még a negyvenes évek végén — ötvenes évek elején, de műve torzóban maradt. Most Ivánka Csaba dolgozta át a töredéket, Bródy János és Szörényi Levente írt hozzá verseket, illetve zenét, Novák István pedig a néptáncból, kolindából sarjadt koreográfiát. Az előadást Marton László rendezte.

A *Kőműves Kelemen* jelentőségét az méri, hogy áthúzva egy rossz hagyományt, irodalmi koncepció helyett *színházi* koncepcióra törekszik, anélkül, hogy föladná a *gondolati* koncepciót. Vagyis a gondolatot —

mégpedig nagy horderejű gondolatot — a szokástól eltérően nem az irodalmi szöveg, hanem az *érzéki élmény* közvetíti. Az ének elementáris sodrása. A mozgás koreográfiája. A test-a-testhez tapadó összefogódzások szövevénye. A színész fizikuma, az izzadság, a lihegés „színpadi dramaturgiája”.

A Déva várát emberáldozattal — Kőműves Kelemenné hamvának a mész közé keverésével — fölépítő tizenkét kőműves története a rockváltozatban is megmaradt az eredeti ballada gondolati keretei között. Vagyis arról szól, hogy átkozott a fal, amelyet emberáldozattal építenek föl. Az előadás végén el is éneklilik az eredeti balladát, ami kitűnő dramaturgiai érzékre vall, mert a színpadi cselekménnyé bővített „sztori” voltaképp előtörténet a tömören megfogalmazott végső summázathoz. Így valamiféle brechti dramaturgia jön létre, hiszen a Kőműves Kelemen-történetet a néző jól ismeri, és maga a darab csupán az események *menetét* mondja el. Azt, hogy miképpen jutunk el *odáig*. Az áldozatra ugyanis az építők lankadó hitének serkentése végett van szükség. A történetet tehát az a (hamis) ideológia mozgatja, hogy építeni csak áldozattal lehet.

A műfaj csoportszínházi jellege bizonyos gondolati többletet hozott, éppen a kollektív tudat hullámvázának ábrázolásában. A tizenkét kőműves valamiféle reprezentatív mintát képvisel, tömeget sűrít magába, amelyen lemérhetjük a tömegpszichózis működését. Marton László rendezésének egyik nagy érdeme, hogy ezt a jobbára szerep nélküli kórust egyszerre tudja csoportként és egyénenként kezelni, szinte egy görög kórus mintájára. A felbuzdulás és kiábrándulás, a bűnbakkeresés és a felelősségáthárítás fázisain túljutva végül elérkeznek ahhoz a lelkiismeretfeszítő pillanathoz, amelyben a megépült fal ünnepén fölmentik őket a kollektív gyilkosság vádjára alól. A fölmentő ítéletbe hasít bele az eredeti ballada könnyörtelen átka.

A *Kőműves Kelemen* előadása — tagadhatatlanul XX. századi gondolatársítással — a kollektív bűnről és a kollektív lelkiismeretről szól. Ornkény Istvánról írta egyszer vallaki, hogy mindannyiunk kollektív lelkiismerete működik benne, miközben legújabb kori történelmünket írja színpadra. Ez a megállapítás — a *Pisti a vérzivatarban* mellett — éppen a *Forgatókönyvre* a legérvényesebb. A dráma témája körülbelül ennyi: a magyar és a világtörténelem, cirkuszi mutatványokban elbeszélve. A cselekmény — ha egyáltalán lehet cselekményről beszélni ebben az esetben — 1917-től napjainkig ível, de a szerző nem lineárisan halad az eseményekben, hanem hol előreugrik, hol visszapillant, s egy-egy lényeges dátum körül — például 1944-ben, 1945-ben vagy 1956-ban — összesűríti mind az előzményt, mind a következményt. A szereplőkben néha történelmi személyiségekre ismerünk, vagy csak *úgy véljük*, hogy rájuk ismertünk, mert ahogy előrehalad a játék, a játékosok arcvonásai is megváltoznak, egyre bonyolultabb, egyre több alakból összegyűrt figurát

formázva. Végül rájövünk, hogy *cirkuszi mágia* részesei vagyunk. (Mi magunk is „játszunk”; a cirkuszi sátrat félig a színház nézőterére építették, a közönség egy része pedig fönt ül a színpadon.) A Mágus időnként Thomas Mann Cipollájára, időnként Bulgakov Mesterére hasonlít. Valójában azonban egyikükre sem: talán korunk Nagy Varázslójával azonos, aki előhívja a palackból a közelmúlt *történelmi szellemét* — lelkesítő és elrettentő, zavarba ejtő és utat mutató eszméket, s egy sztoikus gesztussal hagyja, hogy az eszméket megvalósító emberek egymásnak feszüljenek, harcoljanak, tévedjenek, elbukjanak, újra lelkesedjenek, és előlről kezdjék az egészet...

A *Forgatókönyv* monumentális gondolatai és színházi koncepciója bizonyos dramaturgiai egyenetlenségek árán valósul meg. Örkenynek már nem volt ideje, hogy tökéletesítse művét. A vígszínházi előadás, Valló Péter rendezése becsületesen birkózik az anyaggal; néha fölébe kerekedik, néha alulmarad. A legfontosabbat mindenesetre eléri: egyensúlyba hozza az irodalmi és a színházi materiát, így egyik sem gyűri le a másikat, látvány és gondolat azonos vágányon, egymást erősítve halad, hogy a színház nyelvére fordítsa közelmúltunk történelmi mitológiáját. Ez a *Forgatókönyv* szellemi tétje. Nem a legjobb Örkeny-dráma? De Örkeny-dráma. S akkor, amikor egyesek „a fű alatt” megkezdték a drámaíró Örkeny István jelentőségének csorbítását — miközben általánosságban percenként hitet tesznek a magyar dráma mellett —, figyelmeztetni kell arra a társadalmi és színpadi mércére, amelyet a *Macskajáték* és a *Pisti a vérzivatarban* szerzője állított föl.

A színikritikusok döntése idejében jött figyelmeztetés: az évad legjobb drámájáért járó díjat a *Forgatókönyv*nek ítélték.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

IDŐSZERŰEN AZ IRODALOMRÓL

Bosnyák István: *Szóakció II*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

I.

Pontosan időzített, témájában aktuális és módszerében időszerű könyv Bosnyák István *Szóakció*jának második kötete (az első rész 1980-ban látott napvilágot).

Időszerű

— mint minden munka, ami irodalmunkkal, a jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozik. Nem irodalmi patriotizmusom mondatja ezt velem, hanem irodalmunk általában vett feltérképezetlensége; irodalomtörténet-írásunk szűkszavúsága, tényeket, alkotókat csupán körvonalaz(hat)ó kiadványok elenyésző száma;

— mert a „legújabb kor” (kissé önkényes periodizációval az utóbbi húsz év) irodalmáról szinte észre sem vettük, hogy amennyire „élő” irodalom, olyannyira irodalomtörténet is. Éppen most döbbsentett rá bennünket Hermann István könyve, az *Ideológia és kultúra a hetvenes években*, hogy bizony meglepedkeztünk már olyan eseményekről, amelyeknek részesei voltunk, az alig tíz-egynéhány évvel ezelőtti forradalmi jelentőségű olvasmányainkat, sokat nézett filmjeinket háttérbe szorították az új információk. Hasonló meggondolás alapján foglalhatta irodalomtörténeti munkába Pomogáts Béla az 1945 és 1981 közötti újabb magyar irodalmat. Tehát Bosnyák ráérezett egy általános szükségletre, amit könyvével (könyveivel) kísérelt meg kielégíteni;

— mert a Symposium-„nemzedék” és/vagy-„mozgalom” sajátosságosan új értékeket vallott magáénak és egyedül létjogosultnak, új irodalmat teremtett, új eszmei hátteret mozgalmának... de erről majd talán később, hiszen szerzőnknek egész kötetre volt szüksége, hogy körvonalalhassa a Symposium-nemzedék eszmei-etikai-esztétikai meghatározóit;

— mert a *Szóakció II*. és az *Új Symposium* jubiláris, 200. száma szinte azonos időben jelent meg; jubiláris szám, jubileumi kötet egyszerre;

— mert a mostani *Új Symposium* fejlődése során és folytán elveszí-

tette a bosnyáki értelemben vett „nemzedéki” jellegét, polemizáló hangja elhalkult az évek során — noha a közelmúltig még volt ilyen szerepkörű rovatvezetője, munkája egyszer sem akadt; inkább a *Symposion* támadták lanyhatagul, semhogy ő támadott volna, kritikája elvesztette kitekintés értékét, inkább könyvismertetőket hoz és egy-egy magányos vállalkozást dokumentál, amelyek ma már kirílnak a lapból...;

— mert az *Új Symposion* elveszítette mozgalmi jellegét is, folyóíráttá lett, alkotói a kéziratleadáskor el is veszítik kapcsolatukat a szövegekkel. Bosnyák dokumentumgyűjteményében parafrázálja is B. Szabó korai gondolatát: „Symposion-mozgalom nélkül a Symposion csak nyomtatvány lehet.”;

— mert az *Új Symposion* tulajdonképpeni hatását is elveszítette; bizonyos funkciókat más orgánumok vettek át tőle (pl. a Symposion Könyvek sorozatába kívánczó könyvek más sorozatokban látnak napvilágot); folytonos nyomtatási gondokkal küzd, veszíti időszerűségét és egészen egyszerűen az iránta való bizalmat is; az Alapító eszmei viták címén *szavakat* támad a lapban...;

— mert bizony az *Új Symposion* inkább a „saját szakállukra” dolgozó alkotók fóruma lett, inkább „verbalista” nyomtatvány, mint „folyamatos kultúrakció”...; vagy ahogy Losoncz Alpár írta folyóirat-elemzésében: „... a mostani Symposion inkább gyűjtőmedence, mintsem spontán közösség...”;

— mert a *Szóakció* két kötete az irodalom és irodalomtörténet számára korszakos jelentőségű tendenciák törvényszerűségeinek felrajzolására vállalkozik.

II.

A módszer, amit Bosnyák István könyveinek megírásakor alkalmaz, nem a klasszikus értelemben elképzelt és felfogott irodalomtörténetek módszere. Így például nem csupán dokumentál — hisz a kötet sajátos dokumentumgyűjtemény, hanem éppenséggel ön-dokumentál (autodokumentáció?) is egyben; azaz a szerző gyakran az objektív (!?, dehogyan, lényegében mindig szubjektív) tényközlése mellé felsorakoztatja legbelsőbb dilemmáit és problémáit is, és ezáltal lesz teljes a kép, hiszen nem kíván mást nyújtani, mint: „... személyes és nemzedéki, s ha akarjuk, *személyesen nemzedéki és nemzedékien személyes* adalékot. A *magunk nyomában* járva két évtized kanyargós útjain...” Így a szerző kételyét is kifejezi, miszerint az irodalmi élet — különösen a könyvben feldolgozott időszak, pontosabban korszak — tevékeny résztvevőjeként nem lehet elfogulatlan krónikása a Symposion-mozgalomnak. Könyve sem lehet *irodalomtörténet*, éppenséggel dokumentumainak személyesége, elfogultsága miatt, hanem inkább *irodalomtörténeti adalék*. Termé-

szetesen másik oldala is van az éremnek: a legközelebbi és legfontosabb dolgokat éppenséggel csak a „mozgalom” tüzeiben levő egyének tolmácsolhatják legközvetlenebbül — minden szubjektivitásuk ellenére —, mert a „kívülállók” a tényeket, ötleteket, vitákat, más, mellékesen is fontos körülményeket csupán másod- vagy harmadkézből ismerhetik meg — esetleg —, de legtöbb esetben misztifikálva vagy vulgarizálva.

Dokumentarista mű hát a *Szóakció II.*, méghozzá olyan, amely a szubjektivitás minősége miatt ellentmond Németh László közismert tételének: „Az irodalomtörténet csak az eredményt nézi; az érdemet éppúgy megbecsüli, mint a szerencsét, neki mindegy, hogy sétaúton mentél a hegyre, vagy a hasadon csúsztal fel.” Mi sem áll távolabb szerzőnk-től, mint az irodalomtörténeti beskatulyázás, a tények sorba állítása és a semleges (lehet ilyen?) irodalomtörténész szempontjából és szempontjaival való semlegesítő ráncbaszedése, ami már nem tartalmazza azt a bizonyos, minden tudománnyal elengedhetetlenül együtt járó individualizmust és szubjektivizmust. Nem tehet efféle olyan irodalmár, aki az irodalom fogalmát kiegyenlítette a harcok élet, a folytonos küzdelem fogalmával; az életet az etikus élet attributumával egészítette ki. Nem tehet ilyet az, aki a felé nyújtott kínai porcelánt nem kötelezően a legkopottabb részénél fogva veszi kezébe; aki az eszme megszállottja, intenzív indulatának rabja. Hiszen ő volt az, akit 1963-ban Szerbia Ifjúsági Szövetsége tanácskozáson arra kértek fel, hogy *informatív beszámoló*t adjon a jugoszláviai magyar fiatalok alkotótevékenységéről, s aki — a *beszámoló helyett* — indulatosan fejtegette a *Symposion* körül létrejött nemzedéki vita kialakulásának körülményeit és indokait.

Bosnyák István számára így legnagyobb sértés az lenne, ha teljes mértékben elfogadnánk kötetét, kifogások nélkül — noha kifogást emelni ilyen esetekben igen nehéz, hiszen nem vitázhatnánk írói módszerekkel, hanem olyan eszmékkal, egy nemzedék eszmeiségével, amit az alig két évtizedes időbeli távolság máris *igazolt*. Azonban a szerző igazi polemikus vénája nem tűrné, ha könyvét a polémia árnyéka is elkerülné. S ha valóban vita indul a *Szóakció II.* körül, az mégis a szerzői hozzáállást érinti majd, ami „csupán” a „nemzedéki mag” köré építi a kötetet, s saját elveit alárendeli a mozgalmi, közösségi elveknek és érdekeknek, tehát (talán) utólag igyekszik (re)konstruálni az annyira óhajtott *nemzedéki szellemiséget* és magát a nemzedéket. Elhárítja magától annak a lehetőségét is, hogy a *Symposion* azért lett *Symposionná*, mert hasonló érdeklődésű, szemléletű, szellemiségű, azonos olvasmányokon nevelkedett, a továbbfejlődést ösztönösen is magukban hordozó alkotók tömörültek a lap (melléklet) köré, akik nemcsak egy „folyamatos és szervezett konstrukciót, egy irodalmi és művelődési mozgalom kohéziós erejét és éltetőjét” képezték, hanem saját utait járták a mozgalmon belül is, ami nem egy esetben eltéréseket mutatott a „mozgalom”, a „nemzedék” irányvonalával.

A mozgalom másik „megelője”, a lap már-már „hírhedt” kritikusa, Bányai János a *Szóakció* első részéről írt kritikájában a következőket írta: „Azt azonban hozzá kell még ehhez tenni (nem Bosnyák István nézőpontjának bírálata, inkább kiegészítés céljából), hogy a Symposium-nemzedék irodalomszemlélete, mire — művekben és gondolatokban — formát öltött, már semmiképpen sem volt egységesnek tekinthető; az »egységes« *nemzedéki* irodalomszemlélet ugyanazokat a buktatókat rejt magában, mint akár Szenteleky, akár az ötvenes évek elején B. Szabó György »irodalmi egységet« megteremtő és megőrző szándéka...”

III.

A kötet első részét mozgalmi és személyes dokumentumok sora képezi, a Symposium melléklet és az *Új Symposium* alakulásának, folyamatos alakulásának, fejlődésének (de nem idomulásának), szerkesztési gondjainak stb. személyes és a mozgalom által hitelesített dokumentálása, *problematizáló* feltárása; eruptív indulatú, esszéisztikus, folyamatos párbeszéde önmagával, a mozgalom tagjaival és természetesen a kívülállókkal. A könyv háromszázharminc oldalának fele pedig a *Symposium* és az *Új Symposium* „törzsgárdája” képviselőinek portréit, szellemi és szellemisége arcképvázlatát tartalmazza: ezeket a szerző kritikákból és tanulmányokból, esszékből (sajátjaiból) szervezte egységbe, majd közölte a több éves időközökben íródott szövegösszeállítás. Szubjektivitása megnyilvánul már a válogatásban is; csupán a „törzsgárda” tagjairól írt, tehát a feltételezett és dokumentálandó eszmeiség reprezentáns képviselőiről; de abban is, hogy miként ír. Így például Utasi Csaba kritikusi *módszerével* számottevő helyen szinte csak érintkezik a szerző irodalomszemlélete (az esztétikum és szellemiség, etika és erkölcsiség más értékelése, a mércék különböző fajsúlyozása, szóhasználata eltérések stb.), de ez nem gátolja abban, hogy pozitív értelmezést adjon a már-már negatívumként feltüntetett sajátosságoknak.

Bosnyák István a *Szóakció*ban dokumentált munkássága azt a végkövetkeztetést nyújtja, hogy a szerző esztétikai érdeklődését háttérbe szorította a mozgalmi szellemiség; a nemzedéki tudat és nemzedéki öntudat, a folyóiratban kialakult szellemiség, állásfoglalás, világnézet „megkeresése”, tételes feltárása és vizsgálata.

A *nemzedéki hagyományok* és *irodalomszemlélet* legfőbb csomópontjait a következőkben vélte felfedezni a szerző:

1. kockázatvállaló írástudói etika;
2. aktív irodalomfunkció; a valóságbefolyásolás és nem valóságmagyarázás marxista elve; mozgalmisság a hermetikussággal ellentétben;
3. radikális antisztálinizmus, a marxi praxis mint az öngazgatás filozófiájának központi kategóriája;

4. „híd-szerep” a délszláv—magyar művelődési és művészi kapcsolatok keretében;

5. baloldali, nyílt intellektualizmus, a couleur locale-os irodalmi beszűküléssel szemben;

6. szakmai felkészültség és műhelymunka a dilettantizmussal és a provincializmussal szemben.

Ha figyelembe vesszük a felsorolt eszmei csomópontok mellett azt is, hogy Bosnyák (szubjektív) esszéi, vagy másik kedves megnyilatkozási formája, a nyílt levél kirobbanó emóciói, a „jó kertész” indulatos, de mindenkor jóhiszemű vagdalkozásai fogják formába a *Szóakció II.* szerzetágazó irodalomtörténeti adaléktárát, akkor úgy érezzük, a szövegek nem csupán a húszéves múltra visszatekintő hagyomány keresését szolgálják, hanem e hagyomány szerves továbbélésének megvalósulását is feltételezik, de egyben — jogosan — meg is kérdőjelezzik. Könyvéből természetesen az cseng ki, hogy *a nemzedék mi voltunk*, bár pozitív véleményekkel említi még egy „generációt” (most igazán idézőjelek között értvén), a Magyar Tanszéken Bányai János köré szerveződött „strukturalista kört”, ámbar ez a nemzedék (is) nagyon szűkkörű volt, és sosem vált integrális „műhellyé”. Hogy miért? Talán leglényegbevágóbban ezt is Bosnyák István fogalmazta meg, ezért hadd idézzek egyik irodalmi leveléből: „Persze nem lehet szemet hunyni a talán már túl sokat is emlegetett, paradoxálisan hátrányos tény fölött, sem, hogy a hatvanas évek második felétől a mi újabb és újabb irodalmi korosztályaink »vitorláját« nem feszíti — »ellenszél«... Nyilván ezért is maradtak meg egymásba nőző *korosztályoknak*, s nem válhattak *nemzedékké*. Hisz a nemzedékké-konstituálódás egyik alapfeltétele alighanem épp az, hogy irodalomszemléletben és esztétikában, világlátásban és irodalompolitikában, ízlésben és életérzésben legyen valami lázítóan ellenszenves »fal«, amit nemzedéki közösséggé szerveződve meg lehet, meg *muszáj* ostromolni... Irodalmi csaták nélkül nincs táborra szerveződő irodalmi hadsereg sem.

S mennyi nyügtől, fölösleges erőpazarlástól mentheti meg az új irodalmi korosztályokat a »csatanéllküliség« állapota!

S mennyi feszítőenergiától, belső töltéstől foszthatja meg ugyanezeket a korosztályokat a »szélnéllküliség«, az irodalmi »szélcsend« szituációja!

Jó lehet ma fiatal írónak lenni.

Rossz lehet ma fiatal írónak lenni.”

S ugyanígy, jó lehetett húsz évvel ezelőtt fiatal írónak lenni. Legálábbis Bosnyák István legújabb kötete ezt bizonyítja.

FEKETE J. József

FORRADALMUNK MÁT ÉS HOLNAPOT FORMÁLÓ EMLÉKEI

Žarko Zrenjanin: *Válogatott írások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

A történeti érték csak egyik rétege Žarko Zrenjanin néphős, a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottsága háború előtti és háború alatti titkára könyvének, melyet dr. Danilo Kecić válogatott és melyhez Major Nándor írt előszót, mert a könyv tartalma napjaink gyakorlata és elmélete szempontjából is időszerű.

Az írások történelmi értékét azért említjük első helyen, mert nyilvánvalóan ez az elsődleges szempont, amely az olvasóban érdeklődést támaszt az itt közölt cikkek és egyéb művek iránt. A történelmi érték abból származik, hogy a könyvben közölt előadások, cikkek Pártunk történetének egyik legizgalmasabb korszakára vonatkoznak és hogy bennük Pártunk egyik előtérben álló vezetője, a titói vezetőség markáns egyénisége, a vezető pártkáderek egyike nyilatkozik meg. Ezért önmagukban is lényeges adaléka annak a tisztulási folyamatnak, amely során a Párt a titói úton forradalmi szerepét megvalósította.

Pártunk történetének egyetlen vizsgálója sem mellőzheti a fenti általános szempontot, viszont azt is szem előtt kell tartani, hogy a kötetben összegyűjtött művek számos konkrét vonatkozásban is tartalmazzanak történeti értéket. A könyvismertetés szűkös keretei között ennek válaszására nem vállalkozhatunk, ezért csak egyetlen konkrét példával illusztrálnánk ezt az állítást.

A cikkek és előadások megírásának időszakában a mozgalomban nemcsak a különféle szubjektív eredetű illúziók hatottak — például Sztálinnal, „Lenin művének folytatójával”, „a világproletariátus nagy vezetőjével” kapcsolatos illúziók —, hanem bizonyos objektív eredetűek is, például az, hogy a Szovjetunió gazdasága gyorsan behozza lemaradását, sőt hamarosan el is hagyja a kapitalista országokét. Mégis, már ebben a korszakban felismerhetjük Pártunk későbbi önálló útjának jegeit, ha szem előtt tartjuk, hogy a pártvezetők a titói irányvonal kialakulásának napjaiban milyen eredeti módon viszonyultak ezekhez az illúziókhoz.

Meglátható ez abban is, hogy a vezetők a sajátos feltételeket és konkrét elemzéseket fontosabbnak, mérvadóbbnak tartották minden kominintern központban hozott döntésnél vagy sablonnál. Például a Kominintern kimondta a régi Jugoszlávia feldarabolásának tételét, a jugoszláv kommunisták viszont — a határozat nagydobra vert bírálata nélkül ugyan, de nagy eréllyel — nekiláttak az ország jövőendő föderatív felépítése elméletének kimunkálásához. Mikor a szovjet teoretikusok az októberi forradalom példájának abszolutizálása alapján készített elmé-

letének hatására a Komintern azt hirdette, hogy Jugoszláviában először egy polgári demokratikus forradalomnak kell elkövetkeznie és csak utána jöhet a proletárforradalom — olyannyira, hogy a Szovjetunióban még a népfelszabadító harcot is két szakaszra osztották, azt hirdetve, hogy 1941 elejétől az AVNOJ második üléséig polgári demokratikus forradalom volt —, a jugoszláv kommunisták habozás nélkül dolgoztak a társadalmi átalakulás előkészítésén, amely egyidejűleg vezet a nemzeti összefogáshoz a fasizmus elleni harcban és nyit utat a dolgozó tömegek társadalmi igényeinek kielégítése felé. Egyúttal a leg-erélyesebben szembeszegültek minden olyan felfogással, amely a szovjet tapasztalatok és eredmények népszerűsítését elegendőnek tartja a forradalom előkészítéséhez és a tömegek mozgósításához. Žarko Zrenjanin például így gondolkozott: „Téved az, aki falun csak agitál és csak oroszországi kolhozokról beszél, abban a hiszemben, hogy így megnyeri a parasztság többségét a kommunizmus ügyének, és ha becsapódik, akkor újabb ostobaságot tesz, szidni kezdi a parasztokat, hogy állítólag buták, nem lehet velük semmire sem menni.”

De nemcsak a párttörténet azon időszakához nyújt rendkívül gazdag anyagot Žarko Zrenjanin könyve, amelyben kialakult a forradalom megszervezésére és vezetésére alkalmas párt, hanem egy egész sor mába is átmenthető és hasznosítható szempontot, gondolatot tartalmaz. Például a pártvezetőnek és a kommunistának ebben a korszakban kialakult eszményképét, amit napjainkban is érvényesnek kell tekinteni. Ezenkívül a napjainkban folyó vitákhoz is hasznosítható gondolatokat találhatunk Žarko Zrenjanin könyvében.

Első pillantásra úgy tűnik, mintha a könyvben megjelent előadások, cikkek elméleti értéke volna a legkisebb, hiszen Žarko Zrenjanin kevés kérdésnek kínálja sajátos, elméleti megközelítését. A cikkek úgyszólván mindig napi gyakorlati szükségletet szolgáltattak, az előadások pedig leggyakrabban egy-egy kérdést népszerűsítő, nemegyszer leegyszerűsítő feldolgozások. De ez csak látszat. Ugyanis bátran beszélhetünk Žarko Zrenjanin itt megjelent munkáinak elméleti jelentőségéről és értékéről is, ha figyelembe vesszük, hogy minden győztes vagy vesztes forradalom az elméleti tanulmányozás és általánosítás gazdag tárházát kínálja minden későbbi forradalom számára. Minthogy a mi forradalmunk sajátos és eredeti — mint minden igazi forradalom —, előkészítésének minden mozzanata, főleg a szubjektív erők szerepe, de a mindennapi pártélet dokumentumai is, nélkülözhetetlen tényeket és tapasztalatokat tartalmaz azok számára, akik ezt a forradalmat építik be a marxista elméletbe, vagy a marxista elmélet válaszait keresik a gyakorlat mindig újabb és újabb kérdéseire.

Žarko Zrenjanin munkáinak tapasztalatanyaga napjainkban is időszerű, főképp az európai kommunista pártok gyakorlata szempontjából, és két elméleti feldolgozást kívánó kérdéshez is rendkívül értékes ada-

léksort nyújt. Az egyik az a bonyolult dialektikus folyamat, amelyben a forradalmi tömegek létrehozzák a forradalom élcsapatát és a forradalmi élcsapat megszervezi, vezeti a forradalmi tömegeket. Ebben a keretben a központi kérdés a hétköznapi problémák és a forradalmi célok közti viszony, amit a mi forradalmunk olyan sikeresen oldott meg, ma pedig megannyi kommunista párt számára a társadalmi átalakulás felé haladás, sőt nem egy esetben a fennmaradás központi problémája. A másik pedig a többi haladó erővel való szövetkezés bonyolult kérdése, ami a Žarko Zrenjanin által feldolgozott korszakban a pártélet fontos problémája volt, ma pedig az eurokommunista pártok számára talán a legfontosabb kérdés.

A történészek és a történelmi kérdéseket izgalommal boncolgató, a tegnapot a mában is keresők, a holnaphoz útmutatást kutatók, a marxista elmélet számos mai időszerű kérdését tanulmányozók hasznos könyvet kaptak Žarko Zrenjanin munkáinak ezzel a gyűjteményével. És tanulságként egy hasznos útmutatást is kapnak: a kommunisták számára a gyakorlat minden lépése elmélyült elméleti felkészülést és tanulmányozást igényel, amiből egyformán ered az a követelmény, hogy a kommunista nem veszhet el a hétköznapi pragmatizmusában, és hogy az élcsapatot elsősorban a problémáknak a forradalmi elméletet szem előtt tartó tudatos megközelítése teszi élcsapatává.

BALINT István

KRÓNIKA VAGY REGÉNY? FELIDÉZÉS VAGY MEGIDÉZÉS?

Dobai Péter: *Vadon*, Magvető, Budapest, 1982.

Több tényező játszott közre abban, hogy a *Vadont* várakozással vegyük kézbe. Korábbi történelmi regénye, a *Csontmolnárok* (1974) kapcsán új szempontokat nyertünk a mai magyar regény és a történelmi tematika összefüggéséhez. A *Csontmolnárokban* Dobai más módon tematizálta a történelmi anyagot, kérdéskört, mint Mészöly, Lengyel, Esterházy vagy Nádas, szemlélete azonban e vonulathoz közelítette. Alcíme szerint „Egy múlt századi magyar regény” kívánt lenni, e kívánalomhoz idomította a regénynyelvet, melyből hatásos stilizáló-archaizáló elegancia bontakozott ki. Példaszerű tömörítést, ökonómiát érvényesített a kompozícióban, önálló szemléletet a regényvilág kiépítésében. Az ábrázolás inadekvát követelményét megjelenítéses közlés-móddal váltotta fel, túlnyomórészt párbeszédes-dramatizált szöveget, diszkurzív regényfelületet alkotott, az egyéni szólalmok szembesítésével, hőseinek beszélgetésével mentesítette a szerkezetet a szélességben terjedő regényalakítás veszélyeitől s drámai összetartottságban mutatta fel a történet helyzetsorát. A

szemléletmód arányos alakító eljárásokkal és formáló elvekkel találkozott. A regény, mint emlékezetes, a 48-as szabadságharc hőseinek emigrációját járja körül, a színhely a törökországi Viddin, Aleppo; Dobai a „forradalmárság típusvizsgálatára” *összpontosít*. E mostani regény a témakört a nyugati szabadságharcos emigráció látószögéből közelíti meg. A problematika rokonsága, a történelmi időszak azonossága a két regény együttolvasására vagy legalábbis a kisregény újbóli földidézésére készíti az olvasót. Az egybevetés nyomán még határozottabban kirajzolódnak a *Csontmolnár*ok arányosságai s élesebben fogalmazódnak meg kérdéseink a *Vadonnal* kapcsolatban.

A cselekmény időpontja 1859, a történet a magyar forradalmárok itáliai tartozkodási helyeiről indul, az alpesi Aostától Genuáig, Turinig, a Ligur-tengerig, majd a hosszadalmas tengeri-folyami úton, a genuai kikötőtől Antibes-on, Konstantinápolyon, a Duna-deltán át a Drávaig, Somogy vármegye erdős térségéig követi a hősokeket. A vázolt út az itáliai Magyar Légióból Magyarországra bevetett harcosok útja. A történet hősei — kevés kivétellel — a történelem hősei, Kossuth Lajos s a vele együtt nyugatra menekült vezérkari tiszték, altisztek, katonák, akik Garibaldi csapatával együtt harcolnak az itáliai hadszíntéren, valamint a francia és a piemonti egyesített vezérkar irányítása alatt háborút viselnek Habsburg-Ausztria ellen. A Magyar Légió vezetőinek terve sajátos kiképzésben részesíteni egyes gerilla alakulatokat, melyek behatolva Magyarország területére akciókkal ismét életre hívják a magyar szabadságharc eszméjét és gyengítik az elnyomó hatalmat, míg általános felkelésre terjed a mozgalom. A regény Batiszy Kristóf honvéd százados alakját állítja előtérbe, ő az, akit a magyarországi bevetésre kijelöl a vezérkar s az ő kockázattal teli, „kalandos” útját követi a történet a jelzett kiindulóponttól a végpontig, a százados kivégzéséig. A választ igénylő kérdés: hogyan?

A regényforma természetéből következően nemcsak e szálra figyelve, nemcsak a kalandvonalat kísérve, hanem epizodikus, kitérős, átkapcsolásos, helyenként szimultaneitást eszközlő *ábrázoló* módszerrel. Kísérlet történik tehát a hagyományelvű, extenzív kiterjedésű, széles medrű, ábrázolás-központú nagyregény-fejlesztés visszavételére. Ez az igény tapintható a felkészülésben, az „anyagmozgatásban”, az elbeszélői eljárások, a közlésmód, a világmodellálás szintjén. Nehéz feladat, de semmiképpen sem vitatható igény; az intenciók és a megvalósítás meg nem felelése annál inkább. A *Vadon* szerzőjének törekvéseivel (műfajvisszaállítás, nagy jelentőségű témaanyag, állásfoglalásra készítő történelmi kérdések, dokumentumérték, tényhűség, korszak-, atmoszféra-, szellemiség-megidézés, rekonstrukció) nem kívánok egy más elvárásrendszer vagy regénykoncepciót szembevetni; de semmiképpen sem feledkezhetünk meg az új magyar regénynek azon felismeréseiről, amelyek az ábrázolás, az in extenso elbeszélésmód, a téma, az elbeszélő evidenciájának kérdésessé

válására és megszüntetésére vonatkoznak. Maga Dobai sem feledkezett meg ezekről a *Csontmólnárokat* írva. A tapasztalat azt mutatja, egyes igen jelentős művek a *Vadonétól* alapjában eltérő magatartásmódok és regényszemlélet érvényesítése nyomán tudtak áthatolni nemcsak a nagy történelmi mítoszok és kvázi-mítoszok sűrűjén, hanem magát a regényt s a regényre irányuló elképzeléseket kodifikáló, érvényét veszített szempontrendszeren is.

A történelemmel, a nem megélttel ott tudott a regény termékeny párbeszédet felvenni, ahol nem az *alakítás*, az állítás, a kijelentés teremtő gesztusával fordult feléje, hanem a relativizálás, a *viszonyba* állítás, a kérdés, a rákérdezés, az ellenpontosítás termékenyítő kételyével. Nem a pont, hanem a kérdőjel e magatartás jel-kepe. S e magatartást következetesebben vitte végig néhány új magyar regény a történelmi kérdéskörön, mint a jelenkorin, a társadalmin, az időszerűn még akkor is, ha legtöbbjük nem tételes történelmi regény s a történelmi szólam csak egyike a regényszólamoknak. Úgy tűnik, a *Vadon* esetében bizonyos eszmei-szemléleti kérdések megoldatlansága vagy e kérdések megfogalmazatlansága hat vissza a forma egyenetlenségeire s a vállalkozás elhibázottságára. Dobait változatlanul a nagy történelem izgatja, a levéltárakból, dokumentumokból, levelekből, feljegyzésekből, emlékiratokból rekonstruálható összkép, az *írott történelem*. Az írott történelem mögött, az eseményekből és nagy dátumokból markánsan kiváló váz alatt, az *íratlan történelemben* jelöli ki a regényírás terepét. A ténfelosztás nyilvánvaló: az előbbi a *történetírás* kötelessége, az utóbbi a *krónikáé* vagy a *regényírásé* (lehet). Adathűség, tényhűség, eseményrögzítés: a *krónikaírás* vezérelvei. Tárgyilagosság és pontosság — a szaktanulmányé. Mindebből van, sok van a *Vadonban*. Több, mint amit a tény és krónika természetes egymásra vonatkoztatását megszüntető, fiktív közeget létesítő regény elbír. Ebben a geometriában a legnehezebben körülhatárolható fluidum éppen a regényfikció. Olyan műveknél, melyek közvetlenül valós tényanyagra, szemlélyekre, eseményekre alapoznak, nehezen haladható meg a regényszerűsített *krónika* élménye: a fikció nem az anyaggal magával, magából születik, hanem a *krónikára* projektálódik. E projekció alakot és eseményt beemelhet egy fikciós világba, gyakorlati ismereteket aligha. A szerző bámulatatos történelmi, hadászati, harcászati, térképészeti, természet- és vízrajzi, hajózási ismeretei elsőrendű olvasásélményt eredményeznek, de nem válnak a nagyszerűen elvszerűen, célszerűen működtetett elemeivé. Határozott formateremtő elvek által vezérelt, szuverén anyagformálás e sokrétű empiriát maga alá rendelte volna s nem halmozásként, kitérőként, részletezett háttérelmekként szerepeltette volna, hanem narratív funkciójú leírásokként. E betétek így mint nyelvileg-tárgyilag hiteles, sajátos atmoszférájú állóképeket rögzítjük. Hatásos és emlékeztető a regénynek e vonulata, hajlékony a katonai egyenruhákat, hadihajókat, fegyvereket, természeti világot festő nyelv... De vajon nem

növekszik-e ezzel is a regény információöozöne? Nem gyengül-e a funkcionálisitása? Nem lazul-e erőteljes értéksugallatokkal össze nem fogott koherenciája? S a távolabbra mutató kérdések: miért lenne meggyőzőbb egy múltbeli eseménysor, ha az minden ízében hitelesen felidézett s nemcsak elemi erővel, kihagyásosan megidézett? Tényleg evidencia lenne *ismét*, hogy szerves történet van, hogy a történet extenzív totalitásként van, s mint ilyen elmondható? Van olyan nem is mindentudó, hanem mindenható elbeszélő, aki erre vállalkozhat? Minek nevében? Az elbeszélhetőséget, regényfunkciót illetően mások és szkeptikusabbak is új regénypoétika meglátásai, mint a Dobaiéi.

A *Vadon* több helyen tételszerűen érinti a történelemnek és a jelennek a vonatkozásait: Kossuth-ról, az „önfeledt emlékezőről” van szó, aki — gyakorlatias rendelkezései kapcsán a pillanatról megfeledkezve, rendszerint hosszas emlékezéssel tartja vissza kifelé induló tisztjeit — „mintha eltűnt, holt alakok megidézésével, befejezett helyzetek újraértékelésével akarta volna a múltakat a jelen hasznába venni, ahelyett hogy a jelent elemezte volna, mely az egymást követő pillanatok és szavak sorával egyenes úton fordul a múltba úgy, hogy szemünk előtt, kezünk között: *múlttá lesz — ...*” (435) S még pontosabban fogalmaz a regény — itt már nem Kossuth kapcsán, hanem Kossuth-tal: „A történelemnek csak a jelenben van ajzó és aktív központosultsága, ez meghatározóan kihat a jövőre, de semmiféle aktivitása nincs a történelemnek a *múltban*, mindabban, amit maga mögött hagyott, nincs többé cselekvő „igeidő”, nincs még egy megjelenés, egy második fellépés, vagy egy „Rückblick”, igen, az lehetséges, végső soron a múlt is *távlatnak* fogható fel, sőt könnyű, elhamvadt, kiégett távlatnak, amelyben már nincs harc — szavak vannak —, nincs sem erőszakos, sem kompromisszumos módosítás. Éppen azaz a paradoxonnal létezik a múlt összes szála a jelen vetélőjében, hogy nincsen, hogy ezek képzelt szálak, elfolyt vonalak csupán.” (411) E tiszta gondolat sor fogalmaztatja meg a kérdést: vajon hol tapintható a *Vadon* történetének „ajzó és aktív” jelenbeli „központosultsága”? A történet mítikus magasabbrendűségében, a regényhősök progresszív irányultságában, áldozatában, a szabadságeszme, a szabadságvesztés toposzában mint időtlen aktualitású eszmében? A gerillamagatartás és morál fölöttébb időszerű tartalmaiban? Ehhez a parabolisztikus átmutatás gesztusai szükségesek, melyeket nem észlelünk a *Vadon* textúrájában. A történelemnek a *Vadon* által kiemelt metszete és időszelete sok más kornál több olyan „fonalat” szőtt egybe, melyért kár, hogy „elfolyt” a regény parttalanul széles medrében.

THOMKA Beáta

GYERMEKMONDÓKA-MONOGRÁFIA

Bihari gyermekmondókák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.

A népi gyermekmondókát mint önálló műfajt eddig a szakirodalomban hiába keresnénk. Népköltési gyűjteményeink ugyan kezdettől fogva tartalmaznak ilyen jellegű anyagot is különböző elnevezésekkel, s rendszerint a gyermekjátékok között elvegyítve. Ezért is nagy jelentőségű a Bihar megyében végzett gyűjtés, melynek eredményét tartja kezében az olvasó a *Bihari gyermekmondókák* című gyűjteményében.

A *Magyar értelmező kéziszótár* szűkszavú meghatározása szerint a *mondóka* a néprajzban és az irodalomtudományban „(gyermekkel kapcsolatos) kötött, ritmikus szöveg”. Borsai Ilona, miután terjedelmes tanulmányban elemezte a gyermekmondóka minden műfaji sajátosságát, az alábbi következtetésre jutott: „Olyan komplex műfajjal állunk szemben, amelyben a kisgyermekek életének vagy a természet jelenségeinek különböző alkalmailhoz kapcsolódó ritmikus szöveg egy bizonyos mozdulat vagy mozdulatsor kíséretében, ütempáros szerkezetből alakuló, gazdag formavilágú dallam-motívumokkal, illetve deklamáló vagy dallamos hanglejtéssel hangzik fel.” Ha ezt a meghatározást még kiegészítjük Kodály Zoltán jellemzésével, miszerint a gyermekmondóka „a gyermekdal — rendszerint dallamtalan — oldalhajtása”, mely a legjobb anyagot nyújtja a gyermek zenei anyanyelvének és formaérzékének megalapozásához, akkor kitűnik a gyermekmondóka alapvető szerepe és jelentősége: szókinccsel az anyanyelv elsajátítását és gazdagítását, szövegével a költészet fölfedezését, dallamával pedig a zenei anyanyelv megalapozását szolgálja.

A *Bihari gyermekmondókák* című gyűjtemény anyaga a nagyváradi *Fákelya* című folyóirat 1976 márciusában megjelent pályázatára gyűlt össze; a megye 34 helységéből majdnem 7000 gyermekmondóka-változat. Ezután még két alkalommal (1979-ben és 1980-ban) végeztek gyűjtést, és így állt össze a kötet anyaga, az 5765 mondóka 7375 változatának teljes szövege, majdnem 16 000 verssor terjedelemben. Több ez, mint az eddig közölt összes magyar gyermekmondóka együttvéve, és összefüggő területről, egy megye 70 helységéből nem pedig időben és térben szétszórt területről. Itt kell azonban megjegyezni — amire Faragó József az előszóban felhívja az olvasó figyelmét —, a gyűjtemény (gazdag anyaga ellenére!), a mondókák tanulmányozásának és ismeretének mai fokán, csak az adattár szerepét vállalhatja, tehát nem az eddigi kutatásokat kívánja lezárni vagy összegezni, hanem további gyűjtésre, munkára szeretne ösztönözni.

A mondókák feldolgozásánál Faragó József és Fábíán Imre figyelembe vette az eddig megjelent hasonló gyűjteményeket (Kiss Áron, Gazda Klára, Borsai Ilona—Kovács Ágnes, Matijevics Lajos munkáit), melyek

rokon tartalmuk és hasonlóságuk mellett sokféle különbséget mutatnak. Előfordul ugyanis, hogy ugyanazok a mondókák különböző helységeken különböző funkciókat mutatnak. Pl. a *Mérges pulyka* kezdetű mondókákkal a pulykák és a mérges gyerekek egyaránt bosszanthatók; a *Kár, kár, Varga Pál* (varga Pál, Varjú Pál, varjú Pál) hol a Varga vagy Varjú nevű családnak, hol a vargának, hol pedig a varjúnak szól stb. A funkcióról nem mindig az egész szöveg, néha csak egy-egy vezérszó, máskor egy jellemző nyelvi fordulat vagy szókapcsolat tanúskodik. Így alakult ki a gyűjtemény mondókáinak 17 tematikus csoportja: dajkárímek, időszámítás, időjárás, állatvilág, növényvilág, hangutánzók, gyermekkonyha, számolósdiák, nyelvgyakorlók—nyelvtörők, varázsmondókák, mesemondókák, csúfolók, beugratók, civódók, játékmondókák, kiolvasók vagy kiszámolók és egyéb mondókák. Ízelítőül a varázsmondókákból említünk néhányat, amelyek a „felnöttek” folklórjában a ráolvasásokkal tartják a rokonságot. Kuruzsló: Guruzs, guruzs, lencse, / Ne legyen szerencse; férjitudakoló: Katicabogárka, / Merre viszel férjhez? / / Északra / Vagy délre, / Nyugatra, / Keletre? / Hegyhez / Vagy folyóhoz, / Rosszhoz-e / Vagy jóhoz? — kislányok kérdezik ezt a kezük-ről repülni készülő katicabogártól. A szerelemtudakolóknál virágszirmok vagy akáclevelek tépegetése közben kérdeztük: Szeret? / Nem szeret? / Ha nem szeret, / Elmehet, / De ha szeret, / elvehet.

A gyűjteményt forrásjegyzék, helynévmutató, szójegyzék és román valamint német nyelvű összefoglaló zárja. A sikertelen színes fotók, melyek a mondókákat szemléltetik, nem vonnak le a gyűjtemény értékéből, melyhez nagyban hozzájárult a két szerkesztő mellett a több mint 1000 gyűjtő és adatközlő fáradozása. A *Bihari gyermekmondókák* a maga nemében úttörő munka.

VAJDA Zsuzsa

POLÉMIA AZ UTILITARIZMUS ELLEN

John David Mabbott: *Uvod u etiku*. Nolit, Belgrád, 1981.

Mabbott neve nem mond sokat a hazai olvasónak. Mindössze egy tanulmánya jelent meg eddig szerbhorvát nyelven — az *Ideje* című folyóirat 1980/2—3-as számában *Az utilitarizmus mai bírálatai* című kitűnő tematikus blokkban. Mabbott skót származású, oxfordi egyetemi tanár. Fő érdeklődési területei a politikai filozófia, a nyelvfilozófia és az etika. Számos kisebb-nagyobb tanulmányán kívül három könyve jelent meg: *Allam és polgár*. Bevezetés a politikai filozófiába (1948), egy Locke-monográfia (1937) és a már szerbhorvátul is olvasható *Bevezetés az etikába* (1966).

Ez utóbbit három szempont teszi nagyon fontos könyvvé: hihetetlen-

nül egyszerű, közérthető nyelvezettel íródott, túlnyomórészt mentes a szokásos bevezetések szinte elmaradhatatlan rákfenéjétől, a problémák szimplifikálásától, és végül, nem az etika holt történetébe, hanem elsősorban a modern erkölcsfilozófiai viták kellős közepébe „vezet be”. A szerző mindezt a normatív etika és az erkölcsi ítéletek mibenlétét boncoló meta-etika jó érzékű kombinálásával érte el.

A könyv tipikus meta-etika kérdésfeltevéssel kezdődik: hogyan lehet nyelvileg meghatározni a legfontosabb etikai terminusokat — mint „jó”, „rossz”, „helyes”, „kell” stb. A tiszta nyelvi nekifutás várt kudarcát egy „osztenzív definíció” követi: a szerző egyszerűen „rámutat” egy etikai alapállásra. Még hozzá bevallotta a „legkopottabbra”, a hedonista utilitarizmusra. Miért pont erre? Két okból, s mindkettő a könyv lényegi sajátosságairól tanúskodik. Először is, mert a hedonista utilitarizmus áll legközelebb a morálfilozófiában járatlan olvasóhoz: csak egy önmagáért való jó van, a boldogság, és csak egy önmagáért való rossz van, a fájdalom; minden mást mint ezek eszközt kell felfognunk. Vagy ahogy John Stuart Mill megfogalmazta: „Azok, kiknek hitvallása szerint az erkölcs alapja a hasznosság vagy legnagyobb boldogság elve, úgy vélekednek, hogy a cselekvések oly mértékben jók, amilyen mértékben hozzájárulnak a boldogsághoz, s oly mértékben rosszak, amilyen mértékben a boldogság ellenkezőjét idézik elő. Boldogságon az élvezetek és a fájdalom hiánya értendő, a boldogtalanságon pedig a fájdalom és az élvezetektől való megfosztottság.” Ez a gondolat mindenki számára ismerős, még ha életében nem is vett a kezébe morálfilozófiai művet. Kitűnő lehetőség tehát, hogy ezen keresztül vezessen az út a bonyolultabb problémák felé. A másik szempont fontosabb: a modern meta-etika, mely Moore *Principia ethicá*jától napjainkig uralja az angolszás nyelvterületek etikai vitáit, jórészt az utilitarizmus Bentham- és Mill-féle változata elleni nagy polemikaként született meg. A mai vitákba tehát megint csak az új elméletek opponensén — az utilitarizmuson — keresztül vezet a legalkalmasabb út.

Mabbott az utilitarizmus három jól ismert nehézségét emeli ki:

1) Az ember a boldogságon kívüli célokat is értékeli és választja. Az utilitarizmus összekeveri a tett célját eredményével, kimenetelével (Butler szerint például a boldogság csak mellékkörülménye egy-egy konkrét cél elérésének).

2) Nyitott kérdés marad a klasszikus utilitarizmusban, hogy személyes boldogságra vagy általános boldogságra kell törekednünk.

3) Bentham és Mill nem tulajdonít jelentőséget a motívumnak, a szándéknak.

E három kritikus ponton tér át a szerző Moore ideál-utilitarizmusának tárgyalására, ugyanis Moore — a maga módján — mindhárom nehézségre talált megoldást. Érdemes azonban közelebbről megvizsgálni az utilitarizmus nehézségeinek második pontját, vagyis azt a kérdést,

hogy Benthaméknál személyes boldogságunk vagy egy általános boldogság a cél. Véleményem szerint ugyanis Mabbott itt kissé homályos és felületes is. Mint tudjuk, Bentham különféle szankciók politikai, vallási, társadalmi — bevezetéssel próbálta az általános boldogság javára fordítani egyébként személyes boldogságon alapuló elméletét. Mivel szükségszerűen önző vagyok — mondhatja az ember —, miért törődnék a többiek boldogságával? Igaz, válaszolja Bentham, de: ha önző vagy, megbüntet az Isten (vallási szankció), utadba áll a törvény (politikai szankció) stb. Mabbottnak itt két ellenvetése van. Az első az, hogy ezek a szankciók „nem elég bizonyosak”. Feltehetjük a kérdést, melyik szankció lenne „elég bizonyos”, továbbá: egy úgynevezett „bizonyos szankció” kötelező érvényű voltával nem a morál alapját, a választási lehetőséget szüntetné-e meg? Ez Mabbott homályossága: nem tudni, mit ért „bizonyos szankciók” alatt. Mabbott második ellenvetése, hogy ha „bizonyosak” lennének is Bentham szankciói, az lenne a probléma, hogy mind az „értelmes önzésen” alapulnak, tehát nem morálisak. Szerzőnk felületeségét abban látom, hogy Bentham összes szankcióját az értelmes önzésen alapulónak tartja (Müll „belső szankciójával” együtt), miközben a Benthamnál meglevő négy közül csak hármat említ. Különös módon épp az „erkölcsi vagy közösségi szankciót” felejtí ki. Igaz ugyan, hogy Benthamnál ez a szankció nagyon homályosan van meghatározva, több értelmezése lehetséges, de épp az lett volna a szerző feladata, hogy állást foglaljon valamelyik értelmezés mellett, ahelyett, hogy ravaszul „kifelejtette”.

Mabbott vizsgálatai után még mindig az a véleményem, hogy még Benthamra is kockázatos egyértelműen rászütni az értelmes önzés bélyegét. Állítom ezt arra a benthami megjegyzésre hivatkozva, mely szerint, ha elértük a jót, nem fontos, hogy kihez tartozik. Vagy ahogy maga Bentham írja, miközben a tett következményeinek kiszámításáról értekezik: „... mindenkit egynek kell számítani és senkit se többnek, mint egy.” A benthami utilitarizmus akkor alapulna egyértelműen az értelmes önzésen, ha valaki — a cselekvő — többnek számítana, mint mások, akiket az adott tett következményei érintenek. De ez nincs így. Mabbott idézi is a fenti mondatröredéket Benthamtól (43. oldal), és Ross nyomán jogos bíráltnak veti alá — ellentmondva ezzel korábbi bírálatainak (31—32. oldal). Itt ugyanis már nem a benthami értelmes önzésben van a probléma, hanem — kissé sarkítottan fogalmazva — az értelmes önzés hiányában. Mabbott ugyanis a következőket írja: „Esetenként kötelességem, hogy valakinek valamit »különleges személyi kapcsolataimból kifolyólag« tegyek meg — például szüleimnek, kollégáimnak, tanítványaimnak.” (43. oldal) Míg az ímént az volt a probléma, hogy a benthami etika értelmes önzésen alapul — vagyis valaki többnek számít, mint egy —, most hirtelen az a baj, hogy ugyanabban az elméletben senki sem számít többnek, mint egy!?

A Moore-féle ideál-utilitarizmus ismertetése és bírálata során szerzőnk jól kitaposott ösvényeken jár, tehát ez a rész nem érdemel megkülönböztetett figyelmet. A negyedik fejezet annál inkább. Ebben Mabbott arra a régi — újabban meta-etikai — kérdésre keres választ, hogy hogyan igazolhatók a morális szabályok. Mabbott hevesen vitatkozik Rosszal és Pricharddal, akik szerint a morális szabályok „szemmel láthatóan nyilvánvalóak”. Ellenvetése, hogy az egyes népek, sőt egyének morálja között különbségek vannak. Ez elég sivár ellenvetésnek tűnik, hiszen a morál relatív vagy univerzális volta roppant összetett, máig nyílt kérdés. Hiányolhatjuk, hogy Mabbott érvek nélkül, csak úgy odavetette a relativizmus egy mondatba foglalt képletét — meghozzá mint érvet Rossék ellen. Mabbott kritikájának másik célpontja megint csak az utilitarizmus, mely szerint a morális szabályok tapasztalati általánosítások. Ez azonban csak az úgynevezett cselekvés-utilitarizmusra vonatkozik. Mabbott ezzel szemben a Rawls által kidolgozott szabály-utilitarizmus egy sajátos, egyéni változata mellett érvel. Mivel a könyvnek ez a része számunkra a legizgalmasabb, érdemes vele bővebben foglalkozni.

Rawls 1955-ben vezette be a szabály-utilitarizmus fogalmát, hogy felmentse Millék etikáját az egyik legerősebb ellenvetés alól. A klasszikus (cselekvés-)utilitarizmus ugyanis morálisan igazolja mondjuk az ígéret megszegését, ha annak jobbalk a következményei, mint betartásának. A szabály-utilitarizmus ezzel szemben az ígéret betartását — hogy példánkánál maradjunk — mint *általános szabályt* vizsgálja. Azt kérdezi: minnek vannak jobb következményei, az ígéret *általános betartásának* vagy *általános megszegésének*? Az ígéret általános megszegése magát az ígéret „intézményét” szüntetné meg, az emberek bizalmatlanokká válnának egymás iránt stb., tehát olyan rosszak lennének a következmények, hogy utilitarista szempontból az ígéret betartásának szabályát kell elfogadnunk, és a konkrét eseteket e már igazolt szabály alá kell foglalnunk.

Ha viszont — mint azt a klasszikus utilitaristák állítják — a morális szabályok tapasztalatai, általánosítások, akkor engednek kivételeket. Könnyen elképzelhető például olyan eset, amikor az ígéret megszegése nem jár együtt az embereknek az ígéret „intézményébe” vetett bizalmának megingásával vagy annak veszélyével. Ezt Mabbott is jól látja, amikor azt írja, hogy a közvetett következményeket el lehet kerülni úgy, hogy a szabály megsértése *titokban marad*. Ezért nem egyezik Mabbott azzal az utilitarista nézettel, mely szerint a morális szabályok tapasztalatai általánosítások. Ezzel szemben az újabb etikai irodalomból jól ismert konstitutív és regulatív szabályokat tekinti az etika alapjának. A futballból vett példával azt mondhatjuk, hogy e játék konstitutív szabályai azok a szabályok, melyek meghatározásának részét képezik. Például konstitutív szabály, hogy a játékosok nem érinthetik kézzel a

labdát. E szabály semmibevétele egészen más játékot eredményezne. A regulatív szabály ezzel szemben nem érinti lényegesen a játék fogalmát, csak jobbá — esetleg rosszabbá — teszi azt. Ilyen regulatív szabály a lesszabály. A futball enélkül még futball maradna.

Mabbott számára a konstitutív és regulatív szabályok azért lényegesek, mert egyik sem tapasztalati általánosítás. Vagyis, ezeket a szabályokat nem alkalmazásuk minden egyes esetének következményei igazolják, hanem az a tudat, hogy e szabályok általánosan el vannak fogadva. Szerzőnk szerint a morális szabályok is konstitutívák és regulatívák. Az igazolja őket, hogy szabályok létesítésének egy-egy közösségben jobbak a következményei, mint annak az állapotnak, amelyben nincsenek *semmilyen* szabályok. Alá kell húznunk, Mabbott csak annyit állít, hogy bármilyen — még a rossz szabály — létezése is jobb, mint ha nem létezne semmilyen szabály (például azért, mert az előbbi „lehetővé teszi a tervezést” — 61. oldal). Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert úgy tűnik, Igor Primorac szintet tévesztett, amikor az előszóban Mabbottot „megengedhetetlen eklekticizmussal” vádolja. Primorac szerint a filozófus, akinek az alapállása nem utilitarista, elvárhatja, hogy meghatározott morális szabályokhoz tartzuk magunkat, attól függetlenül, hogy milyenek a következményei, Mabbott viszont, aki alapjában utilitarista, ezt nem teheti (18. oldal). Számára a „princiális cselekvés” mindig csak olyan szabályok szerinti cselekvés lehet, amelyeknek van utilitarista igazolásuk. A poén az, hogy Mabbott eggyel magasabbra „emelkedik”, mint Primorac. Ő a szabály létét *általában* igazolja tisztán utilitarista módon, minden eklektika nélkül. Primorac pedig a konkrét szabály utilitarista igazolását várja el tőle. Mondhatni, nem ugyanazon az emeleten zavarócskáznak. Primorac kritikájában annyi igazság van, hogy Mabbottnál nincs kidolgozva az átmenet és a hierarchia a morális szabály általános és konkrét utilitarista igazolása között. Sok minden függ attól, hogy ez kidolgozható-e egyáltalán elfogadható módon.

Mindenesetre Mabbott fontos lépéseket tett a szabály-utilitarizmus védelmében, miközben hasznos lényeglátó kritikai észrevételeivel, elemzéseivel az etika olyan területeire is behatolt, melyekkel nálunk eddig nagyon keveset foglalkoztak. Ebben a tekintetben külön figyelmet érdemel a könyv emotivista meta-etikával (Ayer, Stevenson) foglalkozó része és a Büntetés című fejezet, melyből egy új, anti-utilitarista büntetélmélet körvonalai kezdenek kirajzolódni.

SEBŐK Zoltán

SZÍNHÁZ

PLATONOV

Žigon reteatralizálta Csehovot.

Rokonszenves igyekezett, ha a rendező a divattal perlekedve állít színpadra egy művet. Feltéve, ha szándékát az előadással igazolni is tudja. Mert az öncélú divatellenesség legalább annyira kevés, mint ahogy az öncélú divathóbort — értelmetlen.

Jó néhány éve Csehov s vele együtt az egész orosz századvég drámáit divat a lehető legnagyobb fokú természetességgel előadni. Nem játszani, hanem élni; természetesen, mindennapian, egyszerűen, közvetlenül, felismerhetően maian, spontánul, privát... Az életmű és a művek magyarázóit, értelmezőit, az újabb Csehov-tanulmányok szerzői pedig a színházi gyakorlattal párhuzamosan — a kettő segítette, kiegészítette egymást — felfedezték, hogy Csehov műveiből sem hiányzik a drámaiság, csak más módon, mint a megszokott. Nála a felpörgetett konfliktusokat a valós léttér, a reális idő, a természetes atmoszféra — ebben a jelentéktelen, a mellékes is funkcionális — helyettesíti. És a drámaiatlan elemekből összeálló kép a pattanásig feszítetten drámai.

Nem véletlenül lett ismét divat Csehovot játszani és lett divatos a természetesség a színházban. Reakció ez az előbbi divatokra, melyek szintén nem függetleníthetők a kortól, az évtizedtől, az általános közérzettől, az uralkodó emberi magatartásformáktól.

Ma már a reflektorok szórt fényei nem aranyozzák be a Csehov-drámák exteriőrjeit, mint a vénasszonyok nyara, jóságosan melengetve a bágyadt, szerencsétlen szereplőket. A sokáig annyira jellegzetesen csehovinak tartott pasztell elvesztette puhaságát, melegségét, fakó lett, megkopott, sőt durva, de hitelesebb is. A Csehov-előadások nem szépek többé, szereplői nem borostyánkőbe foglalt, tehetetlenül vergődő izelt-lábúakra hasonlítanak, akiket a zsöllye sötét inkognitójából, puha kényelméből olyan érdekes szemlélni, színházi látcsővel és együttérzésünk nedves nyomait letörölendő zsebkendővel a kezünkben. Csehov alakjai, az Annák, Olgák, Irinák, Szásák, Szofják, Nyinák, Csebutikinek, Kuliginék, Ványák, Asztrovok, Ivanovok, Platonovok és a többiek, szinte mindannyian *kortársunkká* váltak. Ahogy Csehovnak is kortársai voltak a múlt század utolsó harmadában-negyedében, míg a huszadik századi színház megemelte, teatralizálta két lábbal a valóság talaján álló szereplőket, a lámpák aransugaraival hintette be a különben csöppet sem ragyogó világot; évtizedekig divat lett az *impreszionista* Csehov a színházban.

Ezt az impreszionista Csehovot hozta most vissza Stevo Žigon Platonov-rendezése az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban. Igaz, nem

nosztalgikusan egy az egyben, de azért felismerhető anakronizmussal, színházi időszerűtlenséggel; az előadásból nem az örökké érvényes időtlenség sugárzik, hanem a senkihez sem szóló időnélküliség. Nézem, de nincs semmi közöm ahhoz, ami a színpadon történik, s azokhoz, akiknek ízléses, patyolatfehér kosztümjeit a színészek magukra öltötték. Holott a Platonov nem semleges mű, nehezen hagyhat közömbösen. Az újvidéki előadás mégis oly idegen, mint egy havas eszkimó szerelmi történet. Távoli marad akkor is, amikor időnként felizzik benne a líra, bár ilyenkor legalább szép, de érdekelni akkor sem tud.

Pedig az előadás ígéretesen kezdődik.

A nagyméretű színpad teljes szélességét és mélységét kitöltő sarokban, mint egy hatalmas vásznon, állandó háttérként vetített „totálban”, szinte filmes „vágással” követik egymást a jelenetek. Az egészben a részletek: a színpad mélyében levő balusztrádos teraszról a parkba vezető lépcsősortól jobbra és balra elhelyezett fák közötti irtáson fonott kerti ülgarnitúra, festőállvány, karosszék, az egyik szélén hinta, a másik oldalon padok, a fák között egy nyugágy — megannyi minihelyszín, melyekre a történet szereplőit az özvegy, de még fiatal és valóban szép tábornokné kertjében a rendező szétszortozta. Kényelmesen elnyújtózva a nyugágyban, mint az újságot olvasó szomszéd földbirtokos Geraszim Kuzmics Petrin, maga elé málázva, mint a kereskedő Tyimofej Gorgyjevic Bugrov, a karosszékekben előtte pózoló tulajdonos szépasszony arcképét füstögető másik földbirtokos, Porfirij Szemjonovics Glagoljev, a fiatal és csodálatosnak mondott felesége után sóhajtozó Vojnicsev, s a köztük keringő fiatal orvos, Nyikolaj Ivanovics, aki láthatóan nem tud mit kezdeni idejével és önmagával — előbb kéreppárral egyensúlyozgat a gyepen, majd csínytevő gyerek módjára meggyújtja a bóbiskoló Petrin újságját —, a fején sapkává csomózott zsebkezdővel, atlétatrikóban futkosó gazdag zsidó, Abram Abramovics Vengerovics, aki, bármikor végigrappol a fák között, csak azt hajtja: „Micsoda hőség! És nekem, a zsidónak, persze, Palesztinát juttatja eszembe” ...

Általában mindenkinek eszébe jut valami, egy történetecske, egy-két mondatnyi gondolat, egy bók a szépasszonynak, egy sóhaj, egy kérdés vagy csak egy mozdulat... Így alakul ki a részletekből tablóvá a színpadi látvány, amelyből még minden lehet.

Jó előadás is, mely szólhat a felesleges emberek lassú enyészetről; nemzedékek szembenállásáról; az egymással konfliktusos helyzetbe kerülő magatartásformákról; az elszegényedő és a meggazdagodó társadalmi rétegek, csoportok küzdelméről; a nyájasság mögé rejtett farkastermészetéről; a talajvesztésről; arról a kétségbeesett igyekezetről, amellyel az emberek menteni igyekeznek a menthetetlent; a látzatformák leleplezéséről; arról, hogy a „félkész emberek félkész érzelmekkel botladoznak egy készen kapott világban, és ijedtükben nem tudnak mit kezdeni sem

egymással, sem önmagukkal — ahogy Horvai István főiskolásokkal megrendezett Platonov-előadásáról a kritikus, Koltai Tamás írta —; a „céljavesztett hős tragikomédiájá”-ról — ahogy Horvai későbbi, ma is látható Pesti Színház-beli előadását értelmezte a kritika —; a tragikus magány zsákutcájáról, amiről például a szolnoki előadás szólt... A Platonov értelmezési lehetőségei valóban korlátlanok. S ezt pontosan látta az újvidéki előadás rendezője is, amikor a darabot közzetehhez hasonlította, amelyből ki kell olvasztani az értékes ércet. Csakhogy ezt nem elég felismerni, „olvasztani” is tudni kell. Žigon pedig nem tudott választani az értelmezési lehetőségek közül. Amit ő látott Csehov fiatalkori, kissé terjengős, éppen összetettsége következtében izgalmas darabjában, az *mindössze* ennyi: „úgy tetszik — áll a színlapon levő rendezői jegyzetben —, ez alapján egy kis történet az öngyilkosságról, vagy jobban mondva az eltűnésről...” Nem csoda, ha biztos fogódzók, iránymutatók híján a rendező az impresszionista Csehov-játszás biztosnak látszó fedezékébe menekült. Žigonnál a főszereplő nem az önpusztítóknak abból a fajtájából való, akik egykor mást és másként akartak az életben, de miután belátták, hogy tervük nem sikerülhet, mások boldogságának tönkrezúzásával kárpótolják magukat, mindenkit sértegetnek, bánatnak, szétrombolják a kapcsolatokat, ígéretnek, ámtanak, de arra képtelenek és gyávák, hogy önállóan cselekedjenek. Az ő Platonovja csak egy nőcsábász, aki, ha egyetlen pillanatig egyedül marad egy nővel, azonnal átkarolja, magához szorítja, csókolja, s közben a gyepet kémleli, alkalmas-e a hely... Ez lehet a kaján pusztítás megnyilvánulása, de tudni kell, miért akar mindenkit megejteni, tönkretenni, elcsábítani és otthagyni ez a falusi tanító, aki Csehovnál egyszerre kedvence a társaságnak és lenézett bohóc is ugyanabban a társaságban. Žigon rendezésében a Platonovot játszó Tanasije Uzunović csak a kakaskodó vidéki Don Juant mutatja, anélkül, hogy az egykori Byront is jelezné Platonovban. Általában a többi szereplő is ilyen egyoldalúra sikeredett ebben az előadásban. A férfiak bohémek és szerelmesek, a nők viszont szenvednek és szenvednek.

Nemcsak a szereplők értelmezése hiányos ebben a rendezésben, hanem az előadás kompozíciója sem egyenletes. Az ígéretes kezdőkép hamarosan széttöredezik. S ebben a díszlet is hibás. Žigon és díszlettervezője, Boris Maksimović, egyetlen helyszínre vonta össze a cselekményt, ami gyakori megoldás a Platonov-előadások esetében. De a természetes hatásúnak elképzelt parkban természetellenesen kapcsolódnak egymásba a jelenetek, a színészek úgy tűnnek el és fel, mint az ügyetlen felvilágosodásbeli drámákban, amelyekben mindig akkor lép színre a következő szereplő, amikor valaki távozik a színről. A természetes csehovi — drámai — életében természetellenesen mozognak, jelennek meg a szereplők, akik közül talán a Platonov fiatal, butácska feleségét alakító Gordana Kamenarovićon kívül pontosan senki sem tudta, mit kell játszania.

Vagy rutinosan iskoláztattak (Stevan Salajić, Tanasije Uzunović, Milan Šmit, Aleksandra Carić, Vasa Vrtipraški, Rade Kojadinović), vagy műkedvelő szinten próbálkoztak ügyeskedni (Slavoljub Djordjević, Miloško Topalović, Sava Damjanović, Ivan Hajul), esetleg szépségük mögé rejtették erőtlenségüket (Jelena Žigon és Ljubica Jović).

Žigon Platonovja egyetlen percig sem tudja elhitetni, hogy ez a Csehov-mű — a későbbi Csehov-darabok breviáriuma — esetleg rólunk is szólhat.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

ĐURA JAKŠIĆ FESTÉSZETÉRŐL*

A bánáti, szerbcsernyei születésű Đura Jakšić (1832—1878) még életében közismert szerb irodalmár, rendkívül népszerű költő, ám negyvenhét életéve nem bizonyult elegendőnek, hogy festőművészi hírnévre tegyen szert. A zseni ösztönével maradéktalanul átadta magát a színek mámorító bájának, a fény és árnyék ellentéte és összhangja drámájának, a vastagon festett festőanyag igéző látványának, a hanghatásoknak, az áttetsző kékes festékeknek. Állítólag nem tudott rajzolni. Közelebb állunk az igazsághoz, ha leszögezzük, hogy nem kívánt alkalmazkodni, mert romantikus lényének látnoki szenvedélyét követte. Halála után még hosszú ideig nem méltányolták mint festőművészt, aki ellentétben állt környezetével, s önmagával sem békélt meg.

„Jakšić 30 éves festőművészi munkássága alatt a szín és a megvilágítás problémái iránti viszonyulás stílusterkvésének alapvető jellegzettsége, ám oly módon, hogy a romantikus tartalom és a romantikus kifejezési forma szilárd egységet alkot. Jó néhány tehetséges kortársánál kipattant az új szikrája, ám többségük csak egy pillanatra tért le a közepszerűség, az alkalmazkodás kitaposott ösvényéről. Jakšić képei olykor »elmerülnek a sötét árnyékban, az összeolvadt fényben, hallucinációra, zavaros álomra emlékeztetnek« (M. Kašanin), ám az ilyen érzékiesség nélkül, amely nem hunyt ki élete végéig, Jakšićnak nem sikerült volna eljutnia a szerb romantikus festészet csúcsára.” (*Sabrana dela Đure Jakšića*, IV. Slikarstvo, Slovo ljubve, Belgárd, 132. oldal.)

A minap a belgrádi Nemzeti Múzeumban megrendezett kiállítással

* Elhangzott a szabadkai Pedagógiai Intézetben megrendezett emlékünnepegen, 1982. augusztus 30-án.

megemlékeztek születésének 150. évfordulójáról. Bemutatták festőművesi és irodalmi művét. Izgalmas, megrázó élmény a kiállítás megtekintése, a régen elmúlt időszakot idéző 59 olajfestmény, 224 irodalmi címszó, másolat és fénykép jegyzékének átlapozása. A falusi tanítói szolgálat miatti vándorlás, hányódtatás, vetődés, a társadalmi elismerés kivívásáért kifejtett elkeseredett erőfeszítések miatti tévutak, önnön igazában felmerült kétely terhe, megromlott egészségi állapota ellenére a szerb művészet e „kettős személyisége” nagyszámú művének értéke tanúsítja a tiszteletet érdemlő kitartó, folyamatos munkát. Több minden veszendőbe ment, megsemmisült, s több időszak — különösen iskoláztatásának korai évei — még eléggé ködösek, s hiányoznak az élet és az alkotás mozaikjából.

„Az azonnal sajtó alá került versektől, elbeszélésektől és drámától eltérően, ami azt jelenti, azonnal a nyilvánosság elé kerültek, hozzáférhetővé váltak, a képek magukra maradtak, az emberek rendkívül szűk köre ismerte csak...” (I. m.: 8. oldal)

Dura Jakšić nem tartozott azoknak a festőknek sorába, akik fokozatosan, szorgalmasan, tökéletesítették, csiszolták stílusukat, s kitartóan közeledtek a kitűzött cél felé. Pontosabban fogalmazunk, ha azt állítjuk, hogy a rendkívül fiatal falusi fiú érzékiessége tartósan befogadta iskoláztatásának idején a művészekkel és művekkel való találkozás váratlan szenzációit. Szemmel látható Rembrandt képeinek hatása és Rubens festészeti eljárásának hatása. Megállapítható, hogy tanulmányainak valamivel korábbi időszaka nyomot hagyott.

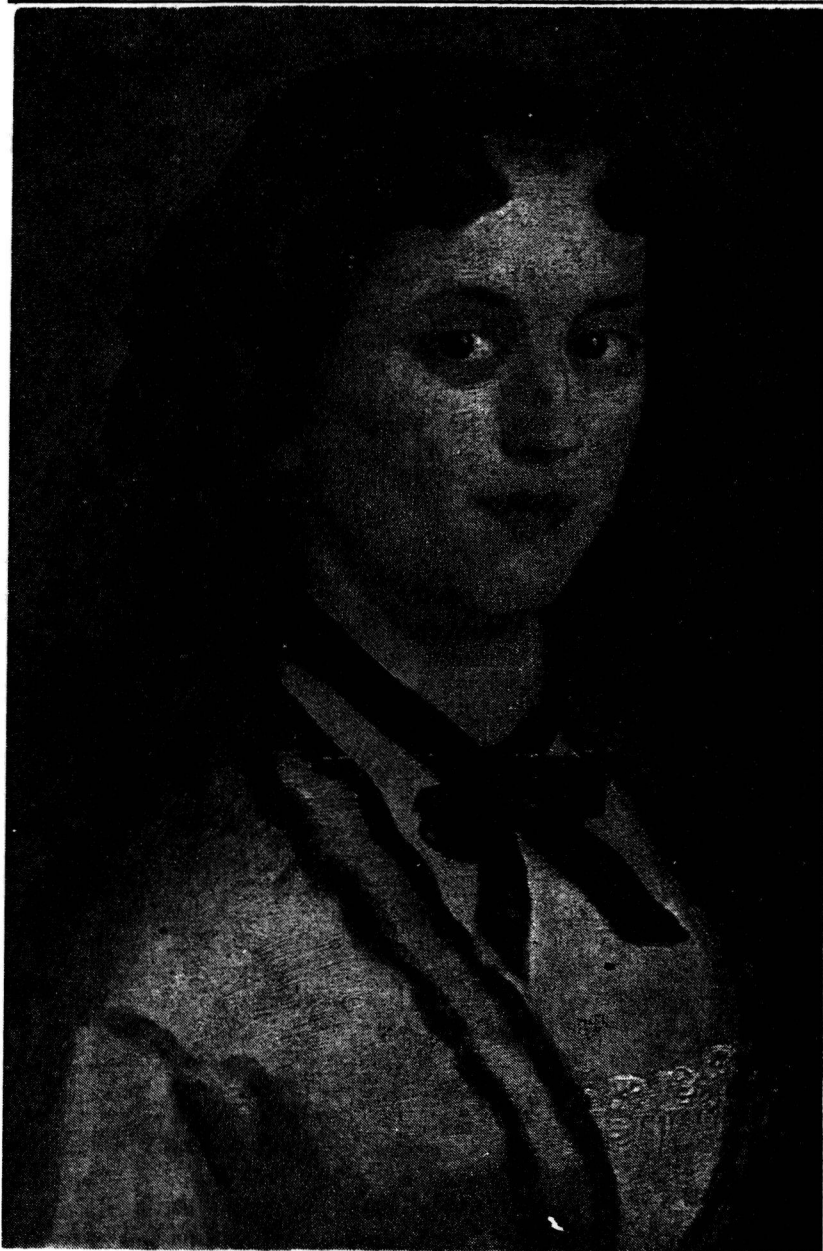
Szegeddel, első gimnáziumi napjainak színhelyével való találkozása nem kelthetett nagyobb élményt. A város külsejét csak a nagy árvíz után kapta meg, amely elsöpörte a korábbi mezővárost.

Csak Temesvárra való távozása, a formával és a vonallal való első találkozója jelöli ki azt az irányvonalat, amelynek élményei megmaradnak a 12 éves fiú emlékezetében.

1860-ban kiadott *Önéletrajzában* a temesvári időszaknak nagyobb teret szentelt, mint pesti tartózkodásának, nem kevesebb helyet, mint Béccsel és Münchennel való első találkozásának:

„... Tehetségesnek érezve magát 1846-ban látogatta a temesvári rajziskolát, s az évi kiállításon két díjban részesült, architektúrában és szabadkézi rajzolásban. 1847-ben Pestre távozott Marastonihoz. Az 1848. évi felkelésben önkéntesként harcolt. 1850-ben Nagybecskerekén Konstantin Daniel festőművésznél tanult. 1851-ben Bécsbe utazott, s hosszabb ideig maradt ott...”

Dura Jakšić fontosnak tartja megjegyezni, hogy Temesvárott mint tanuló két díjat kapott szabadkézi rajzolásból és „architektúrából”. 1842-től kezdve a rajziskolát a szlovák Dunaiszky (Dunaiszky Henrik Ágost, Pest, 1812. II. 16.—Temesvár, 1875. XII. 16.) szobrász, a közismert szobrászműhely, illetve szobrászcsalád tagja vezette. Apja, Ló-

Đura Jakšić: Lány kébken, 1856.
Olaj, vászon, 51×62 cm.

rinc (Dunaiszky Lőrinc 1784—1833) 1806-ban beiratkozott a bécsi akadémiára, 1809-ben pedig átköltözött Pestre, s az első magyar szobrászok közé tartozott, aki a bécsi akadémia stílusát átplántálta és népszerűsítette Magyarországon, elsősorban nagyszámú evangélikus templom számára dolgozva, és az új középületeket díszítve. Az érzéketlen díszítőművészet élénkebb a vallási környezetén kívül, s közvetlenségével, tetszetős naivitásával hat a számos kisebb díszleten, amelyeket polgári ügyfelek rendeltek meg. Atyja halála után, amikor fivére vette át a jól bejáródott, sikeres festőműhely vezetését, Henrik Ágost áttelepült Temesvárra, ám a továbbiakban nem foglalkozott szobrászattal. Nem vitás, hogy mint szobrász megtanította tanulóit modell alapján rajzolni, s sokat foglalkozott műépítéssel, díszítő szobrászattal, s ezt megerősíti, hogy Đura Jakšić jutalmat kapott architektúrából. Mindennek alapján megállapítható, hogy rendes képzőművészeti tanulmányainak első évét Đura Jakšić, a vitán felüli tehetség, a rajzolás elemeinek és valószínűleg a formázás elsajátításával töltötte el.

Továbbfejlődésének igénye Đura Jakšićot Pestre, Marastonihoz vezette. Ez azt jelentette, hogy beiratkozott az első magyar akadémiára, az ország legfrangosabb festőiskolájába. Giacomo Antonio Marastoni 1804. március 24-én Velencében született, 1860. július 2-án Pesten hunyt el. Az iskolát 1846-ban nyitotta meg. Lehetséges, Đura Jakšić első tanítványai közé tartozott. Nemigen hihető, hogy apja Dionisije Jakšić pap az elmaradott agrárországban, a Szerbcsernyének elnevezett falucskában az akadémia megalakításáról azonnal értesülhetett. Igaz, Marastoni már ismert név Pesten. 1836-ban érkezett a városba. Nem sokkal később, 1839-ben megalakította a Műegyletet. 1840-ben, az első kiállításon Marastoni Barabás Miklós (1810—1898), az akkor legnépszerűbb művész vetélytársa. 1844-ben már megszerezte az említett egyesület kiállítását. Nagyra értékelik a művészet rajongói, a vásárlók és a hatóságok. Megalakította az akadémiát, amelyet mindenki támogatásáról biztosított. Egyebek között tanítványai közé tartozott a később hírneves művész Zichy Mihály (1828—1906) és Lotz Károly (1833—1904). Zichy 1846-ban készült Mentőcsónak című festménye drámai hatású éjszakai megvilágításával közelített a romantikához, s a magyar Medúzának tekinthető (T. Géricault, A Medúza tutajja, 1819), Lotz Marastontól az 1848. évi felkelés örvényébe került, éppen úgy, mint Jakšić. Egy becsei születésű másik vajdasági fiatalember, Than Mór (1828—1899) részt vett a forradalmi eseményekben, abban az időszakban Pesten joghallgató, s a festőművészeti oktatásban Barabás részesítette. Ugyanabban az évben, 1851-ben, amikor Jakšić Bécsbe távozott, beiratkozott a bécsi akadémiára. Harctéri riportszerű akvarelljei már ismertek bizonyos körökben.

A Marastoninál eltöltött időt Đura Jakšić alapos munkára használta ki. Állítólag iskolájának figyelemreméltó hallgatója. Modell alapján

Pihenés a színek után, 1876.
Olaj, vászon, 61×81 cm.

dolgoztak, másoltak, s elsajátították a festőművészet alapjait. Sokat rajoltak. A nap hátramaradt óráiban a fiatalok gyülekeztek, s Jakšić Byronon kívül lelkesen olvasta Petőfi verseit s a francia események 1848 márciusában Petőfi Sándornak a Nemzeti Múzeum lépcsőjén való fel-lépésével keltettek visszhangot. Pesti tartózkodása más nyomot is ha-gyott: Marko Kraljević (1856, mérete: 668×926 mm, vászon, hossza hozzávetőleg 300 mm, alsó része azonban be van hajtvva), tagadhatatlanul hasonlít Zrínyi Miklóstra, Barabás 242 centiméter magas, 99 cm hosszú munkájára, amely 1842 óta a régi színházzal szemben levő ká-véház falán áll. A kávéház a színészek, a művészvilág többi tagjának kedvenc gyülekezőhelye. A Kraljević Marko Đura Jakšić bemutatásá-ban hasonló Rákóczi Ferenc portréjához is, ahogyan Mányoki Ádám (1673—1757), az akkori kor népszerű festője látta. Párhuzam vonható Marastoni Álom c. képe, amelyet először 1840-ben mutatott be, és Đu-ra Jakšić Knez Mihajlo a ravatalon c. festménye között.

Nyilvánvaló, hogy az ifjú Đura Jakšićnak Pesthez fűződő élményei számosabbak, mint amennyiről a rövid életrajzi feljegyzés számot ad. Marastoni mellett élve a március 15-e előtti érzelmek viharában, az 1849. év csalódásai nem mehettek feledésbe. „Ah! Miért áldoztuk éle-tünket, miért szenvedtünk — s mit nyertünk!...” — jegyezte fel 1849-re való visszaemlékezésében barátjához, J. Jovanović Zmajhoz fordulva.

Konstantin Daniel műtermében tartózkodva tanulmányai folyamato-sak Temesvártól Pestől, Becskerektől Bécsig. Nehezen hihető, hogy a há-rom tanító mellett eltöltött annyi idő és a számos példakép ellenére a rendkívül tehetséges tanítvány nem sajátította el a rajzolás művészetét. Inkább azt mondhatnánk, hogy kortársaihoz hasonlóan Đura Jakšićot is megigézte a pesti éjszakai pislákoló lámpáinak fénye, hangulata, árnyéka és balsejtelme. Mellékesen jegyezzük meg, hogy Marastoni fény-képészettel is foglalkozott.

A történelmi kompozíciókkal, amelyekkel Jakšić hírnevet és megbec-sülést kívánt szerezni magának, pesti társai hírnevessé váltak. Az aka-démia befejezése után később kiváló rajzoló. A felkelés után Pesten rendkívül nagy az érdeklődés a kép iránt. Az újvidéki polgárok rend-kívül nagyra értékelték a festők, festőművészek „szakmáját”.

Félreértésekhez vezetett a poétikus festő romantikus hevessége, sebez-hető érzékiessége, aki tudatán kívül nemcsak a szerb romanticizmus hol-napja felé mutat, hanem a következő évtized művészetének előhírnöke is. A környezetével és önmagával való összetűzés elkísérte az iskolától iskoláig vezető felázott, sáros utakon.

Mint elismert, neves költő hunyt el.

Festőművészetét jóval később fedezték fel, s hosszú ideig nem kel-tette fel a kutatók érdeklődését. Megemlékezve születésének 150., halá-lának 100. évfordulójáról, hangot adunk meggyőződésünknek, hogy a

Marastoninál való rövid pesti tartózkodásával kapcsolatban még sok mindent fel kell kutatni, megvilágítani a hazai romantikus festészet legizgalmasabb személyisége munkájának sokoldalúbb megismerése érdekében.

Bela DURANCI

KRÓNIKA

SZTRUGA MARADJON CSAK A KÖLTÉSZETÉ. Mint arról szeptemberi számunkban beszámoltunk az idei Sztrugai Költészeti Estéken többek között be kellett volna mutatni a jelenkori szerb költészetet is. Tekintettel arra, hogy a sztrugai fesztivál szervezői nem értettek egyet a felkínált költői névsorral, a Szerb Íróegyesület küldöttsége távol maradt a rendezvényről. Az esettel kapcsolatban közleményt adott ki a sztrugai fesztiváli tanácsa. A közleményben többek között a következők állnak: „A Sztrugai Költészeti Esték Tanácsa a Szerb Íróegyesület küldöttségének elutasító magatartását sajnálattal olyan ténynek állapítja meg, amely nem járul hozzá sem a sztrugai rendezvényhez, sem az egymás közti együttműködéshez. A küldöttség magatartása oda hatott, hogy éves információk, feligazságok alakultak ki azzal a céllal, hogy a jugoszláv közvéleményt megtéveszték, és hogy mindez megcsorbítsa a sztrugai rendezvény hírnevét, tekintélyét. Mivel Srboljub Ignjatović választása szerint Gojko Djogo is bekerült a küldöttség összetételébe, a Tanács úgy véli és ma is ezt vallja, hogy Djogo részvétele olyan alap lehet, amelyre támaszkodva önkényes és tendenciózus magyarázatok alakulhatnak ki, komolyan veszélyeztetve a rendezvényt. A választás eszmei-esztétikai elfogadhatatlanságára vonatkozó észrevétel — mint a közlemény hangsúlyozza —, nem kapott érdemi, lényegbeli tolmácsolást, pontosabban ez a választás azért elfogadhatatlan, mert Gojko Djogo is a megválasztottak között volt. Egyesek így akarták megcsorbítani a sztrugai rendezvény tekintélyét, így akarták lebecsülni a Sztrugai Költészeti Esték Tanácsának, illetékességét, funkcióját. Vajon ki előtt

nem volt világos, hogy épp Djogo az oka annak, ami miatt eszmei-esztétikai szempontból a választás elfogadhatatlan? — tette fel a kérdést a tanács. Egyáltalán milyen rosszindulatból vált kérdésessé a sztrugai rendezvény, egy nemzeti költészet építő jellegű, eszmei-esztétikai integritása?

Végül is a Tanács többször is megmagyarázta álláspontját mind a költői esték részvevőt meghatározó szerv, mind pedig a Szerb Íróegyesület Elnöksége előtt is. A Tanács küldöttsége Belgrádba is ellátogatott azzal a meggyőződéssel, hogy a Szerb Íróegyesülettel megteremtett kapcsolat útján megoldható ez a nézeteltérés. Sajnos, erre nem került sor a végsőkig szélösséges álláspontok miatt.

A Tanács közleményének végén kimondja, hogy maga a Tanács választotta az ilyenfajta magyarázatot, úgy vélve, hogy ez hozzájárul és segítséget nyújt közvéleményünk objektívabb tájékoztatásához. A Tanács nem fogadta el a felkínált dialógust, amelynek fő jellegzetessége a mesterkedés, az önkényesség, a rosszindulat, a megbélyegzés — olvasható a közlemény végén.

A Tanács ezt a közleményt egy hónappal az idei, 21. sztrugai költészeti rendezvény megtartása után jelentette meg egy nyílt és egy zárt ülés után, egyes nem hivatalos hírforrások szerint ez utóbbi maratoni ülés után.

Az az igyekezet, hogy a közvélemény tájékozódjon a történekekről, a Tanács álláspontjáról, még ha egy hónappal később is, igazolt, mert valójában közös érdekeket fejt ki, hogy a sztrugai rendezvény továbbra is olyan rendezvény maradjon, amely elmélyíti, fejleszti nemzetieink, nemzetiségeink irodalmának testvéri kapcsolatait. A

Tanács bezárkózódása azonban azt a benyomást kelti, hogy szeretne szemet hunyni saját felelőssége felett, nemcsak az igen zavaros és nem idejekorán történő reagálása miatt azzal kapcsolatban, hogy a közvélemény elítéli a sztrugai rendezvényt való politikizálást, hanem azzal kapcsolatban is, hogy a sztrugai költői rendezvény, amelyen hazánkból és az egész világból érkeznek résztvevők, stagnál, és feltétlenül friss vérre van szüksége, tehát új tartalomra, nagyobb kitarulkozásra, kibontakozásra.

FOTOMONOGRÁFIA SZENT-ENDRÉRŐL. Nemrégiben megjelent Dejan Medaković és Dinko Davidov Szentendre című monográfiája. Bemutatására szeptember 22-én került sor a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián, ahol Radmila Putniković-Matić, a kötet szerkesztője és Nebojša Tomašević a Jugoslovenska revija fő-szerkesztője beszélt a 200 oldalas gazdagon illusztrált könyvről, majd Sima Ćirković és Radovan Samardžić akadémikusok méltatták a könyv művelődéstörténeti jelentőségét, kiemelve, hogy Szentendre a szerb kultúra és civilizáció egyik igen jelentős központja volt. A szép kivitelezésű könyv előszavát Boško Petrović író írta.

MEGNYÍLT A KARIKATÚRA VILÁGKIÁLLÍTÁS SZKOPJÉBAN. Mintegy 500 karikatúra érkezett a hagyományos szkopjei karikatúra világkiállításra. A téma a *vonal* volt. A beérkezett pályaműveket értékelő nemzetközi zsüri a legjobb karikatúráért járó díjat ezúttal hazai rajzolónak ítélte oda, Hasan Fazlić szarajevói karikatúrista kapta, a második díj nyertese Arne Vasra szovjet, a harmadik pedig Andrej Kastelli olasz rajzoló.

SVETLANA VELMAR JANKOVIĆ KAPTA AZ ANDRIĆ-DÍJÁT. Svetlana Velmar Janković a Nolit kiadásában megjelent *Dortol* című novelláskötete nyerte el a Nobel-díjas író hagyatékából alapított Andrić-díjat. A díj bíráló bizottsága szavazattöbbség-

gel hozott döntése értelmében lett ez a kötet a szerbhorvát nyelvterületen, 1981-ben megjelent elbeszéléskötetek közül díjra érdemesítve.

SZÍNHÁZAVATÓ SZKOPJÉBAN. A Makedonski Narodni Teater, a Macedón Nemzeti Színház lenyűgözően impozáns új épületében december második felében lesz a kapunyitás.

Az ország legnagyobb és Európa második legnagyobb színházépülete 32 ezer négyzetméteren terül el. Az építkezés 1973-ban kezdődött, s 1979-ben szerelték be azt a műszaki berendezést, amely kontinensünk egyik legkorszerűbb színházává avatja a szkopjei Macedón Nemzeti Színházat. Ez a gigantikus építmény a macedón művelődés legnagyobb beruházása. Csillagászati összegre rúgó ára máig nem került nyilvánosságra.

Mint azt minapi sajtóértekezletén Zsivko Ćingó igazgató közölte, a nyitó előadás Riszta Avramovszki *Boleu Dojcsin* c. operája lesz Angel Surev vezényletével és Ljubisa Georgievszki rendezésében. Ezután egymást követik a színmű- és baletteladások, de az igazgatóság az épület teljes kihasználását tervezi azzal, hogy más rendezvényeknek is otthont nyújt.

ÁCS JÓZSEF KIÁLLÍTÁSA ÚJVÍDÉKEN. Egyik legrickekébb kiállító festőnk Ács József mutatkozott be az újvidéki közönségnek. Új sorozatának nem elcsépelet festészeti témát választott: a mezőgazdaságot. A tárlatot méltató Szombathy Bálint a Magyar Szóban többek között a következőket írja a kiállításról: Ács tárlatán hűs olyan alkotás szerepel, melyek az elmúlt három év természetét képviselik. Az anyag lényegében egyetlen téma, a mezőgazdaság időszerű kérdései köré szerveződik, s ez az egyetlen olyan mozzanat egyben, amely a bemutatott műveket valami módon közös nevezőre hozza. Műfaji vagy nyelvi vonatkozásban ugyanis a kiállítás már kevésbé egységes: a szerző egyaránt él a festészeti, a grafikai és a fotográfiai technika előnyeivel.

Hogy miért éppen a mezőgazdaság?

Talán azért, mert a dekadens, emelkedettebb hangulatú vagy monumentális témák mellett társadalmi fontosságán, időszerűségén túl is mozgósít, angazsáltságra semkent nemcsak szakembereket, hanem — mint ezúttal is — alkotókat, művészeket. Elsősorban persze azokat, akik e firmamentum alatt tevékenykednek és élnek az alkotói éveiket, akiket ez az égtáj hordott ki, adott nekik útravalót. Itt következik, hogy Ács már vagy egy évtizede kezdeményezője és fáradhatatlan szellemi vezetője a vajdasági képzőművészek azon csoportosulásának, amely módszeresen, évről évre — hol a topolyai, hol a zentai művésztelepen — a mezőgazdaság témaköréből merítve ihletet kísérel meg eredményre jutni.

IRÓTÁBOR HARMINCADSZOR.

Évforduló jegyében folyt az idei Kanizsai Írótábor. Harminc éves a rendezvény, legöregebb ilyen jellegű manifesztáció az országban. S ezen az évfordulós szeptemberi írótalálkozón, amelyen a hazai íróegyesületeken kívül kilenc ország írói is jelen voltak, még egy szerény jubileumról szó esett: a Forum Könyvkiadó negyedik évzárójáról. Erre a megemlékezésre a Kiadó Alkotók Gyűlésén került sor, amelyen a Forum-könyvek most elkészült bibliográfiája alapján Csáky S. Piroska ismertette a számbeli mutatókat. E bibliográfia tanúbizonysága szerint Kiadónk az elmúlt huszonöt évben 1330 könyvet jelentetett meg: 450 szépirodalmi, 250 politikai- és társadalomtudományi és 150 fordításos művet. Mintegy 300-ra tehető az ifjúság- és gyermekirodalom tárgykörébe tartozó könyvek száma, 180-ra pedig a szótárak, képzőművészeti monográfiák, albumok, képeskönyvek sbb. Az alkotók Gyűlése a Kiadó eddigi főszerkesztőinek: Steinitz Tibornak, Juhász Géznak és Fehér Kálmánnak (csak Németh P. István maradt távol) valamint igazgatóinak: Rehák Lászlónak, Farkas Lászlónak és Bálint Imrénének a visszaemlékezései nyomán tájékozódhatott a jugoszláviai magyar könyvkiadás alakulás- és fejlődéstörténetéről.

Egy új Forum-kiadvány megjelenését is megünnepelte az Írótábor. Itt mutatták be először a közönségnek a Tolnai Ottó szerkesztette *Csönd városa* című könyvet, illetve ennek *Grad tišine* című szerbhorvát nyelvű változatát. A könyv tulajdonképpen monografikus áttekintése Kanizsa múltjának, irodalmi anyagával pedig betekintést nyújt mindabba, amit a tábor íróvendégei Kanizsán vagy az ottani élmények alapján alkottak. A kötet mintegy 80 író és képzőművész alkotását sorakoztatja fel és gazdag képanyagot prezentál. Érdekességként említjük, hogy a négy írótábori nap alatt a városban 2000 példány kelt el a könyvből. A Vajdasági Íróegyesület szervezte találkozón *Az időszű témák sorsa az irodalomban* címmel tartottak tanácskozást, a szokásos írótábori kiállításon pedig ezúttal Milan Konjović mutatta be festményeit. A kiállítást Herceg János, Milan Konjović akadémikustársa nyitotta meg.

KAPOSVÁRI SIKER A BITEFEN.

A szeptember második felében rendezett, sorrendben 16. Belgrádi Nemzetközi Színházi Fesztivál, a BITEF, egy magyarországi vidéki színház, a kaposvári Csiky Gergely nevet viselő együttes kirobbanó sikerét hozta. Peter Weiss *Marat/Sade* című előadása megnyerte a fesztivál három egyenrangú díjának egyikét (ugyanilyen díjban részesült még a tókiói Shankai Juku társulat valamint a kelet-berlini, Deutsches Theater), továbbá a közönség díját, a darab rendezője, Ács János pedig elnyerte a legjobb rendezésért járó díjat. A kritika is egyöntelműen ezt az előadást tartotta a szemle legsikeresebb produkciójának. Október elsején, számunk nyomdába adásakor még csak az első reagálásokról számolhatunk be. Az előadás utáni szokásos szakmai beszélgetésben Bonka Pavicević, a kerekasztal vezetője úgy értékelte, hogy ez az előadás a ma legaktuálisabb kérdéseit veti fel. „Mindeddig nem lártunk olyan előadást — mondta — amelyben mindenki külön egyéniség lett volna. Ez a produkció egy valódi

esszé az értelem és az érzelem együtt-hatásáról." Jovan Ćirilov, a BITEF művészeti igazgatójának megítélése szerint az előadásban a művészet beleépül a történelembe és ezzel a történelemmel azonosul minden színész. Mirjana Radošević, a belgrádi Politikában írt jegyzetét a következőkkel vezeti be: „Az Atelje 212 előt napelött megálltak a járókelők: a színházterem nyitott kupoláján keresztül hömpölygött ki a hosszan tartó taps, kihallatszott az ováció, amellyel a közönség a Marat/Sade előadás szereplőit és rendezőjét jutalmazta. A kanarktikus előadás után könnyes szemű emberekkel találkoztunk. Az előadás valóságos nagyjelenete volt ennek a fesztiválnak, amely visszaadta reményünket a BITEF-be. Ugyancsak a belgrádi Politika *A forradalom mint játék* címmel közli Branislav Milošević kritikusi véleményét, aki a következőket állapítja meg: „A történelem útja nem egyenes vonalú, hangsúlyozza Ács rendezése, amely különféle játékelemek egyesítésével vált plasztikussá és meggyőzővé. Ács három, egymásba folyó síkon vezeti az előadást és sikerül megmentenie disputák nehézségétől, s eléri, hogy a háttér stilizált tömegjelenetei az előadás lényegét fejezzék ki. A lelkes együttes fegyelmezetten, őszinte hévvel játszik, melyhez azonban — sajnos — hiányzik a két főszerep markánsabb tolmácsolója... Az előadásnak erőteljes a befejezése. A forradalom elsínatása, amelyben a résztvevőknek nem sikerül megvalósítaniuk céljukat. S ebben a képben, minden kétséget kizáróan benne van az élő történelem...”

Milutin Mišić a Borbában *Tragikus sikoly* címmel ír az előadásról: „A rendező jól ismerte föl, hogy a társulat ereje nem az egyéni teljesítményekben rejlik, hanem abban a kollektív lelkesedésben, amellyel a tömeg, a tömeg leigázhatatlanságának hirdetésétől a zárókép tragikus sikolyáig eljut. Ez a tanulmányyszerű alaposág-

gal felépített ritmusos emelkedése az előadásnak ritka színpadi ügyesség-gel szerveződik színpadi élményé, kifejezve így a kollektív tett hatalmát.

A *Večernje novosti*-ban Feliks Pašić *Jajszo* című kritikájában mondja a következőket: „A kaposvári előadás csöndben kezdődik, és súlyos, szaggatott kiáltásokkal fejeződik be. A színpadon heverő mozdulatlan testek felett áll a fiatal Kikiáltó, aki nemrég még gúnyosan figyelmeztetett bennünket, hogy ami itt történik annak nincs semmi köze a jelenhez — és sír... Erős, fájdalmas, kijózanító ellenpont. Ez a nagy finálé... Az előadást egy nagyon fiatal ember rendezte, Ács János. A társulat is zömrel fiatal, a játék egy szuszra történik, közös hibából fakad. Az előadás heves, polemikus, plakátszerűen nyílt, keserű, fanyar, extatikus, patetikusan forró, megrázó. Színházi szempontból remekül szervezett előadás...”

És még egy vélemény Avdo Mujčinović a Politika Ekspresben írja: „A BITEF leglátványosabb fordulatát köszönhetjük a kaposvári színháznak (mindenki azt gondolta a mezőny outsider-e). Ezt a tökéletes teatralizációval felépített értelmes, minden hamis érzelmektől mentes előadást a közönség olyan hosszan tartó éljenzéssel fogadta, amilyenre nem volt példa Otomar Krejca, David Esrig, Peter Brook, Günter Kramel, Roberto Giulli és Ljubiša Ristić rendezése óta... Szuverén és korszerű olvasata ez Weiss terjedelmes művének...”

A fővárosi esti lapok tudósítanak arról, hogy a Belgrádi Televízió fölvetelt készítet a kaposváriak fesztiváli reprizéről és így hamarosan az előadást a tévéközönség is láthatja. (A BITEF díjnyertes előadásával e számunk színházi levelében Koltai Tamás is foglalkozik, a belgrádi fesztiválról szóló összefoglalónkat pedig, Gerold László tollából, a következő számunkban olvashatják.)

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

- A csönd városa — Grad tišine* (A Kanizsai Írótábor 30 éve)
Herceg János: *Árnyak* (novellák)
Petkovics Kálmán: *A tizennyolc nyárfa* (dokumentumriportok)
Csépe Imre: *Idők lombhullása* (válogatott írások)
Necati Zekerya: *Három utca gyerekei* (mesék)
Gion Nándor: *Sortűz egy fekete bivalyért* (ifjúsági regény)
Žarko Zrenjanin: *Válogatott írások* (tanulmány- és cikkgyűjtemény)
Sinkó Ervin: *Tizennégy nap* (regény)
Utasi Csaba: *Vonulni ha illőn* (tanulmányok)
Hornyik Miklós: *Beszélgetés írókkal* (interjúk)
A két Pechán — Dva Pehana (művészmonográfia)
Deák Ferenc: *Kudarc* (versek)
Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*
Bosnyák István: *Szóakció II.* (tanulmányok)
Brasnyó István: *Az imágó* (novellák)
Brasnyó István: *Bereniké haja* (versek)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Hódi Sándor*: Deviáns — normális (tanulmány) 1161
Varga Zoltán: Bolondok és szabványemberek (II.) (tanulmány)
1170
Koltai Tamás: Új formák, új tartalmak (tanulmány) 1177

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Fekete J. József*: Időszerűen az irodalomról (Bosnyák István: *Szóakció II.*) 1191
Bálint István: Forradalmunk mát és holnapot formáló emlékei (Žarko Zrenjanin: *Válogatott írások*) 1196
Thomka Beáta: Krónika vagy regény? Felidézés vagy megidézés? (Dobai Péter: *Vadon*) 1198
Vajda Zsuzsa: Gyermekmondóka-monográfia (*Bihari gyermekmondókák*) 1202
Sebők Zoltán: Polémia az utilitarizmus ellen (John David Mabbott: *Uvod u etiku*) 1203

S z í n h á z

- Gerold László*: Platonov 1208

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci*: Đura Jakšić festészetéről 1211

KRÓNIKA

- Sztruga maradjon csak a költészeté; Fotomonográfia Szentendréről; Megnyílt a karikatúra világkiállítás Szkopjében; Svetlana Velmar Janković kapta az Andrić-díjat; Színházavató Szkopjében; Ács József kiállítása Újvidéken; Írótábor harmincadszor; Kaposvári siker a BITEF-en 1218

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat, 1982. október. Kiadja a Forum Lap- és könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.